MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marmara Üniversitesi Yayın No. : 425
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayın No. : 371

Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Ticaret Hadleri ile Ödemeler Dengesi İlişkisi

Dr. TOMRİS YILMAZ

İstanbul, 1985

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

CAN MATBAA
Cağaloğlu, Biçkiyurdu Sokak
Güz Han Kat 2 İstanbul
Tel. : 523 74 13

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Anne ve Babam'a...

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ÖNSÖZ

Bu kitap, 1980 yılında, o zamanki adıyla «İstanbul İktisadî ve Ticarî İlimler Akademisi»nde sunulan doktora tezi olup, tezin konusunun seçiminde o yıllarda, özellikle 1973 Petrol Bunalımı'ndan sonra tüm gelişmekte olan ülkelerde ve doğal olarak Türkiye'de girilen döviz darboğazının nedenlerinin araştırılması isteği rol oynamıştır. Ancak, yabancı verileri sağlamada yine aynı nedenin; döviz kıtlığının çıkardığı güçlük, bu araştırmamızı sınırlayıcı bir etmen olmuştur. Aynı zamanda, tezin aynen basılma zorunluluğu ve basımının gecikmiş olmasının da, kitaptaki rakamların bir hayli eskimesini beraberinde getirdiğini burada belirtmek isteriz. Bununla birlikte aynı konuyu değinen makalelerimizde, bu boşluğu doldurmaya özellikle özen gösterdik.

Ayrıca, tezimizin basımı dolayısıyla, tez hocam Sayın Prof. Dr. Orhan Oğuz ve Sayın Doç. Dr. İlhan Uludağ Oksoy'a, tezin oluşturulmasında beni büyük ölçüde yönlendiren Sayın Prof. Dr. Gülten Kazgan'a içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu arada, kitabın basılmasında gösterdikleri titizlik dolayısıyla Can Matbaası mensuplarına, özellikle Sayın Ata Avcıol ve ve Sayın Ali Canhoroz'a şükranlarımı belirtmek isterim.

İstanbul, 1985 Dr. Tomris YILMAZ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TABLO VE GRAFİKLER	VIII - XI
I. GİRİŞ	1 - 3
II. TEORİDE DIŞ TİCARET HADLERİ	4 - 55
II.A. MUTLAK ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNDEN KARŞILIKLI TALEP EŞİTLİĞİ TEORİSİNE VARIŞ	8
II.A.1) Smith ve Ricardo'nun Arz Yönünden Kalitatif Analizi	8
II.A.2) J.S. Mill'in Talep Yönünden Kalitatif Analizi	10
II.B. MARSHALL-EDGEWORTH TEKLİF EGRİLERİ YARDIMIYLA DIŞ TİCARET HADLERİ KAVRAMINA VARIŞ	14
II.B.1) Marshall ve Edgeworth'ün Talep Yönünden Kantitatif Analizi	14
II.B.2) Dış Ticaret Hadleri Kavramı ve Türleri	19
a) Mal Ticaret Hadleri	20
b) Gelir Ticaret Hadleri	22
c) Faktör Ticaret Hadleri	23
II.C. DIŞ TİCARET HADLERİ - ÖDEMELER DENGESİ İLİŞKİSİ	27
II.C.1) Otomatik Denkleşme Mekanizmasından Günümüz Ödemeler Dengesi Anlayışına Varış	28
II.C.2) Denge Kavramı ve Modeli	32
II.C.3) Ödemeler Dengesizliğini Yaratan Nedenler ve Dış Ticaret Hadlerinin Rolü	38
a) Dönemsel Dengesizlik	38
b) Yapısal Dengesizlik	40
c) Parasal Dengesizlik	49
III. UYGULAMADA DIŞ TİCARET HADLERİ (TARİHSEL - KANTİTATİF YAKLAŞIM)	56 - 124
III.A. GELİŞMİŞ ÜLKELER	59
III.A.1) Ödemeler Dengesizliği Yönünden	59
III.A.2) Dış Ticaret Hadleri Yönünden	70
III.B. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER	78
III.B.1) Ödemeler Dengesizliği Yönünden	78
III.B.2) Dış Ticaret Hadleri Yönünden	84
IV. SONUÇ	125 - 128
EK	129 - 155
YARARLANILAN KAYNAKLAR	157 - 164

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLOLAR

Tablo İsmi	Tablo No.	Sayfa
Ödemeler Dengesi Modeli	I	33
Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Hacimlerinin Milli Gelirleri İçindeki Payları	II	43
Mal Ticaret Hadleri	III	47
Toptan Satış Fiyatlarındaki Değişmeler	IV	62
Yedi Ülkede Enflasyon ve İşsizlik (1956 - 1975)	V	63
Başlıca Gelişmiş Ülkelerdeki Toptan Satış Fiyatları İndeksi	VI	64
Mal Ticaret Hadleri	VII	70
Seçilmiş Sanayi Avrupası Ülkelerinin Mal Ticaret Hadlerinin Dönemsel Davranışı	VIII	71
Ödemeler Dengesi ile Karşılaştırmalı Olarak İngiltere'nin Ticaret Hadlerindeki Dönemsel Değişmeler	IX	72
Gelişmiş Ülkelerden Üçüncü Mal Ticaret Hadleri	X	73
Gelişmiş Ülkelerden Üçündeki Gelir Ticaret Hadleri	XI	74
Gelişmiş Ülkelerden Üçündeki İhracatın Satınalma Gücü	XII	76
Devalüasyon Yapan Bazı Gelişmekte Olan Ülkeler	XIII	81
1970 Öncesi Bazı Gelişmekte Olan Ülkelerde Toptan Satış Fiyatları İndeksi	XIV	81
Ticari İthalatta Malların Yüzde Payı	XV	82
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin İthalat Bileşimleri	XVI	83
Sanayileşmiş ve Gelişen Ülkelerin İhracat Gelişmeleri (1967 - 1974)	XVIII	87
Ticari İhracatta Malların Yüzde Payı	XVIII	88
Uzun ve Kısa Dönem Arz ve Talep Elastikiyet Hesaplarının Özeti	XIX	92
ABD, AE Tve Japonya'nın İthal Ettikleri Seçilmiş Hammaddelere Bağımlılıkları	XX	93
Gelişmekte Olan Ülkelerin Başlıca Mallarının Dünya İhracatındaki Payları	XXI	94
Gelişmiş Ülkelerin İhracat Fiyat İndeksi	XXII	97

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

	Tablo No.	Sayfa
Başlıca Gelişmekte Olan Ülkelerin İhracat Fiyat İndeksi	XXIII	99
Başlıca Gelişmekte Olan Ülkelerde Toptan Satış Fiyat İndeksi	XXIV	100
Türkiye'nin (1963-1974) Dönemindeki İhracat, Toptan Satış Fiyatları ve Mal Ticaret Hadleri	XXV	103
Türkiye'nin 1970 Sonrası İhracat, Toptan Satış Fiyatları ve Mal Ticaret Hadleri	XXVI	103
Sanayi ve İlksell Malların Fiyat İndeksi	XXVII	106
Ocak 1973 ve Mart 1974 Arasında, Seçilmiş Mallar için Dolar Cinsinden Ortalama Fiyatlardaki Değişme	XXVIII	107
İlksel Mallar için Fiyat İndeksi	XXIX	109
Belirli Gelişmemiş Ülkelerin Ticaret Hadlerinde Savaş - Öncesi ile Karşılaştırmalı Olarak Savaş - Sonrası Değişmeleri	XXX	112
Gelişmiş Ülkeler ve Az Gelişmiş Ülkelerin Ticaret Hadleri	XXXI	114
Ticaret Hadlerinin Ortalama Değerleri	XXXII	115
1969 Yılı Gelir ve Mal Ticaret Hadleri	XXXIII	116
Gelişen Ülkelerin Ticaret Hadleri	XXXIV	116
Ticaret Hadlerindeki Gelişmeler (1962 - 1978)	XXXV	117
1970'lerden Sonra Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal Ticaret Hadleri	XXXVI	118
1970'lerden Sonra Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Gelir Ticaret Hadleri	XXXVIII	119
Petrol İhraç Etmeyen Gelişmekte Olna Ülkelerin Mal Ticaret Hadleri İle Ödemeler Dengeleri Arasındaki İlişki (1970-1975)	XXXVIII	123
Türkiye'nin Mal Ticaret Hadleri İle Ödemeler Dengesi Arasındaki İlişki (1972-1978).	XXXIX	124

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«EK» DEKİ TABLOLAR

Tablo İsmi	Tablo No.	Sayfa
Gelişmeöte Olan Ülkelerin 1950 Öncesi Ödemeler Dengeleri Özeti	I	130
Gelişmekte Olan Ülkelerin 1950 Sonrası Ödemeler Dengeleri Özeti	II	131 - 132
Bir Bütün Olarak Az Gelişmiş Ülkelerin (1960-1969) Arası Ödemeler Dengelerinin Seçilmiş Kalemleri	III	133
Petrolü Olmayan Gelişen Ülkelerin Birleştirilmiş Ödemeler Dengesizliği	IV	134
Gelişmiş Ülkelerin 1950 Öncesi Ödemeler Dengeleri Özeti	V	135
Gelişmiş Ülkelerin 1950 Sonrası Ödemeler Dengeleri Özeti	VI	136 - 137
Toplamın Yüzdesi Olarak Açık Yılları	VII	138
Cari İşlemler Bilançosunun Toplam Yapısı	VIII	138
Cari Hesaplarda Ödemeler Dengesinin Özeti	IX	139
Dünya İhracatı, İthalatı ve Dış Ticaret Bilançosu	X	140
Fon Kaynaklarının Net Kullanımı	XI	141
Gelişmiş ve Gelişen Ülkelerin Dış Ticaret Hadleri	XII	142
Türkiye'nin (1923-1929) Dönemindeki Dış Ticareti	XIII	143
Türkiye'nin (1930 - 1970) Dönemindeki Dış Ticareti	XIV	143 - 144
Türkiye'nin (1975-1979) Dış Ticaret Hacmi		
Türkiye'nin Ödemeler Dengesi Durumu (1963-1971)	XV XVI	144 145 - 146
1971 Sonrası Türkiye'nin Ödemeler Dengesi Durumu	XVII	147 - 148
Türkiye'nin En Son Ödemeler Dengesi Durumu	XVIII	149 - 150
Türkiye'nin (1930-1939) Dönemindeki Dış Ticaret Hadleri	XIX	151
Türkiye'nin (1956-1965) Dönemindeki Dış Ticaret Hadleri	XX	151
Türkiye'nin (1948-1967) Dönemindeki Dış Ticaret Hadleri	XXI	152
Türkiye'nin 1960'lardan Sonraki Dış Ticaret Hadleri	XXII	153
Türkiye'nin (1969-1979) Dönemindeki Dış Ticaret Hadleri	XXIV	155
Mal Ticaret Hadleri	XXIII	154

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİKLER

Grafik İsmi	Tablo No.	Sayfa
Mill'in Talep Analizi Kalitatif Analizi Alt Ayırımı içinde	I	13
Marshall'ın Talep Analizi	II	17
Edgeworth'ün Teklif Eğrileri Analizi	III	17
Gelişmiş Ülkelerin Üçündeki Mal Ticaret Hadleri	IV	74
Gelişmiş Ülkelerin Üçündeki Gelir Ticaret Hadleri	V	75
Gelişmiş Ülkelerin Üçündeki İhracatın Satınalma Gücü	VI	76
Japonya'nın İhracat Fiyatları ile Toptan Satış Fiyatları Karşılaştırması	VII	97
Almanya'nın İhracat Fiyatları ile Toptan Satış Fiyatları Karşılaştırması	VIII	98
ABD'nin İhracat Fiyatları ile Toptan Satış Fiyatları Karşılaştırması	IX	99
Brezilya'nın İhracat Fiyatları ile Toptan Satış Fiyatları Karşılaştırması	X	101
Türkiye ve Hindistan İhracat Fiyatları ile Toptan Satış Fiyatları Karşılaştırması	XI	102
Türkiye'nin (1968-1974) deki İhracat Fiyatları ile Toptan Satış Fiyatları Karşılaştırması ve Mal Ticaret Hadleri	XII	104
Türkiye'nin 1970 Sonrası İhracat Fiyatları ile Toptan Satış Fiyatları Karşılaştırması ve Mal Ticaret Hadleri	XIII	105
Gelişmekte Olan Ülkelerin (1938-1972) Dönemdeki Dış Ticaret Hadleri	XIV	110
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal Ticaret Hadleri	XV	115
1970'lere Kadar Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal Ticaret Hadleri	XVI	118
1970'lerden Sonra Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Mal Ticaret Hadleri	XVII	119
Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin Gelir Ticaret Hadleri	XVIII	120
Petrol İhraç Etmeyen Gelişmekte Olan Ülkelerin Ödemeler Dengesi ile Mal Ticaret Hadleri Arasındaki İlişki	XIX	122

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

I. GİRİŞ

Bilindiği gibi, dış ticaret hadleri ve ödemeler dengesi konuları, günümüz dünya ekonomik sisteminin ana sorunlarının kaynaklandığı başlıca konular olma özelliğini taşımaktadırlar. Bu nedenle, konuya olan ilgimiz, gerek bu kavramların kökenine tarihsel olarak hem teorik, hem de kantitatif açıdan biraz olsun yaklaşabilmenin yanısıra, ayrıca günümüzün gelişmekte olan ülkelerin verdikleri kalkınma çabalarında karşılarına en büyük güçlükleri çıkartan bu konulara ilişkin sorunları ve gerçekleri olanaklarımız ölçüsünde ortaya koyabilme gerçeğinden ve isteğinden kaynaklanmıştır.

Gerçekte dış ticaret hadleri ve ödemeler dengesi kavramlarının bu denli önem taşımasının nedeni, incelememiz boyunca gösterilmeye çalışılacağı gibi, aralarında çok yakın ilişki bulunan bu kavramların aynı zamanda ülke ekonomileriyle de doğrudan doğruya bağıntılı olmalarından ileri gelmektedir. Diğer bir deyişle, söz konusu kavramların uluslararası işbölümünün birer ürünü olarak uygulamada aldıkları biçimler, ülke ekonomilerinin içinde bulundukları durumu ve yapıyı yansıtmakla beraber, sonuçları da yalnızca bir ülkeyi değil, uluslararası ilişkiler içinde bulunan çok sayıda ülkeyi otomatikman etkilemektedir.

Bu nedenlerle, tezimizin ana çalışma temasını; ödemeler dengesizliği ve bu dengesizliği yaratan en önemli faktör olarak kanıtlamaya çalıştığımız dış ticaret hadleri ilişkisini (özellikle gelişmekte olan ülkeler yönünden, fakat gerekli olduğu için gelişmiş ülkeler ile karşılaştırmalı olarak) incelenmesi oluşturmaktadır.

Çalışmamız, iki büyük ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde konu teorik yaklaşımla, ikinci bölümde ise uygulamalı yaklaşımla ele alınmıştır. Her bölümün başında «giriş» kısmına yer vermemiz nedeniyle, izleyeceğimiz çalışma yöntemini burada kısaca açıklamakla yetineceğiz. İlk bölümde dış ticaret hadleri kavramının ayrıntılı olarak incelenmesine geçmeden önce, söz konusu kavramın «dış ticaret teorisi»ndeki doğuşuna kadar geçen

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gelişmelere değinmenin gereğine inandığımızdan, ilk bölüm şu kısımlar altında incelenmiştir: İlk kısımda, «mutlak üstünlükler teorisi»nden «karşılıklı talep eşitliği teorisinin doğuşuna kadar olan gelişmeler öz olarak sunulmuştur. Diğer kısımda ise, «teklif eğrileri»nden dış ticaret hadleri kavramının doğuşuna kadar olan gelişmeler ele alınmıştır. Bu konulardaki teorik incelemeyi tamamladıktan sonra, doğal olarak son kısımda; tezimizin ana temasını oluşturan «dış ticaret hadleri ile ödemeler dengesi ilişkisi»nin araştırılmasına geçilmiştir. Yine teorik yaklaşımın yapıldığı bu kısımda, ödemeler dengesi kavramı öncelikle tarihsel açıdan incelenmiş, böylece klasiklerin bakış açısından hareketle günümüz ödemeler delngesi anlayışına varılmıştır. Daha sonra ödemeler dengesi kavramına geçilerek, dengenin gerçek anlamını ortaya koymaya çalışırken, ödemeler dengesizliğini yaratan nedenler ve dış ticaret hadlerinin rolü başlığı altında dönemsel, yapısal ve parasal dengesizlik durumları incelenmiştir.

Birinci bölümde yaptığımız tüm incelemelerin amacını, gerçekte, dengesizliği yaratan faktörlerden biri olarak kabul edilen «dış ticaret hadleri»nin asıl belirleyici faktör olduğunun saptanması oluşturmuştur.

İkinci bölümde; ilk olarak ülkelerin ödemeler dengelerinin, daha sonra dış ticaret hadlerinin durumu uygulamada gösterilmeye çalışılmıştır. Bu bölümün ana hatlarını açıklamaya geçmeden önce bir noktayı belirtmeliyiz: Çalışmamızda bazı uluslararası kuruluşların yaptıkları tasnifler dışında, ülkeleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler olarak iki ana gruba ayırmanın çalışmamızın amacına daha uygun düşeceği kanısındayız. Bu nedenle, bu bölümün ilk kısmında gelişmiş ülkeler her iki yönden, ayrı ayrı incelenmiştir. Aynı şekilde ikinci kısımda da gelişmekte olan ülkelerin durumları ele alınmış, böylece bu ülkelerin durumları gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında daha belirgin olarak ortaya çıkarılmıştır.

Ülkeler incelenirken, sosyalist ülkeler kapsam dışı bırakılmıştır. Çünkü bilindiği gibi, bu ülkelerin ekonomik ve sosyal yapıları diğer ülkelerden tümüyle farklı olduğundan, ayrı bir çalışma konusunu oluşturmaktadırlar.

Konusunu ana hatlarıyla ortaya koyduğumuz araştırmamız, «sonuç» bölümüyle sona ermektedir. Bu bölümde teorik ve kanti-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tatif bulgular vurgulanarak, konunun günümüzde halen en önemli bir sorun olarak karşımızda durduğu gerçeğinin gösterilmesi amaçlanmıştır.

Ayrıca, gerek dış ticaret hadleri, gerekse ödemeler dengesi trendlerini tarihsel olarak daha yakından gösterebilmek amacıyla, «Ek» de konuya ilişkin daha geniş bilgi veren tablolara yer verilmiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. TEORİDE DIŞ TICARET HADLERİ

Klasikler'den önceki, Merkantilistler adı altında birleştirilen teorilerin açıklanmasına burada yer verilmeyerek, doktrin tarihi ile ilgili özetlememize yalnızca Klasikler'i ele alarak başlayacağımızı şimdiden belirtmek isteriz. Bu bölümdeki amacımız; Klasik ve Neo-Klasikler'in dış ticaret alanında yaptıkları temel çalışmalar ile Modern Ekonomi Teorisi'nin kuruluşunda oynadıkları rolü konumuz açısından ortaya koymaya çalışmak olacaktır.

18. yüzyılda merkantilist politika hakkında yapılan eleştirilerin gelişimi sonucunda «Karşılaştırmalı Maliyet Doktrini» oluşmuştur. Serbest ticaret taraftarı ekonomistlerin koruyucu gümrük tarifelerine yaptıkları eleştirilerde doktrinin «bilimsel» tartışma temelini oluşturması, onun üzerindeki ilgiyi sürdürmesini sağlayan en önemli etmendi. Fakat aynı zamanda doktrin pek çok ekonomistin de tepkisini üzerine çekti. Bu ekonomistler, pür fiyat teorisinin bir uygulaması olarak doktrinle ilgilenen ve onu yetersiz bulan ekonomistler ile, İngiliz Klasik Okulu'nun dikkat çekici ürünlerinden biri olması nedeniyle doktrine düşmanlık besleyenlerin yanında, ticaret politikasının doktrinde açıklandığından daha iyi bir teknikle açıklanabileceği inancını benimseyen ekonomistlerden oluşmaktaydı. Gerçekte, tepkilerin kaynaklanmış olduğu en önemli noktalar bunlardı (1).

Klasikler için temel sorun; hangi malların ticarete konu olacağını saptamak, yani ele alınan ülkelerin hangi malları ithal, hangi malları ihraç edeceklerini saptamak idi. Şüphesiz, soruya cevap ararlarken de doğal olarak bazı varsayımlar yapmışlardır. Genellikle bu sorunun cevabını zevklerin, teknolojinin ve üretim kaynakları stoklarının veri; maliyetin sabit olduğu; ulaştırma masraflarının bulunmadığı; tam rekabet şartlarının geçerli olduğu ve dış ticaret engellerinin bulunmadığı varsayımı altında araştırdılar. Ay-

(1) Jacob Viner, **Studies in the Theory of the International Trade**, George Allen and Unwin Ltd., London, 1964, s. 437-438.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rıca, mallar sanki aynı mübadeleyle değiş-tokuş ediliyormuş gibi, döviz sorunu üzerinde durmadılar (2).

Bu konuda çalışmalar yapan Klasikler'in en ünlü simaları bilindiği gibi, Adam Smith, David Ricardo ile John Stuart Mill, Marshall ve Edgeworth'dür. James Mill, Pennigton, Torrens, Longfield ve Graham gibi, teorinin eleştirisel yönlerini bulmaya çalışarak, onu daha kusursuz ve geçerli yapmaya çalışan yazarlar da vardır.

Adam Smith ve David Ricardo, ülkelerin uluslararası işbölümünde hangi malların üretiminde uzmanlaşmaları ve dolayısıyla hangi malları ihraç ve hangi malları ithal etmeleri gerektiğini araştırırlarken konuya arz yönünden yaklaşarak, onu emek-değer teorisiyle açıklamışlardır. Ancak, iki açıklama arasında önemli bir fark vardır: Adam Smith, «Mutlak Üstünlükler Teorisi»ni oluşturmuş, David Ricardo ise, «Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi»ni ekonomi teorisine kazandırmıştır.

18. yüzyılda serbest ticaret doktrininin başlangıç aşamasında serbest ticaret üzerine yapılan olağan ekonomik tartışmalar; yerli ürünleri karşılığında yurt içinde hiç üretilmeyen, ya da dış ülkelerdeki üretim maliyetlerinden oldukça yüksek maliyetlerde üretilebilen ticari mallar ithaline giden ülkenin avantajı üzerinde yoğunlaşıyordu. Serbest ticaret doktrinine göre, tüm üretilen ticari mallar, ulaştırma masrafları katılmaksızın gerçek maliyetlerin (3) en düşük olduğu ülkelerde üretilmeliydi. Adam Smith'in serbest ticaret görüşü de bu noktadan ileri gitmiyor ve yeni birşey getirmiyordu (4).

Böylelikle, her ülke uzun dönemde ticaretini serbest bırakırsa, bu durum üretimde uzmanlaşmaya yol açacaktı. Yani ülkeler hangi malların üretiminde gerçek maliyetler cinsinden mutlak olarak avantaja sahip iseler, o malları ihraç etmeye ve aynı şekilde hangi malların üretiminde gerçek maliyetler cinsinden mutlak olarak dezavantaja sahip iseler, o malları ithal etmeye yöneleceklerdi. Ancak, her iki malda da bir ülke mutlak üstünlüğe sahip ise, durum

(2) Gülten Kazgan. Uluslararası Ekonomi (C.P. Kinleberger'den UYARLAMA), İstanbul, Yalkın Ofset, 1972, s. 38.

(3) Doktrinde adı geçen «gerçek maliyet» deyimi, kural olarak iş (üretim) için harcanan süre cinsinden açıklanmıştır.

(4) Viner, a.g.k., s. 439-440.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ne olacaktı? Smith bu soruya karşılık verememekteydi. Onun mantığına göre düşünürsek, o ülkenin ticaret yapmaması gerekecekdi. Teorideki bu boşluğu Ricardo «Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi» ile doldurmuştur. Ricardo'ya göre, önemli olan; mutlak üstünlük değil, karşılaştırmalı üstünlüktür (5). Yani bir ülke, üstünlüğünün daha çok olduğu malı ihraç üstünlüğünün az olduğu veya karşılaştırmalı bir üstünlüğe sahip olmadığı malı ithal edecektir.

Ancak, bu uluslararası maliyet karşılaştırmaları nasıl yapılmalıydı? Cairness'e göre «... uluslararası ticaretin doğuşu karşılaştırmalı (nisbi) maliyetlerdeki farka bağlıdır dendiğinde; karşılaştırılan maliyetler, değişimi yapılan ticari malların herbir ülkedeki maliyetleridir. Yoksa, değişimi sözkonusu olan herhangi bir malın, karşılıklı değişimde bulunan ülkelerdeki (yurtiçi) farklı maliyetleri değildir» (6).

Viner'in bu durumu şu şekilde biraz daha açıklığa kavuşturduğu görülmektedir: «Gerçekte dolaysız olarak karşılaştırılan tümüyle maliyetler değil, maliyetler arasındaki orantıdır. Karşılaştırılan maliyet orantılarının aynı ülkede üretilen değişik ticari malların maliyetleri arasındaki orantı mı, yoksa ayrı ülkelerde üretilen aynı ticari malların maliyetleri arasındaki orantı mı olduğu açık bir şekilde belirtilmemiştir» (7).

Ricardo'dan sonra, J.S. Mill ve Marshall, konuya talep yönünden yaklaşmışlardır. Mill, ticaret hadlerinin hangi noktada oluşacağının «karşılıklı talep» (reciprocal demand) tarafından belirleneceğini, Marshall ise, bunu kantitatif yoldan açıklamışlardır. Daha sonraları, Neo-Klasik okul temsilcilerinin, özellikle, G. Haberler ile E. Heckscher ve B. Ohlin'nin teoriye yeni katkılar getirdikleri görülmüştür.

---

(5) Bazı yazarlar, teoriyi ilk olarak ortaya atanın gerçekte Ricardo değil, R. Torrens olduğunu ileri sürmektedirler. (Bkz.: G. Haberler, **The Theory of International Trade**, 7. B., London, William Hodge and Comp. Ltd., 1959, s. 122).

(6) Viner, a.g.k., s. 439 (Orijinal kaynaklar vermek amacıyla, doğrudan doğruya yararlanmadığımız kaynaklara bazı dipnotlarda yer verilmektedir. Ancak, bu tür kaynaklarda sayfa numaraları belirtilmediği gibi, ayrıca bibliyografyada da işaret edilmektedir: J.E. Cairness; **Some Leading Principles of Political Economy**, New Expounded, London, Mc Millan and Co., 1887).

(7) Viner, a.g.k., s. 433-439.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Neo-Klasikler öncesi dış ticaret teorisyenlerinin (özellikle Smith, Ricardo ve Torrens gibi) emek-değer teorisinden hareket etmeleri, klasik doktrini bir süre sonra sınırlamaya başlamıştır. İşte, bu noktadan sonraki gelişim, Neo-Klasikler'in emek-değer teorisini reddiyle başlamış ve artık onların dayandıkları başlıca teori, «Alternatif Maliyet» veya «Marjinal Fayda Teorisi» olmuştur. Bu konuya özellikle Haberler'in «Vazgeçme Maliyeti Teorisi» ile açıklık getirdiği görülmektedir (8).

Bilindiği gibi araştırma konumuz; «gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hadleri ve ödemeler dengesi ilişkisi» üzerinde yoğunlaştığından ,kuşkusuz, araştırmamızı; pür dış ticaret teorisinin tarihsel açıdan geçirdiği gelişmelere paralel olarak yönlendirmemiz ve incelememiz doğaldır. Ancak takdir edileceği gibi, dış ticaret teorisi ekonomik literatürde oldukça zengin bir yere ve derin bir geçmişe sahiptir. Bu durumda bir araştırmacı olarak, böylesine zengin literatüre sahip bir konuda amacımızdan uzaklaşmamak ve de daha verimli olabilmek için kendimize bir sınır çekme gereksinimini duyduğumuzdan, dış ticaret teorisini; yalnızca dış ticaret hadleri kavramının doğuşuna kadar (Marshall ve Edgeworth yaklaşımı) geçirdiği aşamaları incelemeye, değerlendirmeye çaba harcadık. Bu nedenle, kavramın doğuşundan sonra teorinin geçirdiği gelişmelerden sadece konumuzla yakından ilgili olanlara çalışmamızda yer verme ve yorumlarını yapma yolunu benimsedik.

Burada özetleyerek vermeye çalıştığımız; dış ticaret hadleri konusuna teorik yaklaşımımıza yine aynı tarihsel gelişmeye bağlı kalarak, bundan sonraki kısımlarda ayrıntılı olarak eğilmeye çalışacağız.

---

(8) «A. Smith, R. Torrens ve D. Ricardo'nun dış ticaret yasaları açıklamalarında emek-değer kuramını kullanmaları klasik ekonomistleri (klasik doktrinin daha sonraki gelişme süreci içinde) zor durumda bırakmıştır... Yani kuramcılara göre üretimde sadece emek değil, sermaye, doğal kaynaklar, müteşebbisler de önemlidir. Bu soruna da G. Haberler 'Vazgeçme Maliyeti Kuramı' ile açıklık getirmiştir. Vazgeçme üretiminden ne kadar vazgeçileceği sorununu yansıtır.» (Erol İyibozkurt, Çağdaş Dış Ticaret Kuramı, Bursa İ.T.İ.A. Yayın No. 36, Bursa. 1979, s. 22).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II.A. MUTLAK ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİNDEN KARŞILIKLI TALEP EŞİTLİĞİ TEORİSİNE VARIŞ

II.A.1. *SMITH ve RICARDO'nun Arz Yönünden Kalitatif Analizi*

Uluslararası işbölümünde ülkelerin hangi malların üretiminde uzmanlaşmaları gerektiği sorusuna ilk olarak A. Smith'in «Mutlak Üstünlükler Teorisi» ve daha sonra ise, Ricardo'nun «Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi» ile cevap verdikleri bilinmektedir (9). Çalışmamızın başlangıcında bu teorileri birer örnek yardımı ile kısaca açıklamak sanırız yararlı olacaktır. Bu amaçla Kindleberger'in verdiği örneği alıyoruz :

Bir işçinin bir haftalık üretimi

Mal	ABD	İngiltere
Buğday	6 kg.	2 kg.
Kumaş	2 m.	6 m.

İki ülke ve iki mal olduğunu varsayalım. Eğer, her ülke bir malı diğerinden daha az emekle üretebiliyorsa (iç ticarette olduğu gibi), her ülke yalnızca bir malın üretiminde üstünlüğe sahip olacak, diğer malların üretiminde ise bu üstünlükten vazgeçecektir. Bu durumda ülke üstünlüğü olan malı ihraç etmek ve bu olanaktan yoksun olduğu veya dezavantajı olan malı ithal etmek isteyecektir. Bu durum, buğdayın Amerika Birleşik Devletleri'nde, kumaşın ise İngiltere'de daha ucuza üretildiği durumu gösteren yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. ABD, buğday üretiminde mutlak bir üstünlüğe

(9) A. Smith, **Causes of the Wealth of Nations**, Edwin Cannon ed., 1904; D. Ricardo, **The Works of David Ricardo**, J.R. McCulloch ed., 1852 ve «Notes on Malthus», **Principles of Political Economy**, Jacob H. Hollender and T.E. Gregory ed., Baltimore, 1928.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sahip olup, kumaşta bundan yoksundur. Şu halde ABD, buğdayı ihraç, kumaşı ithal edecektir. Tabloda verilen değerlerde, bir metre kumaşın bir kilo buğdayla değiştirildiği varsayılmıştır ([10]).

Ancak, Ricardo'nun örneğinde görülebileceği gibi, bir ülke iki malın üretiminde de mutlak üstünlüğe sahip ise durum ne olacaktır? Bunu, Ricardo'nun çok tanınmış örneği ile açıklayalım :

Bir birim üretim için gerekli işgücü

Ülke	Kumaş	Şarap
Portekiz	90	80
İngiltere	100	120

İngiltere'de bir galon şarabın maliyeti 120 iş saati ve bir yarda kumaşınki 100 iş saati olduğu zaman, Portekiz'de şarap ve kumaşın reel maliyetleri (emek maliyeti) sırasıyla 80 ve 90 iş saati olacaktır. Buna göre, Portekiz her iki malın üretiminde de İngiltere'ye oranla mutlak bir üstünlüğe sahip olmakla beraber, (80/120=90/100) olduğundan, şarap üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğü daha büyüktür. Ticaretten önce, şarap ve kumaşın iç fiyatları arasındaki oran (emek veya parayla ifade edilen bir oran) bu malların üretim maliyetleri ile orantılı olmalıdır. Yani, İngiltere'de (120/100) = (6/5) ve Portekiz'de (80/90) = (8/9) olmalıdır. Böylece, İngiltere'de kumaş ve Portekiz'de şarap karşılaştırmalı olarak daha ucuzdur. İki ülke arasında ticaret başladıktan sonra, İngiltere kumaş ihraç edip, şarap ithal edecektir. Ulaşım masrafları ihmal edilirse, (120/100) ve (80/90) sınırları arasında bir denge fiyatı («reel mübadele haddi» veya «dış ticaret hadleri») meydana gelecektir ([11]).

Viner, Ricardo'nun bu konuda uğradığı yanılgıyı şu şekilde açıklamaktadır :

«Ticari kazancın tümünün İngiltere'ye gitmesi halinde İngiliz kumaşının Portekiz şarabı ile bir birim kumaşa karşılık (9/8) birim şarap oranında değiştirilmesi gerekir. Tüm kazancın Porte-

(10) C.P. Kindleberger, **Uluslararası İktisat**, I. Cilt, Çev.: Necdet Serin, Doğan Yayınevi, 1970, s. 22-23.

(11) G. Haberler, **Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış**, Çev. Necati Mumcu, Istanbul Üniversitesi Yayın No. 1503, Istanbul, 1970, s. 24-25.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kiz'e gitmesi halinde, bir birim kumaş için (5/6) birim şarap oranında değişim yapılması gerekir. Fakat Ricardo, İngiliz kumaşının Portekiz şarabına göre bire bir oranında değiştirildiğini ortaya koyar: «Böylece İngiltere 100 kişilik işgücü üretimini (= 1 birim kumaş), 80 kişilik işgücü üretimiyle (= 1 birim şarap) değiştirecektir.» Bu oranda, ticaretten doğan kazanç iki ülke arasında hemen hemen eşit bir şekilde bölüşülmüş olacaktır. Ricardo ticari kazancın eşit şekilde paylaşımı dışında bir bölüşümü kabul etmediğinden eleştiriye uğramıştı» (12).

II A.2. *JOHN STUART MILL'in Talep Yönünden Kalitatitif Analizi*

Ricardo'nun örneğinde iki mal, iki ülkedeki karşılaştırmalı maliyet sınırları arasında tamamen birbirini eşitleyen bir oranda ticarete konu olmakta idi. Ricardo, bu oranın uygulamada nasıl belirleneceğine işaret etmemiştir.

İlk olarak Pennigton açık bir şekilde ticaret hadleri için minumum ve maximum karşılaştırmalı maliyetlere ve bu sınırlar içinde ticaret hadlerini sabitleştiren karşılıklı talebin (reciprocal demand) işlemesine işaret etmiştir (13). Torrens de (14) uzun bir süre ticaret hadlerinin karşılıklı talep tarafından belirlendiğinde ısrar etmiş-

---

(12) Örneğin, ilk kez James Mill, kitabının ilk baskısında aynen Ricardo gibi, ticaretten doğan kazancın iki ülke arasında eşit olarak paylaşıldığı fikrini benimseyerek hataya düşmüştü. Fakat, kitabının ikinci baskısında hatasını anlayarak düzelttiği görülmüştür. (Bkz.: James Mill, **Elements of Political Economy**, I.B., 1821; III.B., 1826). Daha sonra, Einaudi, Ricardo'nun ve James Mill'in birlikte düştükleri hatayı ilk olarak Pennigton'nun ortaya çıkardığını iddia etmiştir. (Bkz.: Einaudi, «James Pennigton or James Mill; on early correction of Ricardo», **Quarterly Journal of Economics**, XLIV, (1929-30). Sraffa ise, bu hatanın Ricardo tarafından yapıldığını ileri sürmüştür (Bkz: Sraffa, «An alleged correction of Ricardo», a.g.d.,). J.S. Mill'de, hatanın ilk olarak babası (James Mill) tarafından yapıldığını kitabında belirtmiştir (Bkz: J.S. Mill, **Autobiography**, 1873).
(Viner, a.g.k., s. 444-445).

(13) James Pennigton, **A Letter on the Importation of Foreign Corn**, 1840, s. 32-41.

(14) Bkz: R. Torrens, «Tracts on Finance and Trade», No: 2, 1852. Hatta, «karşılıklı talep» terimini Mill'in hiç kullanmadığı ve ilk defa kullananın Torrens olduğu ileri sürülmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tir. Torrens'in tartışmalarının uyandırdığı ilgi, J.S. Mill'i 1829 ve 1830'da yazdığı, aynı soruna değinen denemelerini 1844'de yayımlamaya itmiştir. Viner'in ise, ana kaynağı bağlı kalarak, Mill'in «Karşılıklı Talep Kanunu»nu şu şekilde özetlediği görülmektedir.

Karşılıklı talep ile mal ticaret hadleri arasındaki ilişkiyi arayan Mill'in çalışmaları, ekonomi teorisinde orjinalitesi olan ve bu konuda öncülük yapan araştırmalardır. Mill için sorun; mal ticaret hadlerinin nerede belirleneceği sorusuna cevap aramaktır. İlk olarak, iki ülke ve iki malı ele alarak sorunu basitleştirir. O'na göre; denge ticaret hadleri, ele alınan ülkelerde (yurt içinde) üretilebilen iki malın maliyetleri arasında ortaya çıkan en yüksek ve en düşük sınırlar arasında olmalıdır. Fakat ticaret hadlerinin kesin yeri, iki ülkeden herbirinin bir diğerinin ürettiği mallar cinsinden bulunduğu talep veya karşılıklı talep tarafından belirlenir. Denge, iki ülkenin bir diğerinden ithal ettiği malların talep edilen miktarları (bunlar, karşılıklı ithal edilen miktarlarıdır), bir diğerinin değer olarak tamamen ödenmesine yeterli olduğu değişim oranında kurulacaktır. Mill bunu, «uluslararası talebin eşitlenmesi» (equation of international demand) veya «uluslararası değer kanunu» (law of international values) olarak adlandırır.

Mill, daha sonra konuyu daha aydınlatmak amacıyla ticaret hadlerinin «karşılıklı talep» tarafından nasıl belirlendiğini açıklamak için kalitatif analize girmektedir.

İki ülke; Almanya ve İngiltere ve iki mal; kumaş ve keten bezi vardır. Ayrıca, üretimin sabit maliyet koşulları altında yapıldığı varsayılmaktadır. Örneğin, İngiltere'de 10 yarda kumaş üretilirken, 15 yarda keten bezi üretilsin. Bu sırada, Almanya'da 10 yarda kumaş üretilmesine karşılık 20 yarda keten bezi üretilmekte olsun. Bu nedenle, İngiltere keten bezi ithalatçısı ve kumaş ihracatçısı olacaktır. Ticaret hadlerinin içinde hareket edebileceği sınırlar ise, 10 yarda kumaş için 15 yarda veya 20 yarda keten bezi arasında olacaktır. Mill, bir an için, karşılıklı talebin 17 yarda keten bezi için 10 yarda kumaş noktasında olacağını düşünmekte-

---

(15) Viner, a.g.k., s. 535-541.
J.S. Mill, **Essays on Some Unsettled Questions**, 1844, preface: ve **Principles of Political Economy**, Cilt II, Ninth Edition, London, Longmens Green Co., 1886, Chap. XVIII.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dir. (Çünkü, 10 yarda kumaş için İngiltere'nin Almanya'ya olan asgari talep miktarı; aynı ülkenin uluslararası ticarete açılmadan önceki üretim miktarına eşit olan 15 yarda keten bezidir. Bunun karşılığında Almanya'nın sunabileceği azami arz miktarı ise, 20 yarda keten bezidir. Dolayısı ile, ticaret haddi, bu iki had arasındaki bir noktada belirlenecektir.)

Mill, Almanya'nın keten bezi üretim metodlarında bir iyileşme olduğunu varsaymaktadır. Böylece Almanya şimdi birim başına bir öncekinin üçte ikisine eşit bir maliyetle keten bezi üretmektedir. Bu olgu, Almanya'nın keten bezi cinsinden kumaş talebini yükseltecek ve 17 yarda keten bezinden daha fazlası için 10 yarda kumaşı değiştirmesine neden olacaktır (tam rekabet koşulları altında keten bezi fiyatı düştüğü için). Bu nedenle, bir sonraki durum bir öncekinden % 50 yüksek olacaktır. Kumaş cinsinden keten bezinin Alman teklif fiyatı alındığı zaman (Mill, burada modern ekonomik teoride çok geçerli olan talep elastikiyeti kavramından hareket etmektedir): a) Eğer İngiltere'nin talep ettiği keten bezi miktarı ucuzlama ile aynı oranda yükselecekse, yani kumaş cinsinden keten bezi için İngiliz talebi birim elastikiyete sahip ise, yeni denge ticaret haddi 10 y. kumaş için 25.5 y. keten bezi miktarında olacaktır (şöyle ki; $17 \times 50/100 + 17 = 8.5 + 17 = 25.5$). b) Eğer İngiltere'nin keten bezi talep miktarı, keten bezinin «ucuzluğundan daha büyük bir oranda» artacaksa, yani kumaş cinsinden keten bezi için İngiliz talebi birimden daha büyük bir elastikiyete sahip ise, yeni denge ticaret haddi 10 y. kumaş için 25.5 y. keten bezi miktarının aşağısında olacaktır. c) Son olarak, İngiltere'nin keten bezi talep miktarında keten bezinin «ucuzluğundan daha az bir oranda» yükselme olursa, yani keten bezi için İngiliz talebi birimden daha az bir elastikiyete sahipse, yeni denge ticaret haddi 10 y. kumaş için 25.5 y. keten bezi miktarının üzerinde olacaktır.

Yukarıdaki açıklamaları kapsayan Mill'in analizini, Viner şekil yardımı ile daha açıklığa kavuşturmuştur.

Sonuç olarak, Almanya'da keten bezi üretim maliyetlerindeki düşme sonucu, Almanya'nın keten bezi cinsinden kumaş talebinde yükselme meydana geleceğinden, keten bezi aleyhine işleyen ticaret hadleri oluşacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kumaş cinsinden keten bezi için İngiliz talebinin elastikiyeti 1 ise (E eğrisi), yeni ticaret haddi 25.5 y. keten bezi için 10 y. kumaştır. Kumaş cinsinden keten bezi için İngiliz talebinin elastikiyeti 1'den büyük ise (E"), yeni denge ticaret haddi 25.5 y. miktarının aşağısında kalan yarda miktarı kadar olan keten bezi için 10 y. kumaştır. Kumaş cinsinden keten bezi için İngiliz talebinin elastikiyeti 1'den küçük ise (E'), yeni denge ticaret haddi 10 y. kumaş için 25.5 y. keten bezi miktarının üzerindedir.

GRAFİK 1. MILL'İN TALEP ANALİZİ

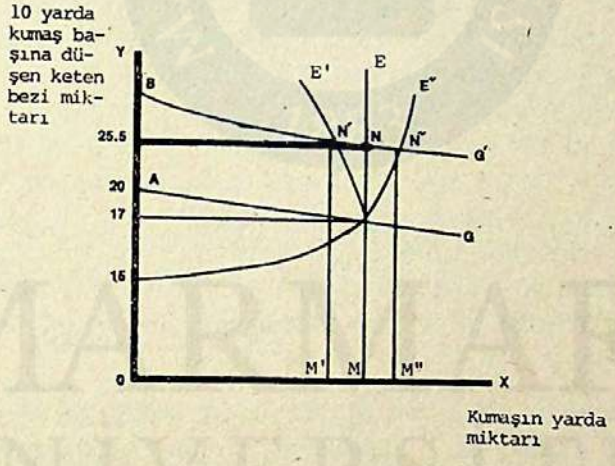

(Kaynak : Viner, a.g.k., s. 539).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II.B. MARSHALL - EDGEWORTH TEKLİF EĞRİLERİ YARDIMI İLE DIŞ TİCARET HADLERİ KAVRAMINA VARIŞ

II.B.1. *MARSHALL ve EDGEWORTH'ün Talep Yönünden Kantitatif Analizi*

Marshall ve Edgeworth daha önce de açıklamış olduğumuz gibi, ticaret hadlerinin belirlendiği noktayı kantitatif analiz yardımıyla göstermeye çalışmışlardır.

Gerçekte Marshall'ın ticaret hadleri ile karşılıklı talep ilişkisini konu alan çalışması; Mill'in analizini geometrik açıdan ele alan ve onu oldukça geliştiren bir açıklamaya sahip bulunmaktadır. Bu açıklama kısaca şu şekilde özetlenebilir: Marshall'ın kendi kitabında verdiği şekillerdeki dikey eksen, uluslararası ticarette nominal ticaret hadlerini simgelemektedir. Bu, Marshall'ın gerçekte kendi ileri sürmüş olduğu öz mekanizması olup, burada ilk kez iki ülkenin eğrilerini simetrik olarak ele aldığı görülmektedir. İkinci kez ise, bir önceki durumun alternatif mekanizmaları ve onların getirdikleri yararları incelemektedir. «Ancak, simetrik durumun uygulama yönünün bulunmamasına karşılık, teorinin birkaç ana bölüme ayrılarak, şekiller yardımıyla incelenmesinin daha yararlı olacağını» ([16]) kendisi de belirtmektedir. Ayrıca, şu düşüncelerini de eklemektedir :

«Eğer, Alman malları için İngiliz talebi belli bir yüzde yükselirse, aşağıdaki kural işler : Bir ülkenin talep elastikiyetinden diğer bir ülkenin talep elastikiyeti daha fazla ise, o ülkenin ihracat ve ithalat hacmı daha genişleyecektir. Fakat bu durum, onun ihracatını (miktar olarak) ithalatına oranla daha fazla arttıracaktır, diğer bir deyişle, o ülkenin ticaret hadlerini daha az lehte kılacaktır» ([17]).

Ticaret hadleri şekillerinin kullanılmasının bazı pratik yararlara sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak Marshall'ın sundu-

---

(16) A. Marshall, **The Pure Theory of Foreign Trade**, 1879 ve yeniden basım 1930, s. 2.

(17) A. Marshall, **Money, Credit and Commerce**, London, MacMillan and Co., Limited, 1929, s. 178.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ğu şekillerin çok karmaşık bir yapıya sahip olmasına karşılık, Viner'in aynı ilişki için sunduğu şekillerin daha açık olduğu dikkati çekmektedir. Bu nedenle burada yapacağımız açıklamalar için, Viner'in analizinden yararlanma yoluna gitmekteyiz.

Marshall, analizinde balya örneğini kullanmaktadır. Verdiği şekillerde karşılıklı talep arttığı zaman orjinal eğrinin her noktada belli bir yüzde sağa doğru kaydığını kabul eder. O, konunun şekildeki Almanya'ya ait eğrinin elastikiyetinin etkisi altında incelenmesini önerir. EE, İngiltere arz eğrisi kabul edildiğinde, E'E' yükselmiş arz eğrisi olur (bu, Marshall'ın orjinal arz eğrisine eşdeğerdedir). GG daha az elastik, G'G' ise, daha elastik olan Alman talep eğrisidir. Alman talep eğrisinin daha elastik olması şu gelişmelere neden olmaktadır :

1) Alman ihracat değerinde daha büyük bir artma
□ □
(a'om't'>aomt),

2) Alman ithalat miktarında daha büyük bir artma ($\overline{om'} > \overline{om}$),

3) Ticaret hadlerinde Almanya için lehte işleyen hareket daha küçüktür ($\overline{Aa'} < \overline{Aa}$).

Verilen şekli ve açıklamayı, yukarıda yapılmış olan varsayımların ışığı altında yorumlamaya çalışalım : *

İlk olarak, talep artışının tüm etkilerini inceleyelim : Yukarıda da belirtildiği gibi, G eğrisi, Almanya'nın İngiltere'den talep ettiği balya miktarlarını gösteren eğridir. E eğrisi ise, İngiltere'nin bu talepler karşısında arz edebildiği miktarları gösterir. Böylece, bu iki eğrinin, yani Almanya'nın talep ve arz eğrilerinin kesiştiği noktayı belirten A noktası ilk denge ticaret haddini gösterir. Çünkü bu noktada, Almanya'nın talep ettiği balya miktarıyla, İngiltere'nin arz edebildiği balya miktarı eşitlenmiştir. İngiltere'nin arz miktarı arttığı zaman (Almanya'nın aynı talep seviyesinde), doğal olarak denge ticaret haddi düşecektir. Böylece, ikinci denge ticaret haddi (a) noktasında oluşacaktır. Bu ticaret haddinde Almanya'nın ithalat değeri (□ aomt) kadar olacaktır. Almanya'nın talep eğrisinin elastikiyeti arttığı zaman (G'G'), Almanya'nın ithal ettiği mal miktarı (om)'den, (om')ye çıkacağı

(*) Grafik için bkz; s. 17, Grafik - 2.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

için, ikinci denge ticaret haddi (a')de oluşacak ve ithalat değeri ise, (a'om't') olacaktır. Bu değerler aynı zamanda Almanya'nın ihracat değerlerini de gösterirler. Bunun nedeni; «uluslararası talep eşitliği kanunu»na göre, dengenin, ödemeler dengesindeki diğer kalemler yok varsayılarak, her bir ülkenin ithalat değerini ihracat değerinin ödemeye yeterli olduğu noktada kurulmasıdır (18). Sonuçta, Almanya'nın ihracat kazancı artmıştır. Ancak, bu ülkenin ticaret haddi daha az lehte olmuştur (19). Çünkü ilk denge ticaret haddi ile üçüncü denge ticaret haddi arasındaki fark (Aa'), ilk denge ticaret haddi ile ikinci denge ticaret haddi arasındaki farktan (Aa) küçüktür.

Şimdi, analizimizin bu aşamasında, herhangi bir ülkenin ihraç ürünleri için iki ülkenin karşılıklı talebini, herbir ülkenin uluslararası teklif eğrileri aracılığı ile gösterilişini incelemeye çalışacağız. Teklif eğrilerini tanımlayacak olursak; bunlar, çeşitli ticaret hadlerinin herbirinde, ithal mallarının belirli bir miktarı için değişimi istenen ihraç mallarının miktarlarını gösterir eğrilerdir. İşte, bu eğriler yardımıyla Edgeworth, karşılıklı talep ile karşılaştırmalı maliyet arasındaki ilişkinin yapısına büyük bir açıklık getirmiştir (20).

Biz, Edgeworth'ün analizini daha basit bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla burada Snider'in açıklamasından yararlanmak istiyoruz.

(OMNA); A ülkesinin teklif eğrisi, (OPB) ise; B ülkesinin teklif eğrisidir. A'nın ihraç ürünü (X) yatay eksende ölçülmektedir. Bu ülkenin ithal ürünü olan (Y), yani B'nin ihraç ürünü ise dikey eksenle ölçülmektedir. Teklif eğrisi üzerindeki her nokta, bir ülkenin ne kadar miktar ihraç malını, ne kadarlık bir ithalat mikta-

---

(18) Bkz: s. 11 (Bu şekildeki belirtmeler, tezin sözkonusu sayfasındaki dipnotlara değil doğrudan doğruya açıklamalara yapılan atıfları göstermektedir.)

(19) Bu, aynı zamanda, mal ticaret hadlerinin tek başına ihracattan sağlanan kazancın ölçütü olarak alınmasını güçleştirmektedir (Bu konuda bkz: s. 21.

(20) F.Y. Edgeworth, «The Pure Theory of International Trade», **Papers Relating to Political Economy**, II. Cilt, London, MacMillan, 1925, s. 31-40.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK II. MARSHALL'IN TALEP ANALİZİ

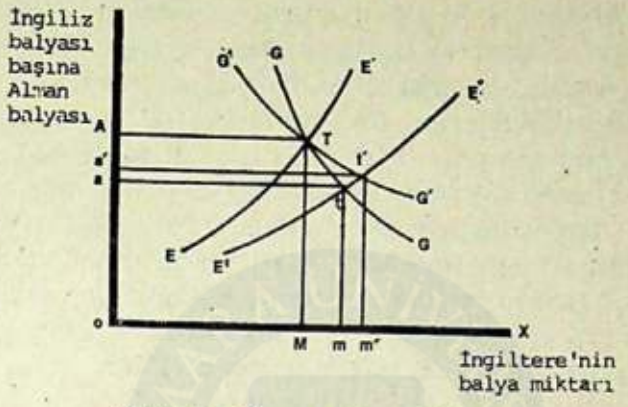

(Kaynak: Viner, a.g.k., s. 543).

GRAFİK III. EDGEWORTH'ün Teklif Eğrileri Analizi

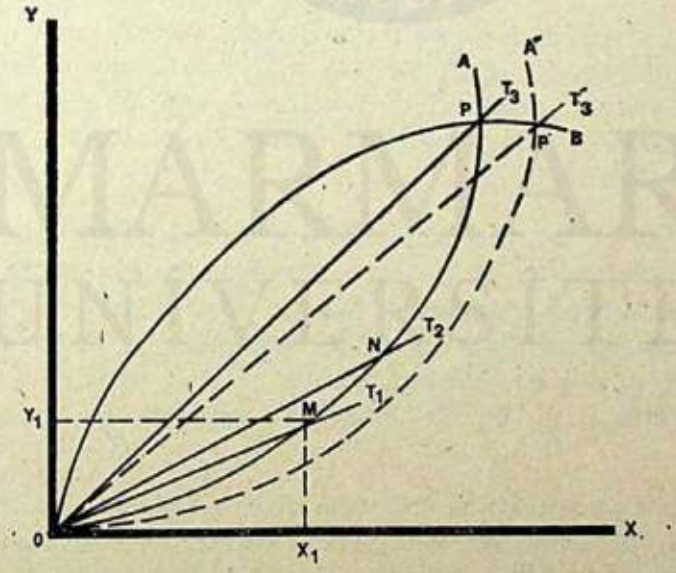

(Kaynak: Delbert A. Snider, **Introduction to International Economics** Fifth Edition, Homewood, Illinois, Richard D. Irwin Inc., s. 51)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rıyla değişim yapmaya istekli olduğunu gösterir. Bu nedenle, A'nın teklif eğrisi üzerindeki (M) noktası, A ülkesinin Y malının $O(Y_1)$ miktarı için, X malının $O(X_1)$ miktarıyla değişime istekli olduğu noktayı gösterir. A eğrisi üzerindeki M noktasında ticaret haddi (OT_1) doğrusunun eğimi ile ölçülür, bu $(O(y_1)/O(x_1))$'e eşittir. A ülkesi açısından daha lehte olan ticaret haddi, (OT_2) gibi daha dik ticaret haddi doğrusu ile gösterilir. N noktasında, A ülkesi daha büyük ithalat miktarı karşılığında daha büyük bir ihracat miktarını teklif etmeye isteklidir. Buna rağmen, A ülkesinin ihracat hacmi arttığından ve ithalat hacmi azaldığından, bu ülkenin ticaret haddi gittikçe daha lehte olur. Bu durum, A'nın teklif eğrisinin niçin yukarıya doğru eğildiğini gösterir (B'nin eğrisinin de niçin aşağıya doğru eğildiğini de). Bunun nedeni iki yönlüdür: İthal malının nisbi marjinal faydası azalır ve artan maliyet şartları altında ihraç malının marjinal fırsat maliyeti yükselir. Böylece, A ülkesi daha büyük miktarda ihracat yapmaya karşı ilgisiz kalır. Şüphesiz, ithalat için talep edilen miktar artmaya devam eder. Bu nedenle, eğrinin sola doğru dönmesi, bu ülkenin daha çok ithalat miktarı karşılığında daha az ihracat miktarını teklif etmeye istekli olduğunu gösterir. Aynı açıklama, B eğrisinin neden sağa ve aşağıya doğru kıvrıldığını da gösterir. Denge, A ülkesinin Y malının belli bir miktarı için teklif ettiği X malı miktarının, B ülkesinin Y malının belli bir miktarı için değişimini kabul etmeye istekli olduğu miktara eşit olduğu noktada oluşur. P noktası, denge ticaret haddini gösterir.

Böylece, dış ticaret öncesi maliyet oranları tarafından konan sınırlar içinde ticaret hadleri, mal ticaretinden başka diğer uluslararası ilişkilerin yokluğunda (yani, ticari olmayan işlemler - borçlar, bağışlar ve diğer kapital transferleri - modelden dışarıya çıkarılmalıdır), herbir ülkenin toplam ihracat değerinin, toplam ithalat değerine eşit olduğu bir denge seviyesinde belirlenmeye meyleder.

Klasikler ve Neo-Klasikler'in dış ticaret hadleri konusuna yaklaşımlarını böylelikle özetledikten sonra, diğer kısımda ele alacağımız; dış ticaret hadleri ve türlerinin açıklanmasına geçmeden önce, bu doktrinin (Karşılaştırmalı Maliyet Teorisi) gelişmekte olan ülkelerdeki geçerliliği konusunda literatürde yapılan eleştirilere kısaca değinmenin yararlı olacağı kanısındayız ([21]).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dış ticaret teorisinin gelişmekte olan ülkelere uygulanabilirliği yaklaşık elli yıldır tartışılagelmektedir. Gerçekten, Ricardo'nun karşılaştırmalı maliyet doktrini; gelişmekte olan ülkelerin ilksel ürünlerin üretiminde uzmanlaşmaları gerektiği biçiminde kabul edilmiştir ve bu durum sonuçta sözkonusu ülkelerden gelişmiş ülkelere teknik gelişme kazançlarının bir transferine yol açmaktadır (Prebisch, 1959). Chenery, gelişmekte olan ülkelere ait büyüme teorilerinin genellikle karşılaştırmalı üstünlük ilkelerini barındırmadığına işaret etmektedir. Dış ticarete, geleneksel ticaret teorisi (Ricardo ve Hecksher-Ohlin modelleri) bu ülkelerin gerçekleriyle çok az ilişkisi bulunduğundan, verimliliği optimize eden bir metod olarak güvenilemez. Çünkü; a) Gelişmekte olan ülkelerdeki faktörlerin gerçek sosyal fırsat maliyeti, eksik rekabet piyasası koşulları yüzünden farklı faktörlerin piyasa fiyatları tarafından belirlenmez. b) Dışsal ve ölçek ekonomiler önemli olabilir. c) Girdi arzı ve onların yapısı, farklı zaman dönemleri arasında duruma kendini uydurabilir. d) Tüketici ve üreticilerin talebi, farklı mallar arasındaki tamamlayıcıkların (ikame malları) yapısı nedeniyle önemli ölçüde etkilenebilir. Gelişmekte olan ülkelerin bu bozuklukları, faktörlerin parasal maliyeti ve gerçek sosyal maliyetleri arasında bir ayrılık yaratır ve bu nedenle, bu ülkelerin ticareti, gerçek sosyal fırsat maliyetlerinden çok, tahrip edilmiş (bozulmuş) olan parasal maliyetler ile ifade edilen temel fiyatlar tarafından belirlenir ([22]).

II B.2. *Dış Ticaret Hadleri Kavramı ve Türleri*

Marshall ve Edgeworth teklif eğrilerinde gördüğümüz «ticaret haddi» genel denge analizi çerçevesinde, iki ülkenin mallarının birbiri cinsinden fiyatlarını, ithalat ve ihracat dengede olduğu varsayımı altında göstermekteydi.

---

(21) Bu konuda ayrıntılı açıklama için bkz: Statik Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisine Dayanan Serbest Dış Ticaret Teorisine Yapılan Eleştiriler: Rıdvan Karluk, **Gelişen Türkiye'de İhracatın Yapısal Analizi ve İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası**, Yayınlanmamış Dok. Tezi, Eskişehir, 1979, s. 15-25.

(22) Subrata Ghatak, **Development Economics**, London, Richard Clay Ltd., 1978, s. 169-170.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Oysa, ikiden fazla mal ve ikiden fazla ülkenin bulunduğu gerçek dünya şartları altında, ithalat ve ihracat daima dengede değildir. Ayrıca, dış ticaret olmasaydı, ülkenin içinde gerçekleşecek fiyatların ne olacağını da bilmek mümkün olmayacaktı. Bu bakımdan, genel denge tahlilindeki mübadele haddi kavramı yerine, kısmi denge tahlili içinde birçok mübadele haddi kavramlarını geliştirmek gerekmiştir (23).

Literatürde farklı dış ticaret haddi kavramları vardır. Bu kavramları üç kategori altında toplayabiliriz (24).

a) *Mal ticaret hadleri*
   — Net (safi) ticaret hadleri,
   — Brüt (gayri safi) ticaret hadleri.
b) *Gelir ticaret hadleri*
c) *Faktör ticaret hadleri*
   — Tek faktörlü ticaret hadleri,
   — Çift faktörlü ticaret hadleri.

Bu kavramları açıklığa kavuşturmaya çalışalım :

a) *Mal ticaret hadleri*

Mal ticaret hadleri iki farklı şekilde ifade edilmektedir. Biri «brüt mal ticaret hadleri», diğeri «net mal ticaret hadleri» deyimi ile açıklanmaktadır. Net ticaret haddi kavramı ilk kez Viner tarafından kullanılmıştır. Kavram formül yardımıyla şu şekilde gösterilmiştir :

«İhraç malları (e), ithal malları (i), fiyat indeks sayısı (p) ve ilk yıl için (o), ayrıca belli bir yıl için (ı) yazılmaktadır. Mal ticaret hadlerinin bir indeksi o zaman sembolik olarak, $(Te = \frac{ep_1/epo}{ip_1/ipo})$ şeklinde gösterilmektedir. Bu indeks; ihraç mallarının bir «fiziksel» ünitesi karşılığında alınan «fiziksel» mal miktarının trendini vermektedir» (25).

---

(23) Kazgan, a.g.k., s. 66.
(24) Ayrıca, literatürde reel maliyet ve fayda adıyla anılan, fakat daha az rastlanan dış ticaret hadleri kavramları da vardır.
(25) Viner, a.g.k., s. 558.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Viner tanımı verdikten sonra, William Toussig'in, indeksteki bir yükselmenin olumsuz bir gelişmeyi gösterdiğini ileri sürmesine rağmen, bu olgunun olumlu bir trendi göstermesinin daha normal olduğunu ileri sürmektedir.

Acaba, net mal ticaret hadleri kavramı tek başına dış ticaretten doğan kazancın veya kaybın bir ölçütü olabilir mi? Seymour E. Harris bu konuda şu görüşleri ileri sürmektedir :

«Çoğu kişi, bir ülkenin mal ticaret hadleri iyileşirse, ülkenin çok kazançlı çıktığını sanır. Bu, gereğinden büyük bir basitleştirmedir, hatta yanıltıcı olabilir. İlk olarak, yalnız mal ticaret hadleri değil, aynı zamanda ticaretten sağlanan toplam kazanç da gözönünde tutulmalıdır. Bir ülke için ticaret hadlerinde büyük bir iyileşmeyi başarmak mümkündür. Fakat, pazarın dışında, kendisi fiyat koyduğundan büyük kayıplarla karşılaşması da olasıdır... Başka bir deyişle, ithalat üzerine konan kısıtlamalar ile bir ülke ticaret hadlerini iyileştirebilir. Ancak, böyle bir başarı gerçekleşse bile, üretim faktörlerinin kötü dağılımı ve azalan ticaretten sonuçlanan kayıplara katlanmak gerekebilir» ([26]).

Bu nedenle, net değişim ticaret hadleri tek başına yeterli bir ölçüt olamamaktadır.

Ancak «net değişim ticaret hadleri» kavramı, ticaret pozisyonlarındaki kısa dönemli değişmeleri göstermek için yararlı bir araç olarak genellikle kabul edilmiştir. Daha uzun zaman dönemler için ticaret hadleriyle ilgili genelleştirme çabaları, hesaplamada daha karmaşık ölçütler kullanılmasına rağmen daha az anlam ifade etmektedir» ([27]).

Mal ticaret hadlerinin diğer bir türü olan brüt ticaret hadleri kavramını ise ilk olarak William Taussig kullanmıştır. Viner, Taussig'in bu kavramı hangi amaçla kullandığını şöyle açıklamaktadır :

Bu kavramı sunmasında onun amacı: harçlar ve işçilerin transferleri gibi geri ödeme söz konusu olmadan alınan tek taraflı transferler veya telafi edicilik söz konusu olmadan yapılan ithalat ve ihracat işlemler için geçerli olabilecek ticaret haddini bulabil-

(26) Seymour E. Harris, **International and Interregional Economics**, Tokyo, Tokyo Printing Co., Ltd., 1957, s. 46-47.

(27) Hugh B. Killough and Lucy W. Killough, **International Economics**, New Jersey, D. Van Nostrand Company Inc., 1960, s. 39.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mek amacıyla, mal veya onun deyimiyle net değişim ticaret hadlerini geliştirmektir (28).

Gerçekten, Taussig'e göre, «... mal ticaret hadlerini iki yönden bakılmalıdır. Birincisi, «brüt mal ticaret hadleri», diğeri ise, «net mal ticaret hadleri» deyimi ile gösterilebilir. İlki, ithal ve ihraç mallarının, her ikisinin de tüm hacmini (reel açıdan) kaydeder. Brüt ticaret haddi, ithalatın fiziksel miktarının ihracatın fiziksel miktarına oranıdır. İkincisi, bu mallardan sadece ödemesi yapılanları (parasal açıdan) ele alır ki, bu kavramlar; malların hareketlerinden dolayı ortaya çıkan ve diğer ödemelerin yapılmasını sağlayan hizmet işlemlerini kapsamaz» (29).

b) *Gelir ticaret hadleri*

Daha sonraları gelir ticaret hadleri kavramının ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu kavram ise Dorrance'ye aittir. Gerek bu ve gerekse bir diğer dış ticaret haddi kavramı olan faktör ticaret hadleri kavramlarının ileri sürülmesi, daha önce de belirttiğimiz gibi; mal ticaret hadleri kavramının ticaretten doğan kazançları veya kayıpları ölçmedeki yetersizliğinden kaynaklanmaktadır (30).

---

(28) Viner, a.g.k., s. 562.

(29) F.W. Taussig, **International Trade**, London, MacMillan Co., 1927, s. 113-114.

(30) Dış ticaret hadlerine ilişkin tartışmaların çoğunda, eğer ihracat miktarı yeteri kadar artmışsa, dış ticaret birim başına sağlanan kazançtaki düşüşün (net mal dış ticaret hadlerini gösterir) toplam ihracat kazancında bir düşüşe sebep vermeyeceği doğru olarak belirtilir. Ancak, bu nedenle bazı yazarların yaptığı gibi (G.M. Meier, **International Trade and Development**, Japon, A Harpen International Student Reprint, 1964, s. 62; Haberler, «Terms of Trade and Economic Development», in Ellis, H.S., ed., **Economic Development for Latin America**) New York, 1961, s. 275-297) gelişmekte olan ülkeler için iç kaynakları azaltan (özellikle sermayeyi) özel şartlar yarattığını anlaşılan bilmiyorlar. Net mal dış ticaret hadleri kötüleşirken, gelir ticaret hadlerini hiç olmazsa sabit tutabilmek için bir miktar kıt sermaye de dahil olmak üzere ek kaynakları, büyük bir ihtimalle kalkınma ihtiyaçlarını karşıladıkları salt iç pazar üretimi kesiminden içeride üretilemeyen sermaye malları ve diğer temel maddelerin akımını devam ettirebilmek için ihracat kesimine kaydırmak zorunluluğu ortaya çıkabilir. Hiç şüphesiz atıl kaynaklardan biri olmayan sermaye, ihracat malları üretiminin genişlemesi için büyük bir fırsat maliyeti gerektirecektir... Durum aynı zamanda, net takas dış ticaret hızı ve kalkınma planlarının

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dorrance, gelir ticaret haddi kavramını şu şekilde açıklamaktadır :

«Böyle bir indeksin hesabı nisbi olarak basittir. Yabancı hesapları analiz edilen her ülke için, ithalatının fiyatı ve ihracatının değerinin (fiyat x miktar) bir indeksi hesaplanarak, ihracat değer indeksinin ithalat fiyat indeksine bölünmesinden çıkan sonuç, ilgili ülke için, ihracatının gelirinden elde edilebilir ithalatının hacmindeki değişmeleri yansıtacaktır» ([31]).

Yazar, ayrıca, bu indeksi ekonomistler tarafından kullanılan diğer indekslerden farklı kılmak için, «gelir ticaret haddi» indeksi olarak adlandırılmasını önermiştir.

c) *Faktör ticaret hadleri*

Şimdi, faktör ticaret haddi kavramının neyi ifade ettiği üzerinde durmaya çalışalım.

«Eğer, ihraç malları üretiminin ortalama teknik katsayısı hesabı ile üretim maliyetinin bir indeksini kurmak mümkün ise ve eğer, mal ticaret hadleri indeksi, ihraç malı teknik katsayısı indeksinin yardımıyla çoğaltılırsa, son indeks kendi başına mal ticaret hadlerinden daha iyi bir kılavuzluk sağlayacaktır. Yerleşmiş başka bir terim henüz olmadığından «tek faktörlü ticaret haddi» olarak tanımladığımız bu kavram gerçekte şekli değiştirilmiş ticaret haddi indeksi olup, sembolik olarak;

$$Tcf = \frac{ep_1/epo}{ip_1/ipo} \cdot \frac{eFo}{eF_1} = Tc \cdot \frac{eFo}{eF_1}$$

şeklinde kaydedilebilir. (eFo/eF_1) oranı; ihracatın birimi başına kullanılan üretim faktörleri hesabıyla maliyet indeksinin karşılığını ve (Tcf) ise; üretim faktörlerinin miktarı cinsinden maliyetin birimi başına elde edilen yabancı malların fiziksel miktarının indeksini vermektedir» ([32]).

---

bozulması gibi sonuçların da ortaya çıkmasına yol açar. (H.G. Brainard, **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Osman Tekok, Ankara, A.İ.T.İ.A. Yayını: 84, 1975, s. 77-78).

(31) G.S. Dorrance, «The Income Terms of Trade», **The Review of Economic Studies**, Vol. 16, s. 52.

(32) Viner, a.g.k., s. 559.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Diğer bir faktör ticaret haddi kavramı olan «çift faktörlü ticaret haddi» kavramı şu şekilde tanımlanmaktadır: Sizin kendi ülkenizin üretici hizmetlerinin bir birimlik ürününe karşılık değiştirilen, yabancı ülkenin üretici hizmetlerinin ürettiği birimin sayısıdır... Bu kavramın indeksi sembolik olarak;

$$Tçft = \frac{eP_1/ePo}{iP_1/iPo} \cdot \frac{iF_1/iFo}{eF_1/eFo}$$

kaydedilebilir. Klasik ekonomistler, net ticaret hadleri ile çift faktörlü ticaret hadlerinin aynı değişmeleri gösterdiklerini, mantıksal olarak farklı, kantitatif olarak eşdeğerli olduklarını ileri sürmüşlerdir ([33]).

Robertson, bu kavram hakkındaki görüşünü şu sözlerle açıklamaktadır:

«... ve bu anlamdaki ticaret hadleri, bu nedenden dolayı «gerçek» hadler olarak adlandırılırlar» ([34]).

Tüm ticaret hadleri kavramlarına bir bütün içinde bakmaya çalışırsak; her ne kadar, mal ticaret hadlerinde kendi başlarına değişmeler ticaretten doğan kazançların hareketinin yönünü gösterse de, onun kapsamı şüphesiz diğer etkenlerin etkisi altında zaman içerisinde ciddi biçimde değişebilir. Burada en azından değişime neden olan üç faktörden söz edilebilir: İstatistiksel verilerin karakterindeki değişmeler, ticaret hacmindeki değişmeler ve verimlilikteki değişmeler. İhraç ve ithal fiyatlarının indeks sayıları sık sık ticaret konusu olan malların kalitesinde veya uluslararası ticarete giren malların bileşimindeki değişmeleri açıklamaz. Ayrıca, indeks üzerinde yukarıda belirtilen bu değişimleri açıklayıcı bir düzeltmeye gidilmedikçe, indeks yalnızca belli bir temel yıl içinde ticareti yapılan ihracat ve ithalatın nisbi fiyatları için neyin oluştuğunu gösterir. Ancak, yeni mallar sürekli ticaret ko-

(33) Viner, a.g.k., s. 561.

(34) D.H. Robertson, «The Terms of Trade», **Utility and All That**, London, George Allen and Unwin Ltd., 1952, s. 175.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nusu olan mallar arasına girerken, malların kalitesindeki değişmelerin oldukça büyük olabileceği de gözden uzak tutulmamalıdır ([35]).

Diğer faktörlerin etkilerini incelemeye geçtiğimizde, Kreinin' in bu konuda şu açıklamayı yaptığını görüyoruz: Bundan başka, mal ticaret hadlerindeki bir bozulma bile tek başına ekonomik refahta bozulmanın bir göstergesi değildir. Bunu görmek için, varsayalım ki Brezilya, kahve üretiminde % 15'lik bir verimlilik artışını başarmış olsun. Eğer, sonuçta dünya kahve fiyatları % 5 düşerse, Brezilya'nın mal ticaret hadlerinde de aynı derecede bozulma görülür. Fakat Brezilya, üretim kaynaklarının ekonomik durumu bununla birlikte % 10 iyileşir. Diğer bir deyimle, her ne kadar Brezilya şimdi ihracatın birimi başına % 5 daha az ithalat (reel olarak) yapsa da, o, ihracat hacmindeki artan genişlemeden dolayı ihracat birimi başına % 10 daha fazla ithalat (parasal olarak) elde eder ([36]). Ancak, ülkenin durumunda gerçek bir kötüleşme olmayacaktır. Çünkü, azaltılan kaynak harcamaları (verimlilik artışı sonucunda oluşan) nedeniyle, istenen ithalatı elde etmek için gerekli olan ihracat miktarı üretilebilir. Fakat yine de bu ülkenin ithalatının gerçek maliyeti (ihraç malları fiyatının ucuzlaması nedeniyle) kullanılan kaynak açısından eskisi gibidir ([37]).

Oldukça karmaşık olan bu durumda bir ülkenin ticaretinden doğan kazanç ve kayıplarını en iyi biçimde saptayan ölçüt ne olmalıdır? En lehte olan durum kuşkusuz tek faktörlü ve gelir hadlerinde olduğu kadar mal ticaret hadlerinde de bir iyileşmenin varolmasıdır. Fakat, süregelen koşullar, bütün hadlerde aynı zamanda lehte bir iyileşmenin oluşmasına olanak tanımıyabilir. Hiç değilse yalnızca mal ticaret hadlerindeki değişmelere bakmak, gelir hadlerindeki iyileşmeler dolayısıyla daha büyük ithalat kapasitesinin lehte olan etkilerini ve tek faktörlü hadlerde iyileşmeden gelen kazançları ihmal etmek demektir ([38]).

---

(35) P.T. Ellsworth and J. Clark Leith, **The International Economy**, Fifth Edition, New York, MacMillan, 1975, s. 150.

(36) Mordechai Kreinin, **International Economics, A Policy Approach**, Second Edition, New York, Harcourt Brace Javanovich Inc., 1975, s. 376-377.

(37) Ellsworth, a.g.k., s. 151.

(38) Meier, a.g.k., s. 63.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ülkelerin çoğunda sadece net mal ve gelir ticaret hadleri ölçülebilmekte ve fiilen hesaplanabilmektedir. Son zamanlarda faktör ticaret hadlerini hesaplamak için de çalışmalar yapılmaktadır.

Buraya kadar yapmaya çalıştığımız; ticaret hadlerine teorik yaklaşımımızı böylece tamamladıktan sonra, üçüncü bölümde gerek mal ve gerekse gelir ticaret hadlerinin uygulama alanındaki durumlarını gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yönünden ele alarak incelemeye çalışacağız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II.C. DIŞ TİCARET HADLERİ-ÖDEMELER DENGESİ İLİŞKİSİ

Denge ve dengesizlik kavramları birbirinden soyutlanarak ele alınamaz. Denge kavramı, dengesizliği de içeren dinamik nitelikte bir kavramdır. Çünkü denge, tarihsel süreç içinde uluslararası ekonomik mekanizmanın işleyiş biçiminin değişmesinden dolayı dengesizliğe dönüşebilir. Ayrıca, her iki kavram da aynı bir bütünün ayrı parçalarıdır veya aynı olgunun; uluslararası ekonomik düzenin iki ayrı yüzünü yansıtır. Yani bazı ülkelerin dengeleri başka ülkelerin ödemeler dengesizliklerinin kaynağı olabilir. Eğer dünyanın bir kısmında ödemeler dengesi fazlası veren ülkeler varsa, diğer tarafta da mutlaka ödemeler dengesi açığı veren ülkeler vardır. Dünya ülkelerini ancak bir bütün olarak ele alır ve ilişkilerini bir sistem içinde düşünürsek, uluslararası ilişkiler bir anlam kazanır.

Dış ticaret hadleri ile ödemeler dengesi ilişkisi konusunu, bu kısımda yukarıda ana hatlarını çizdiğimiz teorik bir model içinde ele alıp, inceleyeceğiz. İlk alt ayırımda ödemeler dengesi kavramına tarihsel bir yaklaşım yapılacaktır. Klasikler'in ve çağdaş ekonomistlerin bu kavrama yaklaşımlarındaki farklılık gösterilecek; Klasikler'in ödemeler bilançosunda dengesizliğin varlığını kabul etmemelerine karşın, günümüzdeki denge anlayışının dengesizliği de içerdiği görülecektir. Kısaca, denge kavramının gerçek anlamı üzerinde durulacaktır. İkinci alt ayırımda ise, dengesizlik olgusundan hareket edilerek dengesizlik kaynakları incelenecek ve bu kaynakların gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılık gösterdiği saptanacaktır. Özellikle, dengesizliği yaratan faktörlerden dış ticaret hadlerinin rolü üzerinde durulacak ve bu faktörün gelişmekte olan ülkeler için ne kadar önemli bir faktör olduğu sonucuna varılacaktır.

Bu kısımda, literatürde olduğu gibi, ödemeler bilançosu ile ödemeler dengesi kavramları aynı anlamda kullanılacaktır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II.C.1. *Otomatik Denkleşme Mekanizmasından; Günümüz Ödemeler Dengesi Anlayışına Varış* (39)

Klasikler, serbest rekabet düzeninde varolan güçlerin nasıl ki bir ekonominin her alanında denge kurmayı sağlayabiliyorlarsa, uluslararası serbest ticaretteki güçlerin de ödemeler dengesini otomatikman gerçekleştirebileceklerini ileri sürmekteydiler.

Klasikler'e göre altının para olarak tedavül ettiği veya para sisteminin altın rezervlerine göre ayarlandığı altın standartı rejimi altında, döviz arz ve talebi altın hareketleriyle (altın ithal ve ihraç noktaları) eşitlenebilmekte idi. Ancak kısa dönemde sağlanan bu eşitlik, bir ülke altın ihraç ettikçe kendi altın stoku azaldığından ve altın ithal ettikçe de karşı ülkelerin stokları azaldığından uzun dönemde kurulamaz. Böylece, altın standartı rejiminin yetersizliği karşısında Klasikler, fiyat değişimleri yoluyla uzun dönemde dengeye getirici mekanizmayı açıklamışlardır. Otomatik denkleşme mekanizması (David Hume tarafından ileri sürülen) J. Baptiste Say'in ünlü «Mahreçler Teorisi»nin dış ticaret teorisine de yansımasıdır. Şimdi, mekanizmanın işleyişini kısaca açıklamaya çalışalım : Bir ülkenin ödemeler bilançosunun fazla verdiğini düşünelim. Bunun anlamı, bu ülkedeki toplam mal ve hizmet arzının varolan talebe göre az olmasıdır. Dolayısıyla, fiyatlar genel seviyesi yükselmekte ve bu durum ise ödemeler dengesizliğinin giderilmesini sağlamaktadır. Çünkü bilindiği gibi, mal ve hizmet fiyatlarının artması ile bu ülke dışarıya daha az ihracat yapma durumunda kalacaktır. Buna karşılık, kendi mallarına oranla dış ülkelerin malları daha ucuz olacağından, aynı ülkenin ithalatı artacak ve bozulmuş olan denge yeniden kurulmuş olacaktır. Ödemeler dengesi

---

(39) **Bu kısım için faydalanılan kaynaklar** : Snider, a.g.k., s. 281-291; IMF **Survey**, February 6, 1978, s. 39-43; Edited by: Lawrance H. Officer and Thomas D. Willett, **The International Monetary System**, London, Prentice, Hall, Inc., 1969, s. 35; Kindleberger, a.g.k., s. 241-263; David Young, **International Economics**, London, Billing and Sons Ltd., 1969, s. 105-130; Jacob Oser, William Blackfield, **The Evolution of Economic Thought**, Harcourt Brace, Javonovich Inc., 1975, s. 55; Kreinin, a.g.k., s. 113; Ellşworth and J. Clark Leith, a.g.k., s. 321; Sadun Aren **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, Ankara, Bilgi bas., 1972, s. 147; İsmail Türk, **İktisadi Planlama Prensipleri**, Ankara, Emel Mat., 1970, s. 151-172; Seymour E. Harris, a.g.k., s. 119-120; J.S. Meade, **The Balance of Payments**, Vol. I., London, Oxford University Press, 1960, s. 12-15.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

açık verdiği zaman ise, bu mekanizma tersine işleyecektir. Böylece, ödemeler dengesi fazla verdiği zaman beliren enflasyonist ve ödemeler dengesi açık verdiği zaman beliren deflasyonist eğilimler bozulmuş olan dengeyi yeniden sağlayacaktır.

Klasikler'in fiyat denkleştirme mekanizmasında dayandıkları varsayım tasarrufun olmaması ve dolayısıyla gelirin tamamen harcanmış olması idi (40). Ekonomi, bu nedenle daima tam istihdam seviyesinde dengeye geldiğinden, ödemeler dengesi açığına bağlı olarak ancak parasal gelir azalmakta, buna karşılık gerçek gelirlerde bir değişim olmamaktadır. Başka bir deyişle, fiyatların elastikiyeti yüksek olduğundan (serbest rekabet koşullarının bulunduğu varsayılmaktadır), fiyatlardaki küçük bir düşme ithalatı azaltmakta ve ihracatı arttırarak dengeyi yeniden kurmaktadır. Oysa, bu varsayımlar zamanla geçerliliğini yitirmiştir. Bilindiği gibi, fiyatların genellikle aşağıya doğru elastikiyeti azalmakta, yukarıya doğru ise artmaktadır. Bunun anlamı, açık veren bir ülkenin ödemeler bilançosunun düzeltilmesinde fiyat değişimleri katkısının minumum ve buna karşılık fazla veren bir ülkede ise, bu katkının daha etkili olabileceğidir (41).

Fiyat değişimleri mekanizmasının yetersizliği karşısında, daha sonraları Keynes'in «Gelir ve İstihdam Teorisi»nin dış ticaret teorisindeki uzantısı olan ve ekscik istihdam varsayımından hareket eden gelir değişimleri mekanizması ileri sürülmüştür. Mekanizmanın kısaca açıklanmasını konumuzu aydınlatması amacıyla yararlı bulmaktayız.

Açık bir ekonomide, ödemeler bilançosu cari işlemleri ile ulusal gelir arasındaki karşılıklı bağımlılığı açıklamak için ulusal ge-

---

(40) Klasikler, gelirin tamamen harcanmayıp, bir kısmı tasarruf edilse bile, tasarruf edilen kısmın aynen ve yeniden yatırım harcamalarına dönüşeceğini ileri sürmüşlerdir.

(41) Bu gözlemde, ithal ve ihraç mallarının fiyatları ile genel fiyat seviyesi arasındaki ayırıma dikkat etmeliyiz. Bu nedenle, genel deflasyonist baskı doğrudan yerli malların fiyatlarına etki edecektir. Eğer, ithal ikame ve ihraç mallarının girdilerinin çoğu yerli orjinli ise, yerli bileşenlerin fiyatlarındaki düşme derecesine göre bu malların maliyeti azalacaktır. Reaksiyon aynı zamanda her mal piyasasının rekabet şartlarına bağlı olacaktır. Tam rekabet varsayımı ile üreticiler toplam arza küçük katkıda bulunuyorlarsa, malın fiyatında genel bir düşme olacaktır. (Ellsworth - Leith, a.g.k., s. 321)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lir denklemini yazalım: Bilindiği gibi, yatırımlar kadar ihracat (X) da gelir akımına bir katkı oluşturmaktadır. İthalat (M) ise, tasarruflar gibi gelir akımının sızıntılarıdır. Üretilen gelir veya çıktı miktarı (Y); yerli tüketim (Cd), yerli yatırım (Id) ve ihracattan oluşmaktadır. O halde, birinci eşitlik;

$$Y = Cd + Id + X$$

dir. Buna karşılık, üretim karşılığı elde edilen gelir yerli malların tüketimine ve ithalata harcanmakta veya tasarruf edilmektedir. Bu durumda ikinci eşitlik;

$$Y = C + S + M$$

şeklinde yazılmaktadır. Bu iki eşitlikten ise, şu özdeşlik elde edilmektedir :

$$Id + X = S + M$$

Bu eşitliğin alternatif formüle edilmesi şu şekildedir :

$$S = Id + (X - M)$$

Yani tasarruflar, yerli yatırımlar bile yabancı veya dış yatırımlar olarak adlandırılan (X - M)'nin cebirsel toplamına eşittir.

Gelir değişimleri mekanizmasını açıklayan analizi basitleştirmek için, ilk olarak (X - M)'yi ele alalım. Bir an için ihracatın azaldığını varsayalım. Bu oluşuma, yabancı gelirdeki azalmalar, diğer ülkeler tarafından kendi ithalatlarına konan kotalar ve tarifelerdeki değişiklikler ile yabancı tercihlerdeki değişmeler gibi çeşitli etkenler neden olmaktadır (42). İhracat ulusal gelirin bir unsuru olduğu için, bu azalma aynı zamanda ulusal gelirde de bir azalmaya neden olur. İthalat ise ulusal gelirin bir fonksiyonudur ve gelirdeki azalma, ithalatı marjinal ithal eğilimi ($\Delta M/\Delta Y$) oranında etkiler. Bizim burada araştırmamız gereken konu, gelirdeki azalmanın ödemeler bilançosu üzerinde yapacağı etkilerin ne olduğudur.

(42) Böylece, mekanizma aynı zamanda bir ülkenin ulusal geliri ve ödemeler dengesinin, bütün diğer ülkelerin ulusal gelir ve ödemeler dengelerine bağımlı olduğunu gösterir. Bu sıkı ilişkiye tekrar değineceğiz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu durumda sorun, ihracattaki otonom değişim sonucu gelirin ne miktar değiştiğini saptamaktır. İhracattaki azalmanın gelir üzerindeki ilk etkisi aynı miktarda bir azalmanın olmasıdır. İlk dönem gelirindeki azalma, gelecek gelir - harcama döneminde kendi marjinal eğilimleri tarafından belirlenen miktarlarda ithalat, tüketim ve tasarruflarda azalmayı oluşturarak, yeni bir denge seviyesi belirinceye kadar süregelen değişimler yaratır. Bilindiği gibi, bu olgu literatürde dış ticaret çarpan etkisi olarak tanımlanmaktadır (43). Böylece, ödemeler bilançosundaki düzelme tamamiyle ihracattaki azalmanın çarpan yardımıyla oluşan gelir etkisi sonucu meydana gelmiştir. Buna rağmen, ödemeler bilançosundaki düzelme tam olmamıştır. Düzelmenin tam olabilmesi için, ithalatın açığı kapatacak kadar azalması ve bunun için de ithalatın bağımlı olduğu gelirin daha büyük miktarda azalması gerekir.

Ancak, tasarruf ve ithalatta oluşan azalmalar yoluyla gelirin düşmesi frenlenmektedir. Oysa Klasikler, fiyat türü mekanizmanın ödemeler bilançosundaki dengesizlikleri tam olarak düzeltece-ğini ileri sürmekteydiler. Bunun nedeni ise daha önce de belirttiğimiz gibi, varsayımlarının; gelirin tamamının harcanmış olması nedeniyle tasarrufun yapılmamasıydı. Bu nedenle, onlarda, çarpan kavramı işlenmemiş bir kavram idi.

Gerçekte fiyat ve gelir hareketlerinin ödemeler bilançosu üzerindeki düzeltici etkilerinin birbirinden ayrı olarak incelenemiyeceği genellikle çağdaş ekonomistler tarafından kabul edilmiştir. Bilindiği gibi ödemeler dengesi açığı, ülke ekonomisi her zaman tam istihdamda olmadığından, harcamaları azaltarak gerçek geliri azaltıcı bir etki yaratır. Aynı zamanda fiyatlarda biraz esneklik varsa, genel fiyat seviyesinin de düşmesi gerekir. Bu iki etki birlikte ihracatı arttırıcı ve ithalatı azaltıcı etkileri oluştururlar. Böylelikle, her iki tür mekanizma da tam olmasa bile birbirlerinin eksikliklerini tamamlarlar. Yani ödemeler bilançosunun gerçek gelir ve genel

---

(43) Dış ticaret çarpanı; ihracattaki değişimin gelirde ne miktar değişim yarattığını gösterir ve açık bir ekonomideki ulusal gelir denkleminden çıkartılan formülü şudur :

$$(\Delta Y/\Delta X = k = \frac{1}{\Delta M/\Delta Y + \Delta S/\Delta Y}).$$

Yani, ithalat ve tasarruf eğilimlerinin toplamlarının tersine eşittir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fiyat seviyesi üzerindeki etkileri, aynı yönde, birbirini tamamlayıcı ve destekleyici özellikler taşırlar.

Buraya kadar gördüğümüz mekanizmalar sabit kur rejimi altında işleyebilmektedir. Fakat her iki mekanizmanın birlikte yarattığı etkilerin bile, ödemeler bilançosu dengesizliğini tam düzeltme işlevini yerine getiremedikleri görülmektedir. Bu mekanizmaların yetersizliği karşısında, çoğu gelişmiş ülkeler değişken kur sistemini uygulamaya başlamışlardır. Ödemeler bilançosundaki açık veya fazlalıkların, döviz kurundaki otomatik değişmeler yoluyla giderildiği bu sistemin uygulamada çıkardığı aksaklıklar (özellikle ulusal paraların aşırı değer kaybı), bu ülkelere ayarlanabilir sabit kur sistemine geçmelerini gerekli kılmıştır. Bu sistemde, Merkez Bankalarının döviz piyasasına müdahaleleri yoluyla, döviz kurunun ancak dar limitler içinde hareket etmesine izin verilmektedir. Ancak araştırma konumuz uluslararası para sistemlerinin derinlemesine analiz edilmesini gerektirmediğinden, bu konu üzerinde daha fazla durmuyoruz.

II.C.2. *Denge Kavramı ve Modeli*

Buraya kadar yapmaya çalıştığımız ödemeler dengesi teorisinin tarihsel gelişimine kısa bir girişten sonra, denge kavramının günümüzdeki anlamını incelemeye geçebiliriz. Bu konuda genel kabul görmüş tanımı şöyle açıklayabiliriz: Bir ülkenin ödemeler delngesi; belli bir süre içinde sözkonusu ülkenin ekonomik birimleri (kişi, grup, firma, v.s.,) ile yabancı ülkelerin ekonomik birimleri arasındaki tüm ekonomik ilişkilerin sistematik bir biçimde kaydıdır (44).

Uluslararası işlemlerin ödemeler bilançosuna işleniş şeklini şu şekilde açıklayabiliriz: bir ülkenin döviz gerektiren veya dış ül-

(44) Tanımdaki ekonomik işlemler deyimi, ekonomik bir birimden diğerine, bir ekonomik değerin sağlanması veya daha geniş bir deyişle, ekonomik mal ve hizmetlerin transfer hakkını, kiralanmasını kapsayan bir değer değişimi şeklinde açıklanmaktadır. Ödemeler bilançosuna kalemlerin işlenmesi açısından; ekonomik birimler, sürekli olarak yerleşmiş bulundukları ve gelir sağladıkları yerin birimleri olarak kabul edilirler. (Örneğin, turistler ve bir şirketin yabancı bir yerdeki şubesi, asıl yerleşmiş bulunduğu ülkenin ekonomik birimleri sayılırlar.)

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kelere ödemeler yapmak için yükümlülük yaratan her işlemi ödemeler bilançosuna borç veya ödemeler kalemi olarak girmektedir. Bir ülkeye döviz kazandıran veya ülkenin yabancı bir yükümlülüğü yerine getiren her işlemi ise ödemeler bilançosuna alacak veya gelirler kalemi olarak girmektedir. Ayrıca, gerçek uluslararası ödemeler ve gelirlere konu olmayan, ancak ödemeler bilançosunda tamamlayıcı özellikler taşıyan bazı kalemler de vardır.

Ödemeler bilançosunun kalemlerini gösteren ve literatürde genel kabul görmüş bir modeli aşağıda veriyoruz (45).

TABLO 1. ÖDEMELER DENGESİ MODELİ

Kalemler	Borç	Alacak
I. CARİ İŞLEMLER HESABI		
A. *Dış Ticaret Bilançosu*		
1. Mal ithalatı	x	
2. Mal ihracatı		x
B. *Hizmet İşlemleri (Görünmeyen Kalemler Hesabı)*		
1. Ulaştırma Hizmetleri		
a. Yabancı uçak ve gemi şirketleri tarafından sağlanan	x	
b. Yerli uçak ve gemi şirketleri tarafından dışarıya sağlanan		x
2. Seyahat Harcamaları		
a. Yabancı ülkelerde yapılan	x	
b. Yabancılar tarafından yurt içinde yapılan		x

(45) Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund-IMF) kendi finansal yapısına özgü olarak, yukarıda verilen modelden farklı bir model kullanmaktadır. Örneğin, modelimizdeki kalemlerinden Altın Hesabına, Parasal Altından başka Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights - SDR) ile Fondaki Rezerv Durumu kalemleri de dahil edilmektedir. (IMF Survey, February 6, 1978).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

3. Faiz ve Dividantlar

a. Yabancılara ödenen x
b. Yerli kurumlar tarafından yabancılara sağlanan x

4. Banka ve Sigorta İşlemleri

a. Yabancı kurumlar tarafından sağlanan x
b. Yerli kurumlar tarafından yabancılara sağlanan x

5. Hükümet Harcamaları

a. Dışarıda hükümet tarafından yapılan x
b. İçeride yabancı hükümetler tarafından yapılan x

II. KAPİTAL HESABI

A. *Uzun Dönemli Kapital Hareketleri*

1. Yabancılara verilen krediler (Yabancılardan tahvil satın alımı) x
2. Yabancılardan sağlanan krediler (Yabancılara tahvil satışı) x

B. *Kısa Dönemli Kapital Hareketleri*

1. Dış ülkelerdeki banka ve komisyoncu hesaplarındaki artış x
2. İçerdeki yabancı banka ve komisyoncu hesaplarındaki azalış x
3. İçerdeki yabancı banka ve komisyoncu hesaplarındaki artış x
4. Dış ülkelerdeki banka ve komisyoncu hesaplarındaki azalış x

III. TEK YÖNLÜ TRANSFERLER HESABI

A. *Özel*

1. Yabancılara kişisel ve kurumsal havaleler x
2. Dış ülkelerden alınan havaleler x

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

B. *Hükümet*

1. Diğer ülkelere yapılan bağışlar, tazminatlar ve ödenekler x
2. Diğer ülkelerden kabul edilen bağışlar, tazminatlar ve ödenekler x

IV. ALTIN HESABI

1. Altın ithalatı ve ülkenin dışarıda bulundurduğu altın miktarının yükselmesi x
2. Altın ihracatı ve ülkenin dış ülkeler adına bulundurduğu altın miktarının yükselmesi x

Şimdi, bilançonun kalemlerinin kapsamlarını kısaca ve ayrı ayrı görmeye çalışalım.

Mal ve Hizmet Hesabı —genellikle Cari İşlemler Hesabı denir— tüm mal ve hizmet ihracını kapsar. Çeşitli nedenlerle, bu hesaba genellikle ödemeler bilançosu kalemlerinin en önemlisi olarak bakılmaktadır. Hesabın, bilançonun net toplamı içinde en büyük yeri tutması yanında, ayrıca mal ve hizmet ithal ve ihracının uluslararası ekonomik ilişkilerin gerçek özünü yansıtması, onun önemini ortaya koymaktadır. Daha önce belirttiğimiz gibi, ödemeler bilançosundaki diğer işlemler büyük ölçüde mal ve hizmet akışını kolaylaştıran, yani diğer işlemler için yardımcı ve destekleyici fonksiyonlar gören, fakat ödemeler bilançosunda bağımsız bir rolleri bulunmayan kalemlerdir. Hatta, bağımsız bir rolü olan uzun dönemli kapital hareketleri bile, ancak mal ve hizmet hareketleri sonucu ortaya çıkan dengesizlikleri düzeltmek amacıyla ödemeler bilançosunda yer alan kalemlerdir. Bir diğer neden ise, açık bir ekonomide ulusal gelir denkleminde gördüğümüz gibi, cari işlemlerin, bir ülkenin ulusal gelirinin uluslararası faktörlerle ilişkisini yansıtmasıdır.

Cari işlemlere karşın Kapital Hesabı, maddi olmayan mal ve hizmetleri kapsayan işlemleri gösterir. Kapital hesabı ödemeler bilançosunda stratejik bir öneme sahiptir. Kapital hareketleri, ödemeler dengesindeki rolü bakımından iki ana gruba ayrılmaktadır: Uzun dönemli kapital hareketleri —bir yılı aşkın süreli borçlar ve yatırımlar— borç veren ve yatırım yapan ülkeden kabul eden ülkeye mal ve hizmetlerin yeni bir akımını sağlar. Faiz hadlerinde-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ki değişmelere karşı hassas olan (46) kısa dönemli kapital hareketleri ise, ödemeler bilançosundaki diğer işlemlerin yapılması sonucunda ortaya çıkan uluslararası ödemeler ve gelirler arasındaki açıkları (parasal anlamda) geçici olarak doldurmaya yarar.

Tek Taraflı Transferler, kapital hesabının diğer bir kategorisidir. Yabancı bir yardım bağış olarak yapılırsa, kabul eden taraf açısından geri ödeme ve faiz gibi bir borçlanma yükümlülüğü olmaksızın, tek taraflı transfer hesabı olarak aktife işlenmektedir.

Ödemeler bilançosunun dördüncü kalemi olan Altın Hesabında, altın ihracı aktife, altın ithali ise pasife yazılmaktadır. Bunun nedeni ise, altının uluslararası ödeme aracı olarak kabul edilmesidir ve kısa dönemli kapital hareketlerine benzer olarak diğer hesaplardaki açıkları doldurmaya yaramasıdır.

Ödemeler bilançosunun kalemlerini böylece gördükten sonra, ödemeler dengesi kavramının gerçek anlamını şimdi daha yakından incelemeye geçebiliriz.

Kavramsal olarak, ödemeler bilançosu kalemlerinin net toplamı sıfırdır. Yani kalemleri tüm olarak gözönüne alırsak, toplam gelirler toplam ödemelere eşit olmalıdır. Ancak bu, parasal anlamda (nominal) ödemeler bilançosunun dengede olduğunu veya ödemeler bilançosunun denk olduğunu gösterir. Bu durum, ödemeler bilançosunun çift girişli muhasebe işlemine dayandığı gerçeğinin basit bir yansımasıdır. Ödemeler dengesi fazlasını veya açığını tanımlamak için, kendiliğinden oluşan işlemleri (mal ticareti ve uzun dönemli kapital akımı) kaydeden «otonom» veya «bağımsız» kalemler ile otonom kalemlerdeki hesap farkı sonucu uyarılan işlemleri kaydeden «finansal» veya «telafi edici» kalemler arasında ayırım yapılmaktadır (47). Bu uyarılmış kalemlerin büyüklüğü, bir ülkenin fazla ve açığının büyüklüğünü belirten bir göstergedir.

Uyarılmış ödemeler, spekülatörlerin bilançolarındaki otomatik değişmeler gibi özel kişiler tarafından veya herhangi bir Merkez Bankasının altın kaybı ve fazla veren bir ülke tarafından özel yar-

---

(46) Faiz haddindeki yükseliş, yükselmenin olduğu ülkeye doğru sermaye akımı sağlayacak, faiz haddindeki bir düşme ise, bu ülkeden sermaye çıkışına yol açacaktır.

(47) Literatürde, finanse veya telafi edici kalemler genellikle uyarılmış kalemler adı altında tanımlanmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dım sağlanması şeklinde kamu otoriteleri tarafından yapılabilir. Bunlar, otomatik, planlanmamış ve önceden tahmin edilmemiş (spekülatörlerin hesaplarındaki değişmeler ve Merkez Bankasının altın kaybı gibi) veya isteğe bağlı, planlanmış ve önceden belirlenmiş (özel hükümet yardımları gibi) olabilirler. Bu kalemlerin diğer kalemlerden ayrılan özelliği; ödemeler bilançosunda yalnızca diğer kalemlerin bıraktıkları büyüklükteki açıkları finansal olarak doldurmak için yer almış olmalarıdır. Bağımsız ve otonom kalemler ise, ödemeler bilançosunun diğer kalemlerinin gösterdikleri açıklarla ilgili olmaksızın bilançoda yeralırlar (48).

Bu iki kavram arasındaki farklılık böylelikle denge kavramının anlamını da ortaya çıkarmış olmaktadır: Ödemeler bilançosunun Cari Hesaplar ile Uzun-Dönemli Otonom Kapital Hareketleri kalemlerinin net toplamı, net bir alacak gösteriyorsa; ödemeler bilançosunda bir fazlalığı içeren bir dengesizlik (a surplus disequilibrum) durumu var demektir. Bu iki kalemin net toplamı, net bir borç gösteriyorsa; ödemeler bilançosunda bir açık durumunu içeren dengesizlikten (a deficit disequilibrum) sözedilmektedir. Örneğin, cari işlemler bilançosunun pasifi sürekli olarak aktifinden büyükse ve eğer otonom nitelikteki uzun dönemli kapital girişiyle ödemeler bilançosu açığı kapatılabiliyorsa, ödemeler dengesi açığından söz edilemez. Fakat, bu nitelikte kapital girişi yoksa veya açığı kapatamıyorsa, o zaman ülke, açığını birikmiş altın ve döviz rezervlerinden çekme yoluyla veya yabancılar tarafından tutulan yerli hesaplarda bir artma ve ülkeye kısa dönemli yabancı borçların girmesi (uyarılmış kapital hareketleri) yoluyla kapatabilir. Bu durumlarda ödemeler bilançosunda açık gösteren bir dengesizlik var demektir. Fakat, buna karşılık, ödemeler bilançosu hesabi anlamda yine dengede bulunmaktadır.

Bu kısmı tamamlamadan önce, bir de, gerçek ve potansiyel ödemeler bilançosu açığına değinerek, açık kavramının anlamını daha belirgin kılalım.

«Gerçek ödemeler bilançosu açığını; her dönemde kullanılan uyarılmış finansmanın gerçek miktarı olarak tanımlayabiliriz. Potansiyel ödemeler bilançosu açığı ise, yabancı para talebi kısıtlamaları (gümrük resimleri, kotalar) veya özellikle (hükümet ön-

(48) Meade, a.g.k., s. 12.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lemleri olmaksızın) döviz kurundaki aşınmalardan korunmak için, her dönemde sağlanması gerekli olabilecek uyarıcı finansman miktarıdır. Kuşkusuz potansiyel açık, ödemeler bilançosu dengesizliğini saptamada en uygun ölçüttür» (49).

Bu açıklamayı ülkeler yönünden yorumlarsak şöyle bir sonuca varabiliriz: Gelişmekte olan ülkelerin potansiyel açıkları, gelişmiş ülkelerinkine oranla çok daha büyüktür. Çünkü, hem hükümet önlemleri olarak gümrük resimleri ve kotalar daha büyük ölçüde uygulanmakta, hem de yabancı para talebini kısmak için gelişmekte olan ülkelerde daha çok döviz kontrol sistemi kullanılmaktadır.

II.C.3. *Ödemeler Dengesizliğini Yaratan Nedenler ve Dış Ticaret Hadlerinin Rolü* (50)

Dengesizlik türlerini başlıca üç ana kategoriye ayırıp inceleyebiliriz. Bunlar, dönemsel (konjonktürel), yapısal (structural) ve parasal (monetary) dengesizliktir. Dengesizlik türleri literatürde daha fazla ayırımlara konu olmakla beraber (51), yukarıda belirttiğimiz üç dengesizlik türü konumuz açısından önem taşımaktadır. Çünkü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ödemeler dengesizliği yönünden birbirinden ayıran özellikler bu ana ayırımda toplanmaktadır. Gerçekte, ödemeler dengesindeki dönemsel ve yapısal dengesizlikler, bu ülke ekonomilerinin içinde bulundukları dengesizliklerin uluslararası ilişkilere doğal bir yansımasıdır.

a) *Dönemsel Dengesizlik;* toplam cari talepteki değişmelere bağlı olarak meydana gelen dönemsel gelir ile nisbi fiyat dalgalanmaları tarafından yaratılan ve daha hızlı bir değişime

---

(49) Meade, a.g.k., s. 15.

(50) **Bu kısım için faydalanılan kaynaklar:** Snider, a.g.k., THIRD EDITION, 1963, s. 202-219; Kindleberger, a.g.k., s. 267-284; Harry G. Brainard, **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Osman Tekok, Ankara, 1975, s. 65-66; Kramer D. Arlin and Root, **International Trade**, Ohio, South - Western Pub. Com., 1959, s. 157-158.

(51) Diğer dengesizlik türlerinden mevsimlik ve geçici dengesizlik, üretim ve tüketimde mevsimlik ve kısa dönemli değişmelere bağlı olarak ihracatta ve ithalatta düzenli ve sistematik olmayan hareketler sonucu oluşan değişmelerin ödemeler bilançosunda yarattığı dengesizliklerdir. Bundan başka, istikrar bozucu spekülasyon da dengesizlik türü olarak sayılmaktadır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve daha kısa dönemli bir yapıya sahip olan dengesizlik türüdür. Yalnız burada sözkonusu olan dönemsel gelirdeki gerçek ve parasal dalgalanmalar, kaynakların miktarı veya üretim kapasitesindeki değişmelere bağlı olarak yapısal dengesizliği oluşturan gerçek gelir değişmelerinden ayırt edilmelidir.

Şimdi, toplam cari talepteki değişmelerin ödemeler bilançosuna nasıl etkide bulunabileceğini görmeye çalışalım : Ödemeler bilançosunun denge durumundan başlayacak olursak, ya içte ulusal gelirin artması, ya da dış ticarette bulunulan ülkelerin ulusal gelirindeki azalmaların ödemeler bilançosu dengesizliğine neden olduğu görülmektedir. Çünkü, bir ülkenin ulusal gelirindeki değişme dolaysız olarak ve aynı anda ithalat miktarında aynı yönde bir değişme yaratmaktadır. Ancak bu değişme, ihracat hacminde hemen etkisini gösteremeyeceğinden, cari hesaplarda bir açık meydana gelmektedir. Ayrıca bu açık, diğer ülkelerin gelirleri ve dolayısıyla sözkonusu ülkeden yaptıkları ithal talepleri de azalırsa daha da büyüyebilmektedir. Aynı hareketler diğer ülkelerde de meydana gelirse (yani, bu ülkelerde de milli gelir yükselirse), ithalat gibi ihracatta da bir yükselme doğabilir. Ancak, ihracattaki yükselme ithalattaki kadar olacak mıdır? Bunun cevabını ise, «ithal talebinin gelir elastikiyeti» verecektir. İşte, dönemsel dengesizlik, ya çeşitli ülkelerde konjonktür şekilleri farklı bir seyir izlediği, ya da ithalat için talebin gelir elastikiyetinin farklı olması nedeniyle meydana gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerde meydana gelen dönemsel dalgalanmalar özellikle gelişen ülkeleri derinden etkilemektedir. Çünkü bu olgu, ikinci bölümdeki uygulamalı çalışmamızda da göreceğimiz gibi; talep elastikiyetleri yüksek olan sanayi mallarından daha çok gelişmiş ülkelerin bu ülkelerden ithal ettikleri talep elastikiyetleri düşük olan hammaddelerin talebine etki ederek, gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirlerini istikrarsızlaştırmakta ve genellikle azaltmaktadır.

Konjonktürel dengesizlik, mallar seviyesindeki yapısal dengesizlik türüne girdiğinden ve gerek yapısal dengesizlik, gerekse parasal dengesizlik ayırımı içinde tekrar inceleneceğinden burada bu kadarlık bir açıklamayla yetiniyoruz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

b) *Yapısal Dengesizlik;* üretim kaynaklarının veya mal ve hizmetlerin uluslararası arz ve talebindeki nisbi değişmelere ve önceden varolan veya dengelenmiş ilişkileri değiştirmeye neden olan çok çeşitli faktörlerin etkilerinin bileşiminden meydana gelen dengesizlik durumudur. Bu faktörler, bir ülkenin uzun dönemli karşılaştırmalı üstünlüğüne etki eden yapısal bir karaktere sahiptirler.

Kindleberger'in yapısal dengesizliği ikiye ayırarak incelediğini görmekteyiz; üretim faktörleri seviyesindeki yapısal dengesizlik ve mallar seviyesindeki yapısal dengesizlik. Mallar seviyesindeki yapısal dengesizliği gidermenin çok güç olmadığını belirten Kindleberger, ancak yaptığı şu açıklama ile bu dengesizliğin önemini de vurgulamaktadır. «... ve talepteki, arzdaki, teknolojideki ve kurumsal düzenlemelerdeki birçok değişiklikleri kapsadığı için savaş dönemi sonrası dengesizliğini, mallar seviyesinde çok önemli derecede yapısal dengesizliği yaratan bir durum olarak düşünebiliriz» ([52]).

Gerek dönemsel, gerek mallar seviyesindeki yapısal dengesizlik türü daha çok bugünün gelişmiş ülkelerinde görülmektedir. Oysa, gelişmekte olan ülkelerin dengesizliklerinin ana kaynağı üretim faktörleri seviyesindeki yapısal dengesizliktir. Snider, gerçekte bu tür dengesizlik kaynağının; ekonomik yapının mallar seviyesindeki yapısal dengesizliği giderme yeteneğine bağlı olduğunu şu cümlelerle açıklamaktadır.

«Kaynakların miktarı veya üretim kapasitesindeki nisbi değişmeler, önceden dengelenmiş ilişkileri altüst ederek yapısal dengesizliği oluşturacaktır. Eğer her ülkedeki üretim faktörleri tam bir hareketliliğe sahip ise, yapısal bozulmalar teorik olarak kısa ömürlü olacaktır. Gerçekte, faktörlerin değişmiş koşullarda optimal şekilde kullanılmaları mümkün değildir» ([53]).

Gelişmekte olan ülkelerde ekonominin yapısının bu gibi değişmelere cevap vermede gelişmiş ülkelere oranla daha sert olduğu bir gerçektir. Çünkü üretim faktörleri seviyesindeki yapısal dengesizlik, bu ülkelerin ikili ekonomik yapılarından (düalizm) kay-

(52) Kindleberger, a.g.k., s. 280.
(53) Snider, a.g.k., s. 203.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

naklanmaktadır (54). Ve bu dengesizlik, ekonomilerinin tüm kesimlerinde görülen dengesizliklerin, dolayısıyla içinde bulundukları «kısır döngü»nün doğal bir sonucudur.

Snider, ödemeler dengesizliğinin genel kaynakları olarak gösterilen faktörleri yapısal dengesizlik türü altında şu şekilde toplamaktadır :

1) Kapital hareketlerindeki değişmeler,
2) Üretim kalıbındaki veya teknolojideki değişmeler,
3) Tüketim kalıbındaki değişmeler,
4) Kurumsal yapıdaki değişmeler,
5) Ticaret hadlerinde görülen değişmeler.

Ticaret hadleri etkisi dışındaki diğer faktörler ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağından, bu faktörlere kısaca değineceğiz. Bu nedenle burada, asıl konumuz olan; ödemeler dengesizliği ile dış ticaret hadleri arasındaki ilişki özellikle gelişmekte olan ülkeler yönünden teorik olarak incelenmeye çalışılacaktır.

Kapital hareketleri ile üretim kalıbındaki veya teknolojik düzeydeki değişimlerin, ülkelerin ödemeler dengelerine etkilerini şöyle özetleyebiliriz: İngiltere, II. Dünya Savaşı'nın başlangıcı sırasında dünyanın en büyük uluslararası kredi veren ve yurt dışında yatırım yapan ülkesi idi. Ayrıca, İngiltere'nin Sanayi Devrimi'ni ger-;ekleştirmesiyle kazanmış olduğu karşılaştırmalı üstünlükler sayesinde, ekonomi alanındaki üstünlüğüne paralel olarak ödemeler dengesi de sürekli olarak fazla vermekteydi. Ancak savaştan sonra, bu ülkenin yurt dışı gelirlerinde büyük azalmalar olduğundan ve

(54) Bu konu, daha önce çalışmamızın birinci bölümünde incelenmiş olan «Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi»nin geçerliliğini bu açıdanda çıkmaza sokmaktadır: Çünkü, ikili ekonomik yapı kavramını ilk kez ortaya atan M. Monoilescu'nun da belirttiği gibi, ikili ekonomik yapısı olan bir ülkede emeğin verimliliği çok düşük olduğu halde, bunun üstünde bir ücret geliri elde eder. Bu bakımdan, tarım sektöründeki ücretlerin düşük olması nedeniyle, emek yoğun üretim tekniğinin kullanılması belki de ekonomik ve rasyonel davranış olmayabilir. Buna karşılık, sanayi kesiminde ise, emeğin hem marjinal verimliliği ve hem de ücret haddi tarımdakine oranla çok yüksektir. Sözkonusu koşullar altında, karşılaştırmalı maliyetler teorisi emeğin tarımda mı, yoksa sanayi sektöründeki verimine göre mi ölçüleceğini açıklayamamaktadır. (Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, İkinci Basım, Istanbul, 1974, Bilgi Yayınevi. s. 206).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Amerika ile Almanya'nın teknolojik yenilikleri uygulaması sonucunda üstünlük sözkonusu ülkelere geçtiğinden, ödemeler dengesi açık vermeye başlamıştır. Bununla beraber, 1950'lerde ortaya çıkan dolar kıtlığı döneminde Avrupa'nın kalkınması için Amerika'nın yaptığı uzun dönemli kapital yardımları, bu ülkenin de ödemeler bilançosunda açıkların oluşmasına neden olmuştur. Buna karşılık, özellikle 1960'lardan sonra ise, Japonya'nın teknolojik ilerlemesi sonucunda, Japonya ödemeler dengesi sürekli fazlalık vermeye başlamıştır. Bu olgular, uluslararası alandaki değişme ve gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Adı geçen ülkelerde savaş sonrası görülen tüketim kalıplarının değişmesi ise, parasal gelirdeki değişimlerle değil, gelir seviyesi ve dağılımındaki değişimler ile tüketici zevklerindeki değişimlerden kaynaklanmıştır. Kuşkusuz bu gelişim bu ülkelerle ilişkiler içinde bulunan diğer ülkeleri de otomatikman etkilemiştir. Ayrıca, uluslararası ilişkiler çerçevesindeki ekonomik, sosyal ve politik değişimleri içeren kurumsal yapıdaki değişimler de yapısal dengesizliğin ayrı kaynakları olmuşlardır. Örneğin; II. Dünya Savaşı'ndan önce Avrupa ülkeleri, özellikle Almanya ve İngiltere, Doğu Avrupa ülkelerine sanayi ürünlerinin önemli birer ihracatçısıydılar. Ancak, savaştan sonra Avrupa'nın iki bloka bölünmesi, Batı Avrupa için pazar bulma güçlükleri ve dolayısıyla ödemeler dengesizliği sorunları yaratmıştır.

Kuşkusuz, yapısal ödemeler dengesizliğini yaratan ve yukarıda kısaca açıkladığımız birçok faktörler vardır. Ancak, ödemeler dengesizliğinde dış ticaret hadlerinin rolünü araştırıken; genellikle bir araştırma yapılırken izlenen yöntemlere göre, asıl belirleyici faktör ile yan veya yardımcı faktörler birbirinden dikkatle ayrılıp ele alındığından, biz de buradaki çalışmamızda öncelikle dış ticaret hadlerinin ödemeler dengesizliğini yaratan asıl belirleyici faktör olduğunu saptamaya çalışacağız.

Ticaret hadleri, bir ülkenin ithalat ve ihracatının nisbi arz ve talebindeki uzun dönemli veya dönemsel değişimlerin bir sonucu olarak değişebilmektedir. Bu nedenle, gerçekte, ticaret hadlerindeki değişimler ödemeler dengsizliğini yaratan diğer faktörlerden ayrı, dengesizliğin bağımsız bir kaynağı değildirler. Bununla birlikte, ticaret hadleri faktörlerin bir bileşiminin sonucunda oluştuğun-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dan, onun ödemeler dengesi üzerindeki etkisinden kısaca ve ayrı olarak söz edilmektedir (35).

Ödemeler dengesizliğini doğuran çeşitli faktörlerin biraraya gelmesiyle oluşan ve dengesizliğin açık ve fazla biçiminde) en önemli nedeni olarak ortaya çıkan dış ticaret hadlerinin trendi ile bir ülke ekonomisi ve dolayısıyla ticaretten doğan kazanç (36) arasında çok yakın bir bağ vardır. Bu nedenle, dış ticaret hadleri; dış ticaretleri, toplam çıktı ve harcamaları içinde büyük pay tutan birçok ekonomilerin ödemeler dengesi ve ulusal gelir durumlarında büyük öneme sahiptirler. Ticaret hadleri, ülkelerin gerçek gelir düzeyleri arasındaki büyüyen farklılıkları mantıksal kılmak için ekonomistler tarafından seçilmiş olan değişken araçlardan biri olmaktadır (37).

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hacimlerinin ulusal gelir içindeki paylarının büyük olduğu, ileride nedenlerini de açıklayacağımız gibi bilinen bir gerçektir. Gelişmiş ülkelerin de birbirleriyle gittikçe artan karşılıklı bağımlılıkları, bu olguyu onlar için de geçerli kılmaktadır. Durumu aşağıdaki tabloda görebiliriz:

TABLO II. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN DIŞ TİCARET HACİMLERİNİN ULUSAL GELİRLERİ İÇİNDEKI PAYLARI

Ülkeler	İhracatın gayri safi ulusal gelire oranı (%)	İthalatın gayri safi ulusal gelire oranı (%)
İngiltere	28	30
Almanya	27	25
Amerika (*)	9.2	9.8
Fransa	19.3	20.5
İtalya	23	25
Japonya	24.9	26.8

(Kaynak : OECD, Economic Surveys, 1977, 1978)

(*) Bu oranların Amerika'da düşük olmasının nedeni, ihracat ve ithalatının mutlak değerlerinin büyük olmasına rağmen, çok büyük olan gayri safi ulusal gelirine nispetle küçük kalmasıdır.

(55) Snider, a.g.k., s. 208.

(56) Gelir ticaret haddi aynı zamanda ticaretten doğan kazancı (gain from trade) göstermektedir.

(57) Kindleberger, The Terms of Trade, A European Case Study, Cambridge, M.I.T. Press, 1956, s. 2.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadleri ödemeler dengesi ilişkisi üçüncü (uygulama) bölümde daha yakından incelenecek ve dış ticaret hadlerinin seyrini belirleyen ve ödemeler dengesizliğini oluşturan faktörlerin paralellik içinde oldukları gösterilmeye çalışılacaktır. Ancak bu olgu, gelişmiş ülkeler arasındaki rekabetin değişken ve doğal bir sonucu olmaktadır. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerde tarihsel olarak görülmekte olan ödemeler dengesizliği ve dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi olgusu, bu ülkelerin yapısal dengesizliklerinden kaynaklandığından, dış ticaret hadleri ile ödemeler dengesinin sıkı ilişkisini adı geçen ülkeler yönünden burada da ayrıntılı olarak incelemeyi daha yararlı görmekteyiz.

Genellikle ders kitaplarında, ticaret hadleri, doğrudan doğruya ülkelerin kendi farksızlık eğrilerinden çıkarılan arz eğrisi veya karşılıklı talep tarafından belirlenmiş olarak gösterilmektedir. Bu, çoğu kez arz ve maliyet faktörlerin nisbeten ihmal edilmesine, zevkler ve talep faktörlerinin ise ön plana çıkarılmasına neden olmaktadır. Buna rağmen, bizim çalışma amacımızı ortaya koymak için, yukarıda vurgulanan noktalar tersine çevrilmelidir. Daha başka bir deyişle, biz, dış ticaret hadlerini belirleyen dış faktörlerden (yukarıda açıklanan), geri kalmış ekonomilerin ekonomik yapılarından doğan iç faktörlere geçmeliyiz (58).

Yani sadece çağdaş ticaret haddi yaklaşımını ele almak yerine, bunun yanında gelişmekte olan ülkelerde «yerli» ve «yabancı» faktörlerin birlikte oluşturdukları iç koşulların incelenmesine dolaysız olarak girilmelidir. Burada yanlış bir anlaşılmayı önlemek için şunu açıklamak gerekir ki, o da; bizim tartışmamızın doğrudan doğruya ticaret haddi kavramına karşı değil, aynı zamanda geri kalmış ülkelerin uluslararası ticaretten doğan kazançların dağılımı sorununun mekanik açıklanmasına karşı olmasıdır (59).

Gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticaretten daha az pay alma durumlarını ekonomilerinin sahip olduğu özelliklerden soyutlayıp açıklayamayız. Bilindiği gibi, gelişmemiş ülkelerin temel karakteristiklerinden biri, onların üretim yapılarının katılığıdır.

---

(58) Meier, a.g.k., s. 96.

(59) Hla Myint, **Economic Theory and the Underdeveloped Countries**, London, Oxford University Press, 1971, s. 100 (dipnot).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerçekte, mal ticaret hadleri için ileri sürülen tarihsel eğilimin en mantıksal açıklaması; değişen pazar şartlarına bu ülkelerin uyumunun nisbi esneksizliği anlamında olmalıdır (60).

Daha önce de belirtildiği gibi, burada sözü edilen tarihsel eğilimden; gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinin tarihsel süreç içinde sürekli olarak aleyhte gelişme gösterdiği anlatılmak istenmektedir.

Uluslararası ticaretten doğan kazançların ölçülebilir dağılımı ticaret hadlerine bağlı olduğundan, analitik olarak, uluslararası ticaretin artan oranda eşitsizliğe yol açtığı tartışması, çoğu kez, ilksel üretim yapan ülkelerin ticaret hadlerinde karşılaştıkları uzun dönemli bir azalma olarak formüle edilmiştir (61). Ne var ki, aynı zamanda, gelişmenin etkileri gelişen ülkeler için çok önemli olacağından, birçok ekonomist, bu ülkelerin ticaret hadlerinin hareket yönü ile ilgili çeşitli fikirler öne sürmüşlerdir. Buna rağmen, ne tezler ve ne de kanıtlar tümüyle aynı doğrultuyu göstermese de; Kindleberger, Preibsch, Myrdal ve diğerleri gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerinde aşağıya doğru bir eğilimin olası olduğunu ve bu durumun uygulamada gerçekleştiğini ileri süren teori ve deneysel verileri tartışmışlardır. Diğer taraftan, Haberler, Meier ve Morgan, deneysel kanıtların şüpheli olduğunu ve aşağıya doğru bir eğilimi gösteremeyeceğini ve böyle tahminlere dayanılarak kurulmuş bulunan teorilerin yetersiz olduğunu iddia etmektedirler (62).

Aynı zamanda Amerikalı ekonomist Powelson'da, dış ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine işlediğini savunan Prebisch'in tezine yetersiz verilere dayandığı için karşı çıkmakta ve dış ticaret hadlerinde seküler dalgalanmaların görülmediğini şu sözleriyle belirtmektedir: «Ticaret hadlerinin uzun dönemli eğilimi, ilksel mal fiyatlarının aşağıya veya yukarıya kayması biçiminde olmaktadır» (63).

Powelson'un da belirttiği gibi, bu teze yöneltilen eleştirileri bir-

---

(60) G.K. Helleiner, **International Trade and Economic Development**, London, Penguin Books, 1972, s. 43.

(61) Ghatak, a.g.k., s. 171.

(62) Young, a.g.k., s. 75-76.

(63) John P. Powelson, «The LDC's and the Terms of Trade», **Economic Impact**, Number; Twenty-Two, 1978/2, s. 37.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kaç ana noktada toplayabiliriz: Birincisi, İngiltere'nin dış ticaret hıdlerinin 19. yüzyılın sonundan itibaren uzun süreli yükselme gösterdiği savına karşıdır. Gerçekten, Birleşmiş Milletler örgütü'nün bu konudaki bir çalışmasında; bir birim ilksel maddenin 1876-80 yıllarında satın alabildiği sanayi mallarının 1946-47 yıllarında ancak % 60'ını satın alabildiği gösterilmektedir (64). Ancak, eleştiriler, İngiltere'nin dışa ticaret hadlerinin bir bütün olarak sanayi ülkelerini ve ticaret hadleri için temel alınan fiyat indekslerinin ulaştırma maliyetlerindeki uzun dönemli azalmayı yansıtmadığı doğrultusunda yapılmaktadır. Örneğin, İngiltere'nin ithalatı CIF (yani, ithalat fiyatı taşıma masraflarını kapsar) ve ihracatı FOB (yani, ihracat fiyatı taşıma masraflarını kapsamaz) cinsinden hesaplandığından, İngiltere'nin dış ticaret hadlerinin düzelmesi taşıma masraflarındaki uzun dönemli azalmaya bağlı olabilir, denmektedir. Nitekim, Ellsworth, ulaştırma tekniklerindeki evrim sonucu oluşan ulaştırma maliyetlerindeki düşmeyi gözönüne alarak yaptığı çalışmada, ticaret hadlerinin 1912'ye kadar İngiltere'nin lehine, 1912'den sonra ise İngiltere'nin ticaret yaptığı ülkelerin lehine (65) gelişme gösterdiğini saptamıştır (66). Buna rağmen, bu, tüm navlun oranlarındaki düşmeyi kapsamaz. Oysa, gelişmiş ve gelişen ülkeler arası ticaret yollarındaki navlun yükü, sonrakilerde daha az düşmektedir (67). Ayrıca, bu savın doğru olabilmesi için, İngiltere'nin ithal ettiği malların arz fiyatındaki düşüşün denizaşırı ulaştırma maliyetlerindeki düşüşten daha az olması gerekir. Bunun gerçek olduğuna dair elimizde belge yoktur. Herhalde, ulaştırma maliyetlerini kapsayan düzeltmelerin, İngiliz dış ticaret hadlerini ters çevireceği pek açık değildir (68). Gerçekten, Kindleberger'in (1913-

(64) United Nations, Department of Economic Affairs, **Relative Prices of Exports and Imports of Under-Developed Countries** (A Study of Post-war Terms of Trade Between Under-Developed and Industrial Countries), Lake Success, New York, December, 1949, s. 72.

(65) Çünkü, 1912'den önce İngiltere'nin ticaret yaptığı ülkeler kendi sömürgeleri, 1912'den sonra ise ticaret yaptığı ülkelerin çoğunluğunu doğal olarak başka ülkeler oluşturuyordu. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bkz: III.A.

(66) P.T. Ellsworth, «The Terms of Trade Between Primary Producing and Industrial Countries», **Inter-American Economic Affairs**, Summer 1956.

(67) Ajit K. Dasgupta, a.g.k. **Economic Theory and the Developing Countries**, London, MacMillan Ltd., 1974, s. 112.

(68) Seymour S. Goodman, **Dış Ticaret ve Gelişme Hakkında Denemeler**, Çev. Asaf Savaş Akat, Istanbul, Fakülteler Mat., 1968, s. 77.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1952) arası için yaptığı ulaştırma maliyetlerinin düzeltilmiş çalışmasında gelişen ülkelerin bir grup olarak ve bütün Avrupa karşısında (sadece, İngiltere değil) dış ticaret hadlerinin kötüleştiğinin gösterilmesi ilginçtir. Bu çalışmaya göre, Avrupa'nın 1912 ve 1952 arasında gelişen ülkeler ile olan dış ticaret hadleri % 55 oranında yükselmiştir ([69]):

TABLO III. MAL TİCARET HADLERİ
(1913 = 100, $ cinsinden)

Yıllar	Mal ticaret hadleri
1913	100
1928	119
1938	176
1952	155

Ayrıca Lipsey, uzun dönemli veriler ile dış ticaret hadlerinin gelişen ülkeler lehine, buna karşın Amerika ve Avrupa'nın aleyhine hareket ettiğini göstermiştir. Ticaret hadleri hakkındaki tartışmaların sonuçları alınan baz dönemi ve indekslerin yapısına bağlı olduğundan çeşitli yönlere çekilebilir. Örneğin, Prebisch'in tezinde baz dönemi olarak, Kore savaşı nedeniyle ilksel ürünler için boom yılı olan 1950 yılı seçilmiştir. Buna karşın Lipsey, ondokuzuncu yüzyılın son çeyreğini baz yılı olarak seçmiştir ([70]).

Diğer eleştiri, istatistikler kalitedeki iyileşmeleri yansıtmadığından, ticaret hadlerinin gelişmiş ülkeler lehine gerçekte olduğundan daha iyi olduğunu gösterdiği biçimindedir. «Ne var ki, gelişmiş ülkelerde teknolojik ilerlemenin daha hızlı olduğu kabul edilse bile, fiyat değişmelerinin göstermediği kalite iyileşmelerinin fiyat indekslerinde gözükmemesi, gelişme yolundaki ülkelerin dış ticaret hadlerinde uzun dönemli bir kötüleşme olduğuna dair belgelere fazla zarar veremez. Kalite çok karmaşık ve öznel bir kavramdır.

(69) Kindleberger, a.g.k., s. 232, 240. Ayrıca bu konuda daha geniş bilgi için bakınız; III. B. 2.
(70) Ghatak, a.g.k., s. 171.
(71) Goodman, a.g.k., s. 76-77.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bazı hallerde de, sınai «gelişme» ile birlikte kalitenin bozulduğuna dair görüşlere katılmak zor olmayacaktır» (71).

«Bu düşünceler, ilksel mal üreten ülkelerin dış ticaret hadlerindeki azalmanın, gözlenen veriler ile ileri sürüldüğünden daha az olduğunu gösterir. Buna rağmen, uzun dönemli bir azalma olmadığı sonucuna varmak hiçbir zaman inandırıcı olamaz» (72).

Gelişmekte olan ülkeler, iç açıklarının doğal sonucu olarak çıkan dış açıklar yüzünden, kalkınmalarının dış finansmanında güçlüklerle karşılaşmaktadırlar (73). Çünkü hammadde fiyatları düştüğü zaman, üreticiler üretim faktörlerine daha az ödeme yapacaklarından, tüketim harcamaları azalacaktır. Çarpan etkisi aracılığı ile ülkedeki tüm ekonomik faaliyet ve gelir etkilenebilecektir. Hükümetin geliri, bütün halkın ekonomik faaliyet ve gelirine bağlı olduğundan, hepsinden daha çok etkilenecektir. Buna bağlı olarak gelişme plânlarının finansmanı güçlüklerle karşılaşmaktadır (74). Böylece, dış ticaret hadleri giderek artan bir önem kazanmaktadır. Bunun nedenleri arasında, 1) az gelişmiş dediğimiz ülkelerin çoğunda dış ticaretin ulusal gelirdeki nisbi öneminin fazla olmasının, 2) ve dolayısıyla dış ticaret hadleri değişmelerinin kapital birikimini ve toplum refahını etkilemesini sayabiliriz. 3) Ayrıca, dış ticaret yoluyla az gelişmiş ülkelerden bir gelir transferi olduğuna dair iddialar bu kavramın önemini arttırmıştır (75).

Ticaret hadleri yoluyla gelişen ülkelerden gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferinin oluşması gerçekte bu ülkelerin birbirleriyle olan ekonomik ilişkilerinden kaynaklanmaktadır. İlişkideki bağımlılık, ileride göreceğimiz gibi, kendini gelişen ülkelerin ihraç

---

(72) Dasgupta, a.g.k., s. 112.
Ayrıca, Prebisch'in tezine eleştiriler için bkz: Jadgish Bhagwati, **The Economics of Underdeveloped Countries**, Fourth Impression, Wallop Hampshire, BAS Printers Limited. 1971, s. 55-58. (Ticaret hadlerinin gelişen ülkeler açısından birbirine zıt tarihsel gelişme içinde olduğu vurgulanmaktadır). Meier, a.g.k., s. 58-60. (Meier'in ileri sürdüğü delillerin yanılmaya yolaçarak, hatanın öneminin gözden kaçırıldığı yolunda Brainard'ın adı geçen eserinde (s. 76) eleştiri yapılmaktadır.)

(73) Bu kavramlar, ekonomi literatüründe iki açık (two gaps) olarak adlandırılmaktadır.

(74) Powelson, a.g.m., s. 34.

(75) Necati Mumcu, **Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme**, Istanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No. 1477, 1969, s. 77.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve ithal mallarının bileşiminde(dolayısıyla, bu malların elastikiyetlerinde) olumsuz olarak göstermektedir.

Bu nedenle uygulamadaki çabalar da, ödemeler dengesizliğini yaratan en önemli faktör sayılan dış ticaret hadlerinin leyhe döndürülmesi doğrultusunda yoğunlaştırılmaktadır. Birleşmiş Milletler bünyesinde kurulan örgütler (76) de, belirlenen şu amaç yolunda girişimlerde bulunmaktadırlar :

«Gelişen ülkelerin ticaret hadlerini iyileştirmek için aşağıdaki araçları kullanmak ve gelişen ülkelerin kronik açıklarını elimine etmek için atılacak olan adımları somutlaştırmak» (77).

Dış ticaret hadleriyle ödemeler dengesizliği arasındaki sıkı ilişkiyi, ikinci bölümdeki uygulamalı çalışmamızda daha yakından göreceğiz.

c) *Parasal Dengesizlik :* En son olarak, ödemeler dengesizliğinde parasal dengesizlik durumunu ele alalım. Gerçekte, enflasyon olgusu ile açıklanan bu dengesizlik durumu, diğer dengesizlik türlerinin farklı bir biçimde açıklanışından ibarettir.

Varsayalım ki bir ülke ödemeler dengesinde bir açığa sahip olsun. Doğal olarak akla gelecek olan soru şudur : Bu açığın nedeni nedir? Düşünülebilecek en açık neden, enflasyondur. Eğer bir ülke, parasal olarak ulusal gelirinde bir yükselmeye sahip olursa, bu doğal olarak ithalatını arttıracaktır. Kuşkusuz, gelirdeki yükselmenin birçok nedeni vardır. Örneğin ilk akla gelenlerden biri, toplam talepte bir yükselme doğuran yatırımdaki artışlar; diğeri ise, tasarruf şedülünde aşağıya doğru bir değişim ile oluşan tüketimdeki artışlardır. Eğer ülke hemen hemen tam istihdamdaysa (78), bu

(76) Bu örgütlerin en önemlisi UNIDO (United Nations International Development Organization)dur.

(77) United Nations Conference, **Technical Co-operation Among Developing Countries**, Case Studies on TCDC, No. 10.

(78) Bilindiği gibi, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde tam istihdam kavramının anlamı farklıdır. Birinci tür ülkelerde tam istihdam kavramı; varolan kaynakların tam olarak kullanılmamasına neden olan teknolojik geriliği (çünkü, nisbeten bol olan diğer faktörler, kıt olan sermaye faktörüyle ancak belli oranlarda bileşebildiğinden, bu ülkelerde varolan kaynakların tam olarak kullanıldığını varsayıyoruz), ikinci tür ülkelerde ise, kaynakların kullanımının son sınırına gelinmiş olmasını ifade etmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

yapıdaki her değişim ithalatta bir yükselmeyi sağlayacak olan enflasyonist bir baskıya neden olacaktır (79).

Ancak burada mutlak anlamda değil, nisbi anlamda enflasyon olgusuna değinildiği gözden uzak tutulmamalıdır. Yani daha açık bir deyişle, eğer bütün ülkeler aynı oranda enflasyona uğrarlar ve hiçbir para hayali sözkonusu olamazsa,... hiçbir ödemeler dengesi dengesizliği olmayacaktır. O halde burada sorun, fazla harcama eğilimi veya ücret-fiyat çekişmesinin, bir ülkede diğerine oranla fazla olmasından ortaya çıkmaktadır (80).

Bu nedenle, ödemeler dengesizliği ve enflasyon ilişkisini, ekonomik yapıdan kaynaklanan farklı enflasyon nedenleri ile açıklayabiliriz. Sözkonusu ilişkiyi daha somut olarak görebilmek için, ödemeler dengesi ve ulusal gelir ilişkisinden hareket edeceğiz. Bu ilişkiyi açıklığa kavuşturan üç önemli yaklaşım vardır.

1) Massetme yaklaşımı,
2) Elastikiyet yaklaşımı,
3) Parasal yaklaşım.

Ancak, bu yaklaşımlardan parasal yaklaşama konumuzun sınırını genişleteceği için değinilmeyecek, burada yalnızca asıl konumuzu doğrudan ilgilendirdiği için, massetme yaklaşımı ve elastikiyet yaklaşımı (81) üzerinde durulacaktır.

Elastikiyet yaklaşımı, ödemeler dengesini (B=X-M) olarak alır ve bu denklem yardımıyla ticaret bilançosu üzerinde döviz kurundaki bir değişimin etkisini gösteren «elastikiyet şartları»nı kurar. Massetme yaklaşımı ise, ulusal gelir hesaplarından (B = Y - E)' yi; ulusal gelir (Y) - toplam harcamalar veya massetme (E) ilişkisini ele alır ve örneğin bir devalüasyon gibi politik bir işlem sonunda harcamalardan daha çok gelir yükselmekte ise, ticaret bilançosunun iyileştirilebileceğine işaret eder (82).

Yukarıdaki formüllerden, son eşitlikteki bir dış açığın,

---

(79) Bo Södersten, **International Economics**, London, MacMillan., 1971, s. 265-266.

(80) Kindleberger, **Uluslararası Ekonomi**, s. 270.

(81) Yaklaşımlar konusunda daha geniş bilgi için bkz; İlhan Uludağ, **Ödemeler Dengesinin Ayarlanmasında Parasal Teoriler**, Doç., tezi., Bursa, Bursa İ.T.İ.A. Yayını No. 34, 1977.

(82) Marina N. Whitman, «Global Monetarism and the Monetary Approach to the Balance of Payments», **International Economic Perspectives**, Vol. 4, Num. 5, Washington, P.C., 1975, s. 506.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

gerçek ulusal gelir üzerinde olan toplam harcamaları gösterdiği bellidir. Eğer, bir ülkenin ulusal harcaması veya kaynaklarının toplam massedilmesi, onun olağan kapital girişi ve ithalatının yapılabileceği kaynaklar ile yerli üretim toplamından büyükse, sonuç; bir «telafi edici» kapital girişi ve altın çıkışı ile finanse edilmek zorunda kalınan bir ödemeler dengesi açığıdır (83). O halde, dış dengesizlik durumu, iç dengesizliğin doğrudan doğruya bir yansımasından başka bir şey değildir ve biz, ödemeler bilançosu açığı nedeninin, aşırı harcama veya daha uygun bir deyimle «aşırı massetme» ve «aşırı ithalat» olduğunu söyleyebiliriz (84).

Eğer en azından kısa ve orta dönemde (Y)'de küçük değişimler görülüyorsa, bu durumda ithalat açığı yalnızca toplam massetmede azalmalar varsa daraltılabilecektir (85).

Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan enflasyon oranlarının farklılığı da, daha önce belirttiğimiz gibi, yine bu ülkelerin aralarındaki rekabetin doğal ve değişken olan bir sonucu olmaktadır. Yani, tarihsel süreç içinde uluslararası gelişmelere bağlı olarak meydana gelen ve değişen güçler dengesi, gelişmiş ülkelerin ekonomik durumlarına paralel olarak enflasyon oranlarını da farklılaştırmıştır. Bu konu ikinci bölümde ayrıntılı olarak inceleneceğinden, şimdilik üzerinde daha fazla durmuyoruz.

Gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları enflasyon oranlarının gelişmiş ülkelere oranla daha yüksek seviyede görülmesi ise, gerçekte sözkonusu ülkelerdeki enflasyon olgusunun kaynağının farklı ve yapısal olmasından kaynaklanmaktadır. Bilindiği gibi, gelişen ülkelerin üretim yapıları, gelişmiş ülkelere oranla değişen şartlara cevap vermede geç ve yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle, üretimin ve dolayısıyla gerçek gelirin arttırılmaması olgusu, enflasyonun kurumsallaşmış olmasıyla açıklanmaktadır. Findlay, bize bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır.

«Birkaç Latin Amerika ülkelerindeki sürekli enflasyon gözlemi, bölgede parasal ve yapısal diye adlandırılan yaklaşımlar arasında gittikçe büyüyen bir tartışma ortamını hazırladı. Geleneksel bakış açısı, enflasyonu daha çok sorumsuzca yapılan parasal geniş-

(83) Bkz; s. 36-38.
(84) Meier, a.g.k., s. 137.
(85) Helleiner, a.g.k., s. 78.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

leme ile oluşan fazla talebin bir sonucu olduğunu ileri sürer. Diğer taraftan yapısal yaklaşım, enflasyonun, Latin Amerika ülkelerinin ekonomik sistemlerinin yapısında kökleşmiş güçlerin ürünü olduğundan sözeder... Parasal yaklaşım, ödemeler bilançosu açığını ve aşırı talebi kısmak için parasal kısıtlamalar ve dövizin aşınması gibi klasik önlemleri önerirler. Yapısal yaklaşım ise, bu tür önlemlerin; önemli yapısal faktörlerin enflasyonun tekrarlanmasına neden olduracağını ve böylece enflasyon sorunun daha şiddetlendirici sonuçlar yaratacağını ileri sürerler» ([86]).

Daha önce de belirtildiği gibi, üretim yetersizliği dolayısıyla, genellikle Latin Amerika ülkelerinin ekonomik özelliklerini taşıyan gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ülkelere oranla daha yüksek enflasyon olgusunu yaşamaktadırlar. Ayrıca, uluslararası ilişkilerin çok gelişmiş olması nedeniyle de, bu ülkeler kendi ürettiklerinden daha çok tüketmeye eğilim göstermektedirler. Gelişen ülkelerin, gelişmiş ülkelerle kurdukları zorunlu ilişki sonucunda, onların tüketim kalıplarını benimsemeleri, kısa dönemde massetmenin azaltılması gerektiği halde çoğalttığından, bu ülkelerin ödemeler bilançosundaki açıkları süreklilik kazanmaktadır.

Nurkse'nin bu konuda şöyle bir açıklama yaptığını görüyoruz. «Zengin ülkelerle ilişki içinde olan fakir ülkeler sürekli olarak kendi üretim kapasiteleri tarafından sağlananın üzerinde parasal gelir ve harcamalar yapmak için bir zorlanma duyarlar. Sonuç, içte enflasyonist bir baskı ve ödemeler dengesinde de dengesizliğe doğru kalıcı bir eğilimdir. Dengesizlik; bir ülkenin verimliliğinin, onun gerçek gelirini ve tüketim düzeyini belirlemesi nedeniyle, ülkeler arası görülen yaşam düzeyindeki farklılıkların daha fakir ülkelerin tüketim eğilimlerinde yukarıya doğru bir baskıyı uygulamaya koymasından kaynaklanır ([87]). Klasik bakışda, uluslararası tica-

(86) Ronald E. Findlay, **International Trade and Development Theory**, New York, Columbia University Press, 1973, s. 205-206.

(87) Bu olgu, daha başka bir biçimde «Sosyal Düalizm» ile de açıklanmaktadır. Düalizm (ikilik) teorisine göre az gelişmiş ülkelerde biri «ithal malı» olan bir sistemde, diğeri ülkenin kendi tarihinden oluşup gelen yerli sistem yanyana bulunur. Genellikle, ithal malı olan sosyal sistem, ileri kapitalizmin, sosyalizmin, komünizmin veya ikisinin karışımının ürünü olmaktadır. Yerli sosyal sistem ise «kapitalizm öncesi» devrinin özelliklerine sahiptir. Dolayısıyla «sosyal düalizm», ülkenin sosyal yapısında bir «çözülmeye» yol açar. Toplumun her kesiminde Batı (ithal edilen sistem) ile Doğu (yerli sosyal sistem) arasında çatışmalar ve tutarsızlıklar ortaya çıkar. Az gelişmiş ülkenin sosyal ve kül-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

rette bir dengenin yokluğu yalnızca bazı ülkelerin güçlerinin ötesinde yaşamaya çalışması yüzünden süreklilik göstermektedir» (88).

Bu durumda; sürekli enflasyonist ve yapısal ödemeler dengesizliği ortamında, ne ithalat kısıtlamaları, ne de devalüasyon gibi araçlar dengesizliği kaldırmaya yeterli olacaktır.

Elastikiyet yaklaşımına gelince, «Marshall-Lerner şartı» olarak ifade edilen elastikiyet yaklaşımı; devalüasyon gibi bir takım ekonomik araçların kullanılması yoluyla ödemeler bilançosundaki dengesizlik durumunun giderilmesi için yeterli şartın, ihraç ve ithal malları elastikiyetlerinin toplamının bire eşit veya birden büyük olması gerektiğini açıklar (em + ex $\geqslant$ 1).

Önce, devalüasyon aracından (89) neyin elde edilmesinin amaçlandığını belirtelim ve daha sonra, amaçlananın gerçekleşebilme olasılığını gelişmekte olan ülkeler yönünden inceleyelim.

---

türel yapısı; ithal malı sosyal sisteme uymaya ve onu benimsemeye hazır değildir. (Vural Savaş, **Kalkınma Ekonomisi**, Bursa, Bursa İ.T.İ. A. Yayını, 1973, s. 288-289).

(88) Ragnar Nurkse, «Some International Aspects of the Problem of Economic Development», Der., A.N. Agarwala and S.P. Singh, **The Economics of Development**, Delhi, Oxford University Press, 1975, s. 266-267.

(89) Bilindiği gibi devalüasyon; satışların yükselmesinden öncesine oranla, yabancılar için ihraç mallarını daha ucuz (yabancı para cinsinden) ve yerli ekonomik birimler açısından ise ithal mallarını nisbi olarak daha pahalı yapmakla (yerli para cinsinden), bu mallardan talep edilen miktarlarda yapılan döviz harcamaları dolayısıyla, bir ülkenin ödemeler bilançosunu iyileştirir. Ne var ki, paranın devalüe edilmesi, devalüasyon yapan ülkenin ticaret hadlerini bu ülkenin aleyhine çevirir. Fakat refah kaybı, devalüasyon yoluyla ödemeler bilançosunu iyileştirmek için ödenmek zorunda kalınan bedeldir. (Harry G. Johnson, «Money and the Balance of Payments», **International Economic Perspectives**, a.g.m., s. 9-10).
Bu konuda ayrıca bkz: Harberger, «Currency Depreciation, İncome and the Balance of Trade», **Journal of Political Economy**, February 1959, s. 47-60; S.S. Alexander, «Effects of a Devaluation on a Trade Balance», **IMF Stuff Papers**, April 1952, s. 2; A.P. Lerner, **The Economics of Control**, New York, 1944; A.O. Hirschman, «Devaluation and Trade Balance-A Note», **Review Economic Studies**, February 1949, s. 50-53; Joan Robinson, «Rising Supply Price», **Economie**, VII, Februarry 1941, s. 263-278; Fritz Machlup, «Relative Prices and Aggregate Spending in the Analysis of Devaluation», **The American Economic Review**, June 1955, s. 255-278).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Devalüasyon işleminden amaçlanan olumlu etki, gelişmekte olan ülkelerde nasıl olumsuzluğa dönüşmektedir? Helleiner, bu konuda şu görüşü ileri sürmektedir: Devalüasyon sonucu olan değişen nisbi fiyata karşılık, toplam talepte hiçbir değişme olmaksızın iç talebin ticarete konu olan yabancı mal ve hizmetlerden, yerli, ticarete konu olmayan mallara doğru yönelmesi tamamen olasıdır (90). Böyle bir durumda yerli mal için yükselen talep, ödemeler bilançosu hemen hemen orjinal durumuna dönünceye kadar fiyatların ve ithalatın daha çok yükselmesine yol açacaktır. O zaman, elde edilmesi istenen sonuca varabilmek için, diğer politik araçların hep birlikte kullanılması zorunluluğu doğabilir (91).

Gelişmekte olan ülkelerde genellikle görülen bu durumu gidermek için deflasyonist politikalar önerilmektedir. Ancak, deflasyonist bir politikanın uygulanması gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarından fedakârlık yapmalarını gerektirir. Bu gerçek, gelişmekte olan ülkeleri, kalkınmayı mı, yoksa dış dengeyi mi sağlamayı seçecekleri tartışmasına götürür.

Büyük ülkelerin çoğunda ödemeler bilançosundaki karşıt değişmeler ile ortaya çıkan deflasyonist baskıları karşılamak için, açık giderilinceye kadar dış rezervlerden faydalanılmaktadır. Ve eğer, açıklar büyük ve kalıcı türden ise, açığı kapatmak için iç politika girişimleri beklenebilir. Herkesin kabul edebileceği gibi, tamamen etkili telafi edici politikaları takip etmek nisbi olarak az gelişmiş ülkeler için olası değildir ve bu politikalar uygulandığı zaman «ilk» deflasyon (dış ticaret çarpanı ve uyarılmış hızlandırma etkisi yoluyla) ihracatın azalması gibi durumlar yaratabilir. Buna rağmen, bu işlem, «ikinci» bir deflasyon politikası (kısıtlayıcı bir kredi politikası) yoluyla veya özgün düzeltici önlemlerin kabu-

---

(90) Bunun nedeni, yerli malların fiyat seviyesinin, devalüasyonun nominal oranının yükselen bir fonksiyonu, aynı zamanda genel fiyat seviyesinin fonksiyonu olmasıdır. Bu nedenle, para arzını sabit tutmak yoluyla gerçek harcamalar, fiyat seviyesine orantılı olarak dolaşım hızı yükselmedikçe azalmalıdır. Böylece ticaret açığı azaltılacaktır. Fakat, enflasyon ve işsizliğin, ikisinin birden bedeliyle. Sabit bir para arzı ile işsizlik, devalüasyon ile birlikte uyarılan maliyet-itici enflasyonun derecesini daha büyütecektir. Bu olgu, daha yüksek işsizlik ile bağıntılı olan daha yüksek enflasyondur (Findlay, a.g.k., s. 216).

(91) Helleiner, a.g.k., s. 138-139.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

lü ile desteklenmedikçe, açık belki tamamiyle giderilemiyecektir. Bu şartlar altında, paradaki bir aşınma haklı görülebilecektir (92).

Görüldüğü gibi, bu politikaların uygulanması, gelişmekte olan ülkelerde başka ekonomik sorunlara yol açacaktır. Sözkonusu politikaların uygulanmaması sonucunda ise, bu ülkeler paralarının aşınmasını kabul etme durumunda kalacaklardır. Çünkü, bu durumda başka seçenekleri yoktur.

Bu bölümde yapılan açıklamalardan da anlaşılabilelceği gibi, uluslararası ekonomik ilişkiler sonucunda genel bir dengesizlik durumunun (açık veya fazla biçiminde) dünyada yaygın olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise, «dengesiz bir dünyada, bir ülkenin yüzyüze kaldığı seçim; Klasik teori tarafından düşünüldüğü gibi, fiyat dengesi ve uluslararası denge arasında değil, fakat başta istihdam dengesi ve uluslararası denge arasındadır» (93). şeklinde açıklanabilir. Bilindiği gibi, ekonomik düşüncede Keynes'in getirdiği yeniliğin bir yönü de, bir ulusun refahı için ekonomik istikrarın, o ulusun uluslararası hesaplarından daha önemli olduğudur. Bu felsefeye dayanarak dünya buhranından sonra, birçok uluslar kendi ulusal ekonomilerinde istikrarlı bir durum yaratabilmek amacıyla uluslararası hesaplarında bilerek, devamlı dengesizlik meydana getiren tedbirlere başvurmuşlardır. Sonuç olarak, birçok ulusların ödemeler dengesi incelendiğinde, hükümetlerin hesabı bir denge sağlayabilmeleri için son yıllarda uluslararası rezervleri kullanmış oldukları (94) görülmektedir (95).

Gelişmiş ülkelerin yukarıda belirtilen seçeneği (dış denge yerine iç dengeyi tercih etmeleri) uygulamaları sonucunda genellikle başarılı oldukları görüldüğü halde, gelişmekte olan ülkelerin günümüz ekonomik koşullarında bu konudaki başarı şanslarının olup olmadığı halen tartışmaya açık bir sorun özelliğini taşımaktadır.

---

(92) Arthur Bloomfield, «Foreign Exchange Rate Theory and Policy», Der. Seymour E. Harris, **The New Economics**, London, Dennis Dobson Ltd., 1952, s. 306.

(93) Lloyd A. Metzler, «The Theory of International Trade», Der. Howard S. Ellis, **A Survey of Contemporary Economics**, Philadelphia, The Blakistan Com., 1940, s. 220.

94) Bkz ; «Ek», Tablo XI. (Konuyu dağıtmamak amacıyla ilgili bazı tablolara «Ek» de yer verilmektedir.).

(95) Brainard, a.g.k., s. 65-66.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III. UYGULAMADA DIŞ TİCARET HADLERİ (TARİHSEL - KANTİTATİF YAKLAŞIM)

Buraya kadar yaptığımız çalışmada dış ticaret hadleri ve onun ödemeler dengesi ile olan ilişkisine teorik bir yaklaşımda bulunulmuştur. Bu bölümde ise, yine dış ticaret hadleri ve ödemeler dengelerinin uygulamada gösterdikleri durum, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yönünden uzun dönemli (1870 - 1950 ve 1950'den günümüze dek) bir bakış açısıyla araştırılmaya çalışılacaktır. Çalışmamızın sonucunda, birinci bölümde çıkardığımız teorik bulguların uygulamada da geçerli olduğu görülecektir. Daha açık bir deyişle, dış ticaret hadlerinin ödemeler dengesizliğini yaratan en önemli faktör olduğu belirlenecektir.

Bölümün ilk alt ayırımında, gelişmiş ülkelerin (96) ödemeler dengesizlikleri ve dış ticaret hadlerinin durumları örnekleriyle verilmektedir. Sözkonusu ülkelerdeki ödemeler dengesi fazlalık ve açıklarının; bu ülkelerin kendi aralarındaki veya dünya pazarlarındaki rekabet güçlerine göre değişken bir nitelik kazandığı saptanmaktadır. Ayrıca, gelişmiş ülkelerin, karşılaştıkları dengesizlik durumlarını veya bunların olumsuz sonuçlarını giderecek uluslararası bir mekanizmaya sahip oldukları görülmektedir. Yine, bu ülkelerde dış ticaret hadlerinin incelenmesinden çıkan sonuçların, ödemeler dengesizliğinin sonuçlarıyla paralellik içinde bulunduğu saptanmaktadır. Yani dış ticaret hadleri açısından gelişmiş ülkelerde gözlenen durum, yine bu ülkelerin aralarındaki rekabet durumunu yansıtmakta ve buna göre belirlenmektedir.

İkinci olarak, gelişmekte olan ülkelerin (97) ödemeler dengeleri

---

(96) İncelemeye konu olan başlıca gelişmiş ülkeler, dönemler itibariyle gösterdikleri değişiklik özellikler dolayısıyla seçilmişlerdir. Grafiklerde ise, bu ülkelerden yalnızca Almanya, Amerika Birleşik Devletleri ve Japonya ele alınabilmektedir.

(97) İncelememiz, gelişmekte olan ülkeler üzerinde yoğunlaştığından, her ne kadar bu ülkeler toplu olarak incelenmeye çalışılmışsa da, ancak

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ve dış ticaret hadlerinin uygulamada gösterdiği durum incelenmekte ve bu ülkelerin uluslararası işbölümü sonucunda tarihsel olarak ödemeler dengesi açıkları ve aleyhe dönen ticaret hadleriyle karşılaştıkları gerçeği saptanmaktadır. Ayrıca, çalışmamızda gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadleri trendleri karşılaştırmalı olarak gösterilmektedir. Kuşkusuz, bu karşılaştırma sonucunda gelişen ülkelerin aleyhine ortaya çıkan durum; uluslararası ilişkiler çerçevesi içinde adı geçen ülke mallarının fiyatlarının nasıl belirlendiğine bağlı bulunmaktadır. Konuyu biraz daha açmak gerekirse; «... ilk olarak, ticaret ilişkileri son derece monopolize edilmiş bir uluslararası piyasada oluşur ki, bu durum, hammaddelerin fiyatlarının indirilmesine ve sanayi ürünlerinin*, özellikle girdilerin fiyatlarının yükselltilmesine neden olur. İkinci olarak, modern teknolojide sentetik hammaddeleri çeşitli ilksel ürünlerin* yerine geçirme eğilimi vardır. Sonuç olarak, bu ülkelerde ticaret dengesi daha az lehte olmaya eğilimli olur (hatta bilançolar genel bir fazla gösterse bile). Böylece kayıplar, ticaret hadlerindeki bozulmaya bağlıdır. Buna, gizli olarak dış kontrol altında bulunan belirli hizmetlerdeki açık eklenmelidir. Yük taşımacılığı, royalty ödemeleri, teknik yardımlar, vs.. Ayrıca, yabancı kapitalin, ekonominin en dinamik sektörleri üzerinde kontrolü vardır ve kazancın büyük bir miktarını kendi yurduna geri göndermektedir. Sonuç olarak, kapital hesapları, bağımlı ülkeler için son derece aleyhte olmaktadır. Elde edilen veriler, ülkeyi terkeden kapitalin miktarının giren miktardan çok daha büyük olduğunu göstermektedir. Bu durum, kapital hesabında gelişmekte olan ülkeleri gelişmiş ülkelere bağımlı kılan bir açığı üretmektedir» (98).

---

bazı tablo ve grafiklerde bu yaklaşımı yapmak mümkün olmadığından, ele alınan ülke sayısını azaltma zorunluluğu doğmuştur. Örneğin: Türkiye, Hindistan ve Brezilya'nın ele alınışı gibi.

(*) İlksel ve sanayii mallarının tanımı : İlksel mallar, çiftçilik, ormancılık, balıkçılık, avcılık ürünleri ile maddenin değerinde işleme yoluyla çok az katkıda bulunulmuş maden ürünleridir. Sanayi, yani işlenmiş, tamamlanmış mallar ise; tüketim ve sermaye malları niteliğindeki imalat ürünleridir. (**U.N. Proceedings of the UNCTAD Second Session on Problems and Policies of Trade in Manufactures and Semi-Manufactures**, New York, 1968, s. 37).

(98) Theotonio Dos Santos, «The Structure of Dependence», **The American Economic Review** (Papers and Proceedings), Vol. LX, Num. 2, May 1970, s. 233-234.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Böylece, gelişen ülkelerin gelişmiş ülkelerle doğal olarak kurdukları ilişkilerin beraberinde kendi aleyhlerine olan sonuçları da getirdikleri görülmektedir. Bu olguyu daha sonraki kısımlarda somut olarak görmeye çalışacağız. Aynı zamanda, bu olgunun sonuçları, adı geçen ülkelerin kalkınmaları için sağlam finansman kaynakları oluşturmalarını engellediğinden, ekonomilerini derinden etkilemektedir. Çünkü bu ülkelerin en büyük sorunu, kalkınmadır.

Çalışmamızda, dış ticaret hadleriyle ödemeler dengesizliği arasındaki ilişkiyi daha somut olarak gösterebilmek için grafikler çizilmiş ve gelişen ülkelerin ödemeler dengesi açıklarıyla, aleyhe dönen mal ticaret hadleri arasındaki ilişki «korelasyon» yardımıyla kantitatif olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, dengesizlik durumu, uluslararası ekonomik ilişkilerin bir uzantısı olan uluslararası para sisteminden ayrı düşünülemeyeceğinden, bu konuya da değinilmiştir ve, gelişen ülkelerin giderek kendi aleyhlerine dönen ticaret hadlerini düzeltmek için yaptıkları «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» (A New International Economic Order) girişimlerini biçimlendirme çabaları da kısaca ele alınmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III.A. GELİŞMİŞ ÜLKELER

III.A.1. *Ödemeler Dengesizliği Yönünden :*

Gelişmiş ülkelerin ödemeler açığının ve fazlasının birbirine bağımlı olan neden ve sonuç ilişkisini ele alırken, dünya ekonomik sisteminin ve buna bağlı olarak dünya para sisteminin geçirdiği evreleri gözönünde tutmalıyız. Nedenler, dünya ekonomisindeki gelişmelere ve değişmelere bağlıdır. Sonuçlar ise, dünya ekonomik sisteminin yansıdığı dünya para sisteminin geçirdiği buna paralel değişim ve gelişmelerle ilgilidir. Gelişmiş ülkeleri, gelişmekte olan ülkelerden ödemeler dengesizliği yönünden ayıran ve onların lehine durum yaratan en önemli özellik de buradadır. Özellikle, Bretton Woods anlaşması (99) ile biçimlenen dünya para sisteminin çözülüşü ve bu sistemin asli unsuru olan rezerv veya anahtar para diye anılan doların geçirdiği evreleri incelemek gerekir. Bu inceleme, ödemeler dengesizliğinin gerçek anlamını kavramak için gereklidir ve ödemeler dengesizliği ile doğrudan bağıntılıdır.

Bu incelemeye önceki bölümde teorik düzeyde yaptığımız açıklamaları birkaç cümleyle özetleyerek başlayalım :

Döviz kurunun yaklaşık olarak dengede olduğu varsayımı ile başlarsak, gelecekte bir «temel dengesizliği» oluşturacak büyük ve kalıcı türden açıkların öncelikle aşağıdakilerin herbirinden veya herbirinin bileşiminden doğması olasıdır : 1) Fiyatların ve ulusal gelirin ve onlar tarafından belirlenen parasal maliyetlerin değişik ülkelerdeki hareketlerinin farklı oranları, 2) Yabancı yatırımların akış hızındaki sert değişimler ve, 3) Tüketici zevklerindeki değişmeler, teknolojik ilerlemenin dalgalı hızı ve ulusal kaynakların keşfi ve tüketimi (100).

---

(99) 1944'de yapılan bu anlaşmayla, doları altına ve altını dolara serbest olarak çevirmek mümkündü (doların altına konvertibilitesi). ABD, (35 $ = 1 ons altın) üzerinden bu yükümlülüğü karşılamayı kabul etmişti. (1 ons altın ise yaklaşık 31 grama eşittir.).

(100) Bloomfield, a.g.m., s. 303.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şimdi, bu tür dengesizliklerin uygulamadaki örneklerini görmeye çalışalım ([101]).

Tarih, bu tip talep değişmelerini kapsayan örneklerle doludur. Japon ipek ve Şili nitratına karşı sentetik madde rekabetinin artması, petrolün, kömür ve detarjanların doğal yağların yerini alması ve İngiliz kömür ve dokumalarının dünya piyasalarını kaybetmesi, 1880'lerde Avrupa'da büyük çaplı, denizaşırı buğday rekabetinin ilk defa görülmesi az veya çok anlamı olan birer örnek oluştururlar. Teknoloji, zevklerde veya bir ihraç fiyatını aşağı veya yukarı doğru değiştiren herhangi birşeyde oluşan sistematik olmayan bir değişme, yapısal dengesizliğe neden olabilir ([102]).

Fakat, I. bölümde belirtildiği gibi, bugünün gelişmiş ülkelerinde görülmüş bulunan yapısal dengesizlik, mallar seviyesindeki yapısal dengesizlik türüdür. Orada, ABD ve İngiltere'nin ödemeler dengelerinin büyük açıklara konu oldukları belirtilerek, nedenlerine kabaca değinilmişti. Burada ise, bu açıkların gelişmekte olan ülkelerin açıklarından hangi noktalarda ayrıldıklarını (özellikle, gerçek bir açık niteliği taşıyıp taşımadıkları) ve dolayısıyla rezerv paraların (dolar ve sterlin) değer kaybının ne anlam taşıdığını inceleyeceğiz.

Savaş döneminin hemen sonrasının dolar problemi, A.B.D.nin sanayide egemen ve Batı Avrupa'nın ekonomik çöküntü içinde bulunduğu sırada, A.B.D.'nin ödemeler bilançosunda kronik bir artık ve dolar kıtlığı yaratmıştır. 1940'ların ve 50'lerin öncesinin dolar problemi, 50 sonrası ve 60'larda farklı tipte bir dolar problemiyle yer değiştirmiştir ([103]).

Çünkü savaşın hemen sonrası A.B.D., Avrupa'nın yeniden kalkınması için gerekli olan mal arzının ana kaynağı idi ve kuşkusuz dolarlar doğrudan doğruya Amerikan malları ve hizmetleri ile değiştirilebiliyordu. Bu nedenle, Bretton Woods sisteminin ilk işleyiş yıllarında yabancı para otoritelerini gerçekten ilgili kılan; dolarların altına değil, fakat altının dolara çevrilebilmesiydi. Gerçekten,

(101) Bu konuda bkz: «Ek», Tablo: V.X.
(102) Kindleberger, a.g.k., s. 278-279.
(103) W.M. Scammell, International Trade and Payments, London, Mac Millan Press Ltd., 1974, s. 288.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

bu dönem literatürünün çoğunda dolar bolluğundan çok, kıtlığı ile ilgilenilmiştir (104).

A.B.D.'nin ödemeler dengesi açığıyla, dolayısıyla dolar bolluğu sorunuyla karşılaşması ekonomide ve teknolojideki üstünlüğünü yavaş yavaş kaybetmesi ile bağıntılıydı. İngiltere'de aynı sorunla 1940'lardan önceki dönemde karşılaşmıştı.

Geçen yüzyılın son üç çeyreği, uluslararası uzmanlaşmanın temeline iyice yerleşmiş değişmelerin örnekleri ile doludur. Bu değişmelerin ana kaynağı, teknoloji ve kapital bilgisinin ulusal arzındak nisbî değişmelerdir. Sanayi ürünlerinin, hammadde ve gıda ürünleriyle değişimini sağlayan Sanayi Devriminin ülkesi İngiltere'nn sanayi alanındaki üstünlüğü tartışılmazdı. Fakat, yavaş yavaş yükselen bir tempoda, Sanayi Devrimi, A.B.D.'ne ve Kıta Avrupası'na yayılmaya başladı. Teknolojik bilginin ve kapitalin İngiltere'den akışı bu süreci hızlandırdı. Kısaca, yüzyılın bitiminden sonra, A.B.D. ve Almanya, sanayi ürünlerinin değerinde İngiltere'ye üstün çıktılar (105).

İçinde bulunduğumuz yüzyılın başlarında İngiltere, diğer ülkeler sanayileşirken ve onunla rekabet ederlerken, ihraç pazarlarını korumak için daha büyük güçlüklerle karşılaştı. I. Dünya Savaşı sırasında tamamen yeniden eline geçiremediği pazarlarını kaybetti. Bundan başka, savaş arası dönemdeki dünya ticaretinde görülen depresyon, özellikle İngiliz ihracatının ağırlıklı olarak bağlı bulunduğu ağır sanayilere zararlı oldu. II. Dünya Savaşında, bu ülkenin güçlükleri giderek artmıştır. Çünkü, denizaşırı yatırımlarının 1.000 milyon sterlin değerindeki kısmının satıldığı, ek olarak da 3.000 milyon sterlin dış borçların biriktiği görülmektedir. Bu nedenle, dışarıdan gelen net gelirinde önemli bir azalma kaydedilmiş ve ayrıca, savaş sonrası ilk on yıl için ticaret hadleri İngiltere için elverişli olmamıştır. Onun periyodik açık problemlelrine sahip olmasının büyük ölçüdeki nedeni olan; ihracatının yeterli olarak genişlememesi ile ülkede yükselen fiyatları kontrolde İngiltere -

(104) Warren L. Smith, «Background Notes : The Working of Our International Monetary System» Der : Lawrance H. Officer and Thomas D. Wilett, a.g.k., s. 26-27.

(105) Snider, a.g.k., Third Edition, s. 210.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nin yeteneksizliği beraberinde ihraç mallarının dünya pazarlarındaki rekabet gücünde azalmayı getirmiştir (106).

Özetlemek gerekirse, daha önce de belirtildiği gibi, A.B.D. ve İngiltere'nin bu açıkları; giderilmesi güç olmayan ve gelişmiş ülkeler için pek sorun yaratmayan mallar seviyesindeki yapısal dengesizliğe birer örnektirler. Sözkonusu açıklar, gelişmiş ülkelerin aralarındaki rekabetin doğal bir sonucudur ve değişime açık olan özellikler taşırlar. Yani, ülkelerin kendi aralarındaki rekabet güçlerinin değişmesine göre yeniden belirlenirler.

Fred Hirsch, bu olguyu ülkeler arası fiyat karşılaştırması yoluyla daha somutlaştırır (107).

TABLO IV. TOPTAN SATIŞ FİYATLARINDAKİ DEĞİŞMELER

	A.B.D.	İngiltere	Almanya	Fransa
1849-72	+66	+39	+56	+31
1896-1913	+49	+32	+41	+41
1948-65	+17	+51	+29	+97

Tabloda görüldüğü gibi, A.B.D. ve Almanya, daha sonraki dönemlerde enflasyonun çok daha yavaş artışıyla karşılaşmışlardır. Buna rağmen, İngiltere ve Fransa'da enflasyon, 1948-65 döneminde önemli miktarda daha fazla olmuştur.

«Eğer, enflasyon birçok ülkelerin başlıca iç sorunu olursa, bu ülkeler uluslararası rekabetin belirleyicisi olan enflasyonu ihraç etmek (109) için dış politikayı kullanmaya başlarlar. Seçenek olarak,

(106) J. Harvey, **Modern Economics**, Second Edition. London, The Mac Millan Press Ltd., 1976, s. 535-536.

(107) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Karl Brunner and Allan H. Meltzer, «The Explanation of Inflation: Some International Evidence», **American Economic Association**, Vol. 67, No. 1, February 1977.

(108) Fred Hirsch, **Money International**, London, A Pelican Books, 1969, s. 130.

(109) Enflasyon ihracı olgusunu, Hirsch, «ithal edilen enflasyon» deyimi ile adlandırmaktadır. Bu olgu, özellikle gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler ilişkisinde çok önemlidir ve ileride daha geniş olarak ele alınacaktır (F. Hirsch, a.g.k., s. 126/dipnot'dan).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

süregelen bir stagflasyon (110) dünyasında, aynı zamanda birlikte oluşan enflasyon ve işsizliği ihraç etmek için ulusal girişimlerin yapılması beklenmektedir» (111).

Ancak, ülkelerin böyle çabalara girişmeleri dünya ekonomisinde durgunluğu da beraberinde getirmektedir. Çünkü, şimdiki uluslararası ilişkilerde artan ölçülerde karşılıklı bağımlılık durumu vardır.

«Yükselen uluslararası karşılıklı bağımlılığın bir anahtar ölçütü, dış ticaretin gayrisafi ulusal gelire oranının yaygın artışıdır» (112).

Dış ticaret hacimleri çok büyük olan ülkelerden herhangi biri eğer ödemeler dengesinde önemli bir fazla sağlarsa, bu durumun bedeli; ülkelerden birinin büyük bir açığa sahip olmasıdır. Dış

(110) TABLO V. YEDİ ÜLKEDE ENFLASYON VE İŞSİZLİK (1956-1975)

Yıllar	Fransa		Almanya		İtalya		Japonya		İsveç	
	DP	U	DP	U	DP	U	DP	U	DP	U
1956-1960	5.56	1.1	1.8	2.9	1.9	6.7	1.9	1.4	3 7	1.9
1961-1965	3.7	1.2	2.8	0.7	4.9	3.1	6.2	0.9	3 6	1.2
1966-1970	4.4	1.7	2.4	1.2	3.0	3.5	5.4	1.1	4.6	1.6
1971-1975	8.8	2.5	6.1	2.1	11.3	3.3	11.4	1.4	7.9	1.8

İngiltere		A.B.D.		Yedi Ülkenin Ortalama Ağırlıkları	
2.6	1.5	2.0	5.2	2.8	3.0
3.5	1.6	1.3	5.5	3.7	2.0
4.6	2.1	4.2	3.9	4.1	2.2
13.0	3.2	6.6	6.1	9.3	2.9

(DP: Fiyat Değişim Oranı, Yıllık Yüzde; U: İşsizlik, İşgücü Yüzdesi)
Kaynak: Milton Friedman, «Inflation and Unemployment», **International Economic Perspectives**, Vol. 6, Number 1, s. 461 (1976 by the Nobel Foundation).
Friedman, tabloyu verdikten sonra yorumunu şöyle yapmaktadır: «Gerçekten, 1971-1975 dönemindeki işsizlik önceki beş yıllık dönemlere göre enflasyon oranından daha alçaktır. Ancak, 1973'den beri enflasyon ve işsizlik beraberce hızla yükselmektedir.».

(111) Fred Bergsten and William R. Cline, «Increasing International Economic Interdependence, The Implications for Research», **The American Economic Association**, Vol. 66, No. 2, May 1976, s. 156.

(112) Bu konuda bkz; gelişmiş ülkelerin dış ticaretlerinin gayri safi ulusal gelirlerine olan oranları : Tablo II, s. 43

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

dengeleri kabaca dengede olan tüm büyük ülkelerin pozisyonu diğer durumları da kapsayacaktır. Şöyle ki, döviz piyasalarında ülke paralarının birbiri ile dengeli ilişkiye sahip oldukları veya başka bir deyişle, sözkonusu ülkelerin hemen hemen aynı enflasyon artış hızıyla karşılaştıkları durumlar anlatılmak istenmektedir. Uluslararası parasal dengesizliğin görünümü yukarıda belirtilenin karşıtıdır ve uygulamada en sık olarak hüküm süren, bu durumdur. Ütopya'dan çok daha gerçek olarak çoğu zaman, ticaret yapan ülkelerden biri veya diğeri, bir dış açık veya fazla verme durumunda buulnmaktadırlar. Bu olgu, İngiltere ve A.B.D. gibi bir ülke, diğer ülkelerden daha çok enflasyona sahip olmasından kaynaklanmaktadır ([113]).

Bu nedenle, dünya ekonomisinin geçirdiği ekonomik değişim ve gelişmeleri görebilmek için, yine gelişmiş ülkelerin toptan satış fiyatlarının son yıllardaki durumuna bakalım :

TABLO VI. BAŞLICA GELİŞMİŞ ÜLKELERDEKİ TOPTAN SATIŞ FİYATLARI İNDEKSİ (1975 = 100 $ cinsinden)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Fransa*	67	68	72	82	106	100	107	113	118	134
Kanada**	64	65	68	76	90	100	105	113	124	142
İtalya	52	54	56	66	92	100	123	144	156	181
İngiltere***	54	59	62	67	82	100	117	141	153	172
A.B.D.	63	65	68	77	92	100	105	111	120	135
Japonya	64	63	64	74	97	100	105	107	104	112
Almanya	74	77	79	84	96	100	104	107	108	113

* Vergi dahil sanayi malları
** Sanayi malları fiyatları
*** Sanayi malları fiyatları
Kaynak : IMF, **International Financial Statistical Yearbook**, 1979 ve IMF, **International Financial Statistics**, Vol. XXXIII, Num. 5, May 1980.

Tabloda görüldüğü gibi, özellikle 1975'lerden sonra ABD ve İngiltere'deki fiyat artış oranları Japonya ve Almanya'dakinden

(113) Eric Chalmers, **The Money World**, London, MacMillan Press Ltd., 1974. s. 17.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fazla olmuştur (114). Bu fazlalığın nedenini, daha önceleri İngiltere'nin ve daha sonraları ABD'nin ekonomik üstünlüklerini nisbi olarak kaybetmelerine ve buna bağlı olarak da paralarının değerini yitirmelerinden ayrı düşünemeyiz (115). Buna karşılık, Almanya ve Japonya'nın dünya pazarlarında kazandıkları rekabet üstünlüğü sayesinde, paralarının (Mark ve Yen) da değer kazandığı görülmektedir.

Böylece, uluslararası ekonomik rekabetteki dengenin değişmesi sonucunda uluslararası paralar arasındaki ilişkiler de değişmiştir. Bunun en iyi göstergesi, yukarıda değindiğimiz gibi rezerv paralarda görülen gelişmelerdir. İşte, bu parasal değişme ve gelişmelere bir göz atmak, incelememizin amacına ulaşması için gereklidir. Bu aynı zamanda, gelişmiş ülke açıklarının gerçek açık olup olmadığını veya gelişmekte olan ülkelerin açıklarından hangi noktalarda ayrıldığı sorununa da ışık tutacaktır.

Şimdiki uluslararası para sistemi altında uluslararası rezerv-ler daha çok altın, dolar ve sterlinglerden oluşur. Bu nedenle, parasal rezervlerin toplamına yapılan katkılar, resmi rezervler biçiminde bulunan altın üretiminin yükselmesi ve/veya sterling bakiyelerinin ve yabancıların tasarrufundaki dolarların artması yoluyla olmaktadır. Eğer, zayıf paralı ülke akışkan olan kısa dönemli borçlarını (kısa dönemli altın borçları veya yabancıların döviz rezervleri) karşılayamazsa, o zaman parasını devalüe etmeye ve konvertibiliteyi terketmeye zorlanacaktır (116).

Gerçekten ABD, 1971 ağustosunda doların altına konvertibili-

(114) Yalnız, burada önemli bir noktayı işaret etmeden geçmeyeceğiz: 1958'den 1965'e kadar ABD'de fiyatlar kayda değer biçimde dengede idi ve mal ve hizmetlerdeki dengede 1959'da (0.3 milyar $)'dan 1964'de (86 milyar $)'a çıkan büyük bir iyileşme vardı. Yabancı ülkeler, örneğin Japonya, tüketici fiyat indeksleri yönünden ABD'nden çok daha fazla enflasyona sahipti. Buna rağmen, her nedense Japonya'nın ihracat fiyatları daha az yükselmişti (G. Haberler, The Dollar-Mark-Yen Crisis», **International Economic Perspectives**, Vol. I., Num. 3, s. 2). O halde, karşılaştırmayı yaparken tek ölçüt, yalnızca toptan satış fiyat ve tüketici fiyatı indeksleri olmamalıdır.

(115) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: İlhan Uludağ, **Uluslararası Para Sorunları**, Yayınlanmış Dok. Tezi, İstanbul, Cem Ofset A.Ş., 1980, s. 73-105.

(116) Young, a.g.k., s. 224.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

tesini kaldırmıştır. ABD ve İngiltere'nin paralarının değer kaybedişi beraberinde hangi sonuçları getirmiştir, şimdi bunlara kısaca değinelim.

İlk olarak, İngiltere'nin durumuna bir rezerv ülkesi olarak bakılmalıdır. Çoğunun kısa dönemli yapıya sahip olduğu; dış dünyada çok miktardaki sterling pasiflerinin varlığı, ülkenin dış rezervlerinin hacmindeki dalgalanmalar, özellikle cari hesaptan çok kapital hesabı üzerindeki hareketlere bağlı olan şiddetli kısa dönemli dalgalanmalar ödemeler dengesizliğini oluşturdu. Cari hesabı dengelemeyi amaçlayan ve onun yapısı dolayısıyla, etkileri her yana zorunlu olarak yayılan araçları kullanmaktan kaçınarak, kapital hesabını etkileme girişimleri yolu ile dengesizlikleri gidermek, İngiltere için kolay olabilirdi (117).

Oysa bu olanaktan yoksun bulunan gelişmekte olan ülkelerde çeşitli ekonomik araçların kullanılmasının nasıl başka ekonomik ve sosyal sorunlar doğuracağı ilk bölümde açıklanmıştı.

Ödemeler dengesinin açık vermeye başlamasına paralel olarak, sterlingin değerinde değişmeler meydana gelmişti.

Değişken kur altında 1960'larda, kronik açığın ilk işaretleri ortaya çıktığı zaman sterling kuru aşınmaya başlıyordu. İngiliz ihracatı yavaş yavaş yerli üretime oranla denizaşırı pazarlarda daha ucuz ve aynı zamanda daha kârlı, o sıralarda ithalat da daha pahalı oluyordu (118).

Böylece, çoğunlukla döviz kontrol sisteminin uygulandığı gelişmekte olan ülkelerde devalüasyon aracı etkin olamazken, gelişmiş bir ülke olan ve çoğu gelişmiş ülke gibi dalgalı kur sistemini uygulayan İngiltere'nin parasının değerinin düşmesinin bu ülkenin aleyhine sonuçlar doğurmadığı görülmektedir. Aynı durum ileride ABD için de sözkonusu olacaktır. Çünkü ülkelerin ödemeler dengesi durumları, diğer alt ayırımlarda ayrıntılı olarak incelenecegi gibi, geniş ölçüde ürünlerinin arz ve talep elastikiyetlerine bağlı bulunmaktadır.

---

(117) Micheal Michealy, «The Responsiveness of Demand Policies to Balance of Payments: Postwar Patterns», **National Bureau of Economic Research**, New Yok, 1971, s. 248-249.

(118) Samuel Britton, **The Price of Economic Freedom** (A Guide to Flexible Rates), London, MacMillan, St. Martin's Press, 1970, s. 19.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

İngiltere'nin ödemeler dengesinin son durumunu da gözden geçirerek, bu ülke ile ilgili incelememizi noktalayalım. Son durumda görülen iyileşmeler, gelişmiş ülkeler açığının değişken olan niteliğini daha iyi gözler önüne serecektir.

İngiltere'nin 1977'nin üçüncü üç aylık dönemindeki cari işlemler fazlası, ikinci üç aylık dönemindeki 241 milyon sterlin açığı ile karşılaştırıldığında; 526 milyon sterlindir. Bu yıla kadar olan iyileşme yalnız Kuzey Denizi petrolünün etkisini yansıtmaz, fakat aynı zamanda ihracatındaki hızlı yükselmeyi de yansıtır. Diğer en büyük etkiyi, son yıllarda kısmen sterlinin kuvvetlenmesinin bir sonucu olan ihracat fiyatlarındaki yükselme oluşturmuştur. Sonuç olarak, ticaret hadleri indeksi, yılın üçüncü döneminde (% / ½) yükselmiş ve 1973'ün sonundan beri en yüksek seviyesine ulaşmıştır ([119]).

İngiltere'nin açığının gittikçe kapandığı görülmektedir. Çünkü İngiltere gibi gelişmiş bir ülke, kaynaklarını değerlendirebilecek ve harekete geçirebilecek teknolojik üstünlüğe sahiptir. Zaten gelişmiş ülkeleri gelişmekte olan ülkelerden ayıran en önemli özelliklerden biri de, budur. Yalnız, bu açığın azalması geçici olabilir. Çünkü daha önceden belirttiğimiz gibi, denge dinamik bir kavramdır ve aynı zamanda dengesizliği de içermektedir. Gelecekteki durum, ülkeler arasındaki rekabetin seyrine göre yeniden belirlenecektir.

ABD'nin ödemeler dengesi açığının ana kaynakları neler olmuştur, şimdi ise, bu sorunun cevabını araştıralım. Daha önceden incelendiği gibi, gelişmiş ülkelerin ödemeler dengesi açıkları ya mallar seviyesindeki yapısal dengesizlikten kaynaklanır, ya da dönemsel niteliktedir. Bu nedenle, gelişmiş bir ülke olan ABD'nin açığının elimine edilebilelcek bir açık olup olmadığı veya gerçek bir açık niteliği taşıyıp taşımadığı literatürde çok tartışmalıdır.

«ABD'nin ödemeler dengesi açığı, transfer ve kapital hesapları etrafında toplanır. Buna rağmen, bu iki hesap üzerinde görülen açığı gidermek için çok az şey yapılabilecektir. Hükümet transferlerini kısmak, ABD'nin dış politikasına ters gelecektir. Ve ayrı-

(119) IMF Survey, October 24, 1977, s. 339.

ca, oyunun kurallarında önemli değişmeler olmaksızın, kapital akışını azaltmak kolay mıdır?» ([120]).

ABD 'açığı' likitide değişmelerinin ve doların finansal araç olmasının bir sonucu olduğundan, bu açık kapital hareketleri özgür olarak sürdüğü sürece varolacaktır ([121]). Açığın kronik karakteri, doların dünyadaki rolünün kökenine bağlıdır. ABD, dünyanın geri kalan kısmına finansal aktifler üretir ve bu talebin, ABD'nin kalıcı bir kuvvet olarak kaldığı sürece büyümesi olasıdır ([122]).

«Doların bu eşsiz pozisyonu; onun uluslararası finanslamada, ABD'nin askeri, ekonomik ve politik güç pozisyonu ile uyumlu olacak bir rolü yerine getirmesi dolayısıyla, doğal bir evrim sürecinin karşı konmaz bir sonucu olmuştur. Daha özelleştirirsek, doların bir rezerv para olarak yabancı para otoriteleri tarafından kullanımı, ABD'nin ödemeler bilançosu açıklarını daha büyük bir esneklik içinde finanse etmesini sağlamış ve ona son zamanlara kadar, istenen yerli ve yabancı ekonomik politikaları takip etmek için daha büyük bir özgürlük vermiştir» ([123]).

Tarihsel açıdan bakılırsa, her ABD ticaret açığı olağan olmayan bir olaydır. 1971'e kadar ABD ticaret dengesi, 20. yüzyılda tümüyle fazla vermişti. 1977'de görünmeyen kalemler önemli bir fazla gösteriyordu. Buna rağmen, 1977'de (19.3 milyon $) olarak tahmin edilen cari hesap açığı mal ticaretinin (% 7.1)'ini oluşturuyordu. Ticaret dengesindeki bu değişim, ABD ihracatının değerinde yavaş (1977'de % 5.0) ve ithalatının değerinde hızlı bir yükselme (% 22.4)'den kaynaklanmıştır. Bu aşamada, ABD cari açığının nedenlerinin bir analizini sunalım: Bazıları, geçici veya dönemsel niteliktedir. Diğerleri, dünya ekonomisinin yapısındaki sürekli bir değişimi gösterirler ve bunlar, kısa ve uzun dönemli politik araçlara gereksinirken, diğerleri kendi kendilerini düzelten ve massedilmesi beklenen değişmelerdir ([124]).

---

(120) Södersten, a.g.k., s. 496.

(121) Emile Despres, C.P. Kindleberger, Walter S. Salant, «The Dollar and World Liquidity», Der. L.H. Officer, T.D. Willett, a.g.k., s. 46.

(122) Robert A. Mundell, «The Dollar and The Policy Mix», Essays in International Finance, No: 85, May 1971, s. 5.

(123) Robert V. Roosa, «Benefits and Responsibilities of U.S. as World Banker», Der. L.H. Officer, a.g.k., s. 224.

(124) Robert Z. Lawrance, «An Analysis of the 1977 U.S. Trade Deficit», Brooking Papers in Economic Activity, Washington, D.C., 1978, s. 161, 167.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

ABD'nin ödemeler dengesi açığının artmasının doğal bir sonucu olan doların değer kaybı ise şu anlamı taşıyordu;

Doların değer kaybı aynı zamanda ABD şirketleri için, ürettiklerini dışarıda ucuz olarak satmaları için bir olanak yaratmaktaydı. Doların dalgalanmasının bir sonucu olarak, «resmi olmayan» bir devalüasyonu izleyen iki resmi devalüasyondan sonra, doların değeri, ABD'nin mal ve hizmetlerinin satın alınması cinsinden gittikçe düşüyor, satın alması cinsinden ise gittikçe yükseliyordu ([125]).

Yani doların değer kaybı sonucu ABD, dünya pazarlarındaki rekabet gücünü arttırmış ve kaybettiği rekabet üstünlüğünü bu yolla gidermeye başlamıştır. Zaten ABD ve İngiltere'nin ödemeler dengesi açıklarını incelememizin amacı, yalnızca dolar ve sterlin için geçerli olan rezerv para niteliğinin ve çoğunlukla dalgalanmaya bırakılan bu paraların depresiye olmasının, gelişmekte olan ülkelerin tersine gelişmiş ülkeler lehine olan sonuçlar yarattığını az da olsa göstermek idi. İleride, bu konuya daha yakından değinilecektir.

Sonuç olarak, gelişmiş ülkeler arasında en büyük ödemeler dengesi açığı gösteren ABD ve İngiltere'nin açıkları gelişmekte olan ülkelerdekinden farklı niteliktedir. Literatürde de daha önceden belirtildiği gibi, bu ülkelerin açıklarının gerçek bir açık olup olmadığı çok tartışılmaktadır. İki ülkenin paraları son zamanlarda oldukça gücünden kaybetmiş olmasına rağmen, yine de rezerv para olarak işlem görmektedir. Kaldı ki, ekonomi ve teknolojide kaybettikleri nisbi üstünlüklere paralel olarak değerlerinin düşüşü, sözkonusu ülkelerin aleyhlerine bir durum yaratmamaktadır, tersine rekabet güçlerini arttırmaktadır (Bu olgunun kapsamını, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler ile ilişkilerinden kaynaklanan parasal bağımlılıklarının bir sonucu olarak, tüm gelişmiş ülkelerin paralarını da gelişmekte olan ülkeler açısından rezerv para sayarak genişletebiliriz). Oysa, gelişmekte olan ülkelerin paralarının değer kaybedişi, bu ülkelerin zararına olmaktadır. Ayrıca, ABD ve İngiltere'nin son zamanlarda açıklarını azaltmayı başarmış oldukları görülmektedir. Bu da, gelişmiş ülkellerin dengesizliklerini gidermek için, kaynaklarını değerlendirebilecek teknolojik üstünlüğe ve dengesizliklerini gelişmekte olan ülkelere yan-

(125) Peter Beter, The Conspiracy Against The Dollar, New York, George Braziller Inc., 1973, s. 24, 81.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sıtacak uluslararası ekonomik ve parasal mekanizmaya sahip olduklarını göstermektedir.

III.A.2. *Dış Ticaret Hadleri Yönünden*

Gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadleri, ödemeler dengesi bölümündeki sistematiğe uygun bir biçimde incelenecektir. Yani, gelişmiş ülkelerdeki dış ticaret hadleri tarihsel süreç içinde ele alınacak ve sonuçta ödemeler dengesi gibi dış ticaret hadlerinin durumunun da, ülkelerin rekabet güçlerine, dolayısıyla dünya ekonomisinin geçirdiği evrelere bağlı olduğu gösterilerek, ödemeler dengesizliğini yaratan en önemli faktör olduğu saptanacaktır.

1940'lardan önce, nasıl ödemeler dengesi bakımından İngiltere diğer ülkelere göre leyhe bir durum gösterdiyse, ticaret hadleri yönünden de olumlu gelişmeler göstermekteydi. Aynı şekilde, özellikle 1950'lerden önce, ABD'nin ödemeler dengesinde olduğu gibi ticaret hadlerinde de, bu ülke lehine bir durum oluşmuştu. Daha sonraları, ödemeler dengesizliklerine paralel olarak dış ticaret hadlelrinde de bozulmalar görüldü. Buna karşın, Japonya ve Almanya'nın dış ticaret hadlerinde ise, artan rekabet güçlerine bağlı olarak düzelmeler görüldü. Bu gelişmeleri istatistikler ve grafikler yardımıyla göstermeye çalışalım.

1940'lardan önceki durumu, aşağıdaki tabloda görebiliriz:

TABLO VII. MAL TİCARET HADLERİ (1937 = 100, $ cinsinden)

	Amerika	İngiltere	Almanya
1928	82	90	86
1929	86	92	85
1930	94	98	92
1931	93	109	106
1932	101	110	123
1933	107	113	122
1934	108	111	115
1935	112	108	107
1936	104	106	103
1937	100	100	100
1938	103	110	113
1939	99	107	110
1940	99	95	113

Kaynak : United Nations, **Statistical Yearbook**, 1945'in ihracat ve ithalat birim değerlerinden hareket ederek tarafımızdan hesaplanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Tabloda görüldüğü gibi, İngiltere'nin 1940'lar, özellikle 1932'ye kadar olan mal ticaret hadleri, ABD ve Almanya'ya karşı daha lehde seyretmekteydi. Ancak, 1940'lardan sonra (örneğin, ilk üç yıl için 95, 94, 93) İngiltere'nin ticaret hadlerinde düşmeler başlamıştır. İngiltere'nin durumunu, karşılaştırmalı olarak daha yakından görelim.

TABLO VIII. SEÇİLMİŞ SANAYİ AVRUPASI ÜLKELERİNİN MAL TİCARET HADLERİNİN DÖNEMSEL DAVRANIŞI (1913 = 100, $ cinsinden)

	İngiltere	Almanya	Sanayi Avrupası
1913*	100	100	100
	(+26)		(— 4)
1920*	126	n.a	96
	(+15)		(+11)
1921	141	77	107
	(—23)	(+29)	(— 1)
1928*	118	106	106
	(+24)	(+47)	(+24)
1932	142	153	130
	(—11)	(—29)	(—15)
1937*	131	124	115
	(+12)	(+15)	(+ 9)
1938	143	139	124
	(—22)		(— 8)
1948*	121	n.a	116
	(+ 3)		(— 1)
1949	124	132	115
	(—23)	(—34)	(—17)
1951*	101	98	98

n.a: Hesaplanmayan
(*) Ekonomik Buhranlar (Business Cycle)
Kaynak : Kindlebeger, **The Terms of Trade**, s. 152.

Kindleberger, yukarıdaki tabloyu verdikten sonra, şu açıklamaları yapmaktadır :

«Savaş öncesi, savaş arası ve savaş sonrası dönemini beraber alırsak, buhranlar ve mal ticaret hadleri arasındaki ilişkinin he-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

men hemen basit değil, kuvvetli ve sıkı bir bağ biçiminde olduğu açıktır. Sanayi ülkeleri için normal olarak oluşan durum şudur: Ticaret hadleri, refahta bozulur ve depresyonda iyileşir.» ([126]).

Burada önemli bir noktayı açıklamak gerekmektedir: Kindleberger'in belirttiği bu olgunun nedeni; ileride elastikiyetleri incelerken de göreceğimiz gibi, sanayi ülke mallarının arz elastikiyetlerinin yüksek olmasıdır. Dolayısıyla, depresyon devrelerinde üretim kısılabildiğinden fiyatlar düşmemektedir. Oysa, gelişmekte olan ülkelerde tam tersi bir durum görülmektedir. Şöyle ki, adı geçen ülkelerde ticaret hadleri depresyon devrelerinde bozulmakta, refah devrelerinde ise iyileşmektedir. Çünkü, bu ülke mallarının arz elastikiyeti düşük olduğu için, depresyon döneminde üretim kısılamadığından, arz ve talebe göre oluşan fiyatlar düşmektedir. Böylelikle de, ticaret hadleri aleyhe dönmektedir.

Kindleberger, adı geçen kitabında ödemeler dengesi ile dış ticaret hadleri arasındaki bağıntıyı birçok ülke için göstermiş olmasına rağmen, biz burada yalnızca İngiltere için saptananı veriyoruz.

TABLO IX. ÖDEMELER DENGESİ İLE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK İNGİLTERE'NİN TİCARET HADLERİNDEKİ DÖNEMSEL DEĞİŞMELER

Yıllar	Mal tic. hadlerindeki % değişim	Ticaret Bilançosu (milyon $)	Cari İşl. Tic. Had. % değ.	Cari İşl. Bil. (milyon $)
1913*		— 652		+ 842
1920	(+26.0)[In]	—1378	(—14.0)[I]	—
1921	+11.9[p]	—1058	+11.6	—
1928*	—16.3[p]	—1718	+ 2.1	+ 131
1932	+20 3[p]	—1003	+16.3[n]	— 231
1937*	— 7.7[p]	—2131	+ 0.9	— 450
1938	+ 9.2[p]	—1893	(— 6.1)[In]	— 425
1948*	(—12.6)[In]	—1713	0	+ 12
1949	+ 2.5	—1601	— 9.3[p]	+ 82
1951*	—18.5[p]	—3262		—1470

* : Buhran dönemleri

I : Savaş dönemi değişmeleri

p : Ticaret hadleri ve ticaret veya cari işlemler bilançosundaki pozitif kovaryans

n : Ticaret hadleri ve ticaret veya cari işlemler bilançosundaki negatif kovaryans

(% 3'den ve 25 milyon $'dan az olan değerler işaretlenmemiştir).

(126) İbid., s. 155.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

«Ticaret veya cari işlemler bilançosundaki belirgin bir değişimin, ticaret hadlerindeki belirgin değişimle birlikte olduğu bu durumlar, değişimlerin aynı veya ters yönde olup olmamasına bağlı olarak, pozitif için (p), negatif için (n) ile işaretlenmiştir» (127).

Şimdi ise, 1958'lerden sonra, özellikle ABD, Japonya ve Almanya'nın durumlarını görebilmek için, bu ülkelerin mal ticaret hadleri seyrini gösterir aşağıdaki tabloya ve grafiğe bakalım.

Gerek ödemeler dengesi ve gerekse ticaret hadleri bölümünde ısrarla şu noktayı vurgulamıştık: Gelişmiş ülkelerin ödemeler dengeleri ve ticaret hadlerinin durumları, bu ülkelerin kendi aralarında veya dünya pazarlarındaki rekabet güçlerine göre belirlenmektedir. Buna göre, Almanya'nın ve Japonya'nın 1970'lerden sonra, Amerika'nın azalan teknolojik ve ekonomik üstünlüğünü kaybetmesine bağlı olarak ticaret hadlerini iyileştirdiğine tanık oluyoruz. Bu bağı görebilmek için, ilgili tabloya sadık kalınarak çizdiğimiz grafik aşağıda verilmektedir.

TABLO X. GELİŞMİŞ ÜLKELERDEN ÜÇÜNDEKİ MAL TİCARET HADLERİ (1970 = 100, $ cinsinden)

	1958	1960	1965	1969	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Almanya	88	90	96	97	103	107	104	95	102	101	101
İngiltere	94	96	99	98	101	102	91	77	84	83	85
ABD	94	96	100	102	98	95	93	80	82	82	79
Japonya	96	102	92	100	98	105	101	78	73	70	76

Kaynak : United Nations, Statistical Yearbook, 1978, s. 498-499.

(127) Ibid., s. 172.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK IV. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÜÇÜNDEKİ MAL TİCARET HADLERİ
(1970 = 100; $ cinsinden)

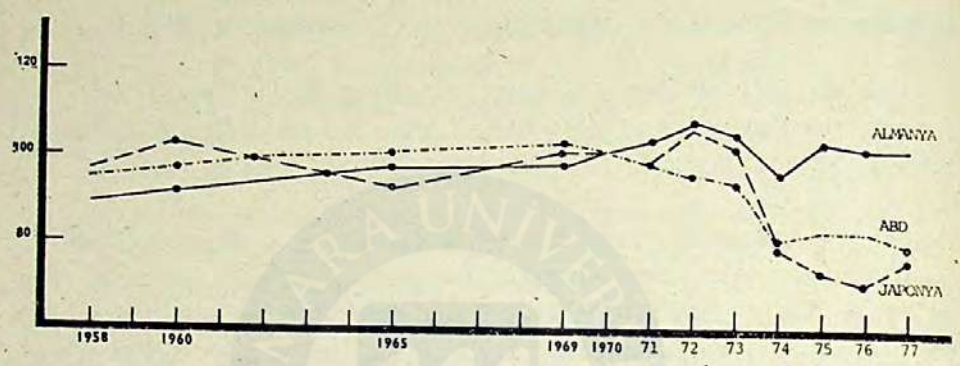

(Kaynak : Tablo X'daki verilere dayanılarak tarafımızdan çizilmiştir.)

Ticaretten doğan kazançların en iyi ölçütü olarak kabul edilen gelir ticaret hadlerinin adı geçen ülkelerdeki trendine baktığımızda ise, değişen rekabet dengesinin durumunu daha sağlıklı olarak görebiliriz.

TABLO XI. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÜÇÜNDEKİ GELİR TİCARET HADLERİ (1958 = 100, $ cinsinden)

	1948	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964
ABD	82	102	114	100	102	120	227	133	141	156
Almanya	—	78	88	100	114	131	146	153	169	186
Japonya	7	78	84	100	126	152	153	185	202	239

Kaynak : United Nations, **Statistical Yearbook** (1965).
Bu rakamlar, ithalat ve ihracat birim değerleri gözönüne alınarak **tarafımızdan** hesaplanmıştır. 1964'den sonraki yılları almamamızın nedeni, bu tarihten sonraki istatistiklerin, her ülkenin kendi parası cinsinden hesaplanmış olduğundan, karşılaştırma yapma olanağının yaratılmasının çok zor olmasındandır.

Sayıları grafiğe dökersek ;

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK V. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÜÇÜNDEKİ GELİR TİCARET HADLERİ
(1958 = 100; $ cinsinden)

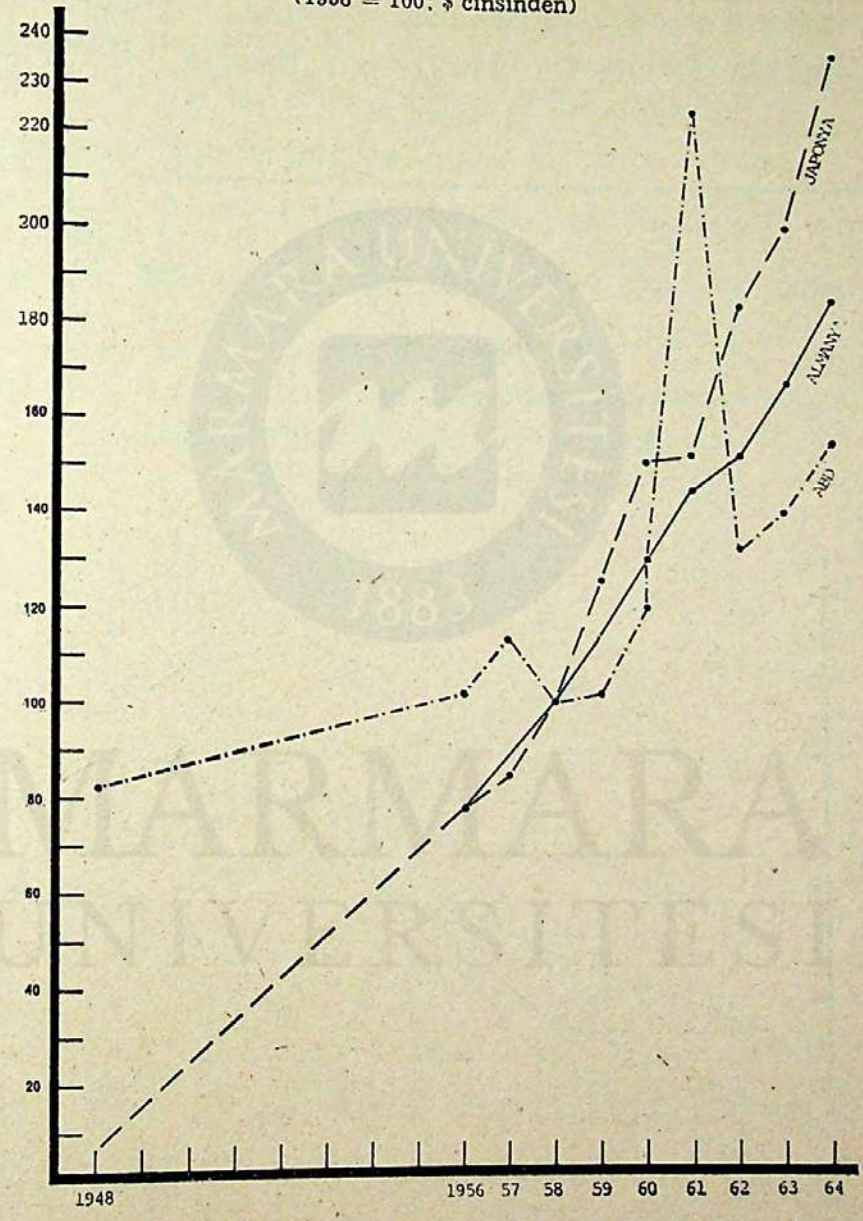

Kaynak : Tablo XI'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Ayrıca, bu ülkelerde hesap edilen ihracatın satın alma gücü (purchase power of export) dikkate alınırsa, zaman içinde değişen rekabetin seyri daha iyi görülebilir.

TABLO XII. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÜÇÜNDEKİ İHRACATIN SATINALMA GÜCÜ (1970 = 100, $ cinsinden)

	1958	1960	1965	1969	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Almanya	27	36	56	90	109	123	138	142	137	155	162
Japonya	15	22	46	87	118	134	136	123	118	139	156
Amerika	45	55	73	94	97	103	125	122	116	121	116

Kaynak : U.N. **Statistical Yearbook**, 1977, s. 498.

Yine rakamları grafiğe dökersek;

GRAFİK VI. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN ÜÇÜNDEKİ İHRACATIN SATINALMA GÜCÜ
(1970 = 100; $ cinsinden)

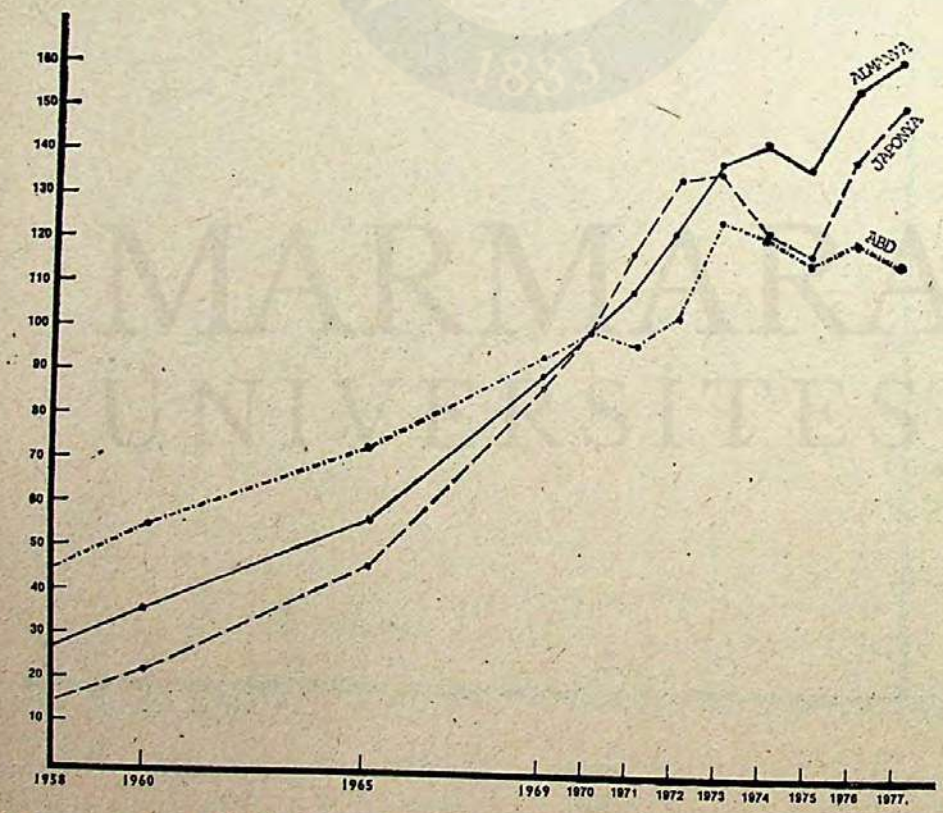

Kaynak : Tablo XII'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dünya ekonomisindeki değişmeleri ve gelişmeleri belirlemede çok büyük payları olan ABD, Japonya ve Almanya'nın gelir ticaret hadlerinin eğiliminden görüldüğü gibi, 1958'e kadar ABD nin ticaret hadleri, Japonya ve Almanya nın üstünde seyrederken, 1961 yılındaki sıçrama hariç, daha sonraki yıllarda durum Japonya ve Almanya'nın dünya pazarlarındaki rekabet güçlerine arttırmalarına paralel olarak, bu ülkelerin lehine olmuştur.

Bütün bunlar gösteriyor ki, gelişmiş ülkelerdeki ticaret hadlerinin eğilimi, sözkonusu ülkeler arasındaki rekabete göre belirlenmektedir. Yani bu ülkelerin ticaret hadleri, ekonomik ve teknik güçlerine göre değişmeler ve gelişmeler gösteren dünya ekonomik sisteminin değişken olan bir faktörüdür. Aynı ödemeler dengesi faktörü gibi, dış ticaret hadleri de, gelişmiş ülkelerin kendi aralarındaki rekabetin seyrine ve sonucuna göre yeniden belirlenmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

III.B : GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER

III.B.I. *Ödemeler Dengesizliği Yönünden*

Konunun incelenmesine geçmeden önce ,kısa bir açıklama yapmakta yarar görmekteyiz.

Hatırlanacağı gibi, gelişmekte olan ülkelerin tarihsel olarak karşılaştıkları ödemeler dengesi açıklarının ([128]), üretim faktörleri seviyesindeki yapısal dengesizliklerinden kaynaklandığı olgusu teorik yaklaşımla (II.C.3) alt ayırımında ayrıntılarıyla incelenmişti. Yine, daha önce işlediğimiz (III.A.1) alt ayırımında gelişmiş ülkelerin ödemeler dengesizliklerini incelemiş olmamızın amacı da; bu ülkelerdeki dengesizliğin neden ve sonuçlarının gelişmekte olan ülkelerden ayrıldığı noktaları ortaya koyabilmekti. Bu nedenle; tekrardan kaçınmak ve burada daha önce değinmediğimiz konulara yer vermek istediğimizden, bu alt ayırımın kapsamı diğerlerine oranla daha dar kalmaktadır.

Şimdi, gelişmekte olan ülke kavramına dönerek, günümüzde bu kavramın hangi anlamlara geldiğini açıklığa kavuşturalım.

Üçnücü Dünya kavramı bugün, evvelce, 1950'lerde kullanıldığından değişik bir anlamda kullanılmaktadır. Kavram, şimdi «gelişen ülkeler» ve «az gelişmiş ülkeler» olarak birbirinin yerine kullanılmaktadır. Uluslararası sistemde ülkeler başlıca iki sınıfa ayrılmaktadır ([129]). Zengin veya zengine çok yakın ve fakir, Latin

---

(128) Bu konuda bkz. : «Ek», Tablo: I - IV, VII.

(129) Dünya Bankası'nın raporunda ise, ülkeler ; yüksek gelirli, orta gelirli ve düşük gelirli olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır. Adı geçen rapora göre, 35, sıradan 93., sıraya kadar devam eden 58 orta gelirli ülke vardır.
Örneğin, bunlardan Peru ve Brezilya sırayla 66 ve 77., İran 85., Irak 79., İspanya 91., Yunanistan 89., ve Türkiye 75. sırada orta gelirli ülkeler grubuna girmektedir. Yine, Pakistan ve Hindistan ise, sırayla 24. ve 18. sırada düşük gelirli ülkeler sınıfından sayılmaktadır (World Bank, **World Development Report, August** 1978).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Amerika, Afrika, Orta-Doğu ve Asya ülkelerinin hepsi birlikte ABD'nin tek başına ve Batı Avrupa'nın çeyreğinin ürettiğinin üçte birinden daha azını üretmektedirler. Çok büyük nüfusları dolayısıyla da, bu ülkelerin kişi başına geliri yalnızca gelişmiş dünyanın otuzda biri ve ABD'nin yirmi beşte biri kadardır. Ayrıca, zengin ve fakir arasındaki açık kapanmamakta, aksine giderek genişlemektedir ([130]).

Dış ticaret Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın tarihsel gelişimi içinde stratejik bir rol oynar. Bu alanlarda, ihracat üretimi toplam net gerçek ve parasal gelirin % 10 ve % 25'i arasında bir yer tutar. İthalat hesabı da, toplam ulusal gelir harcamaları içinde buna eşit bir paya sahiptir. Bu ülkelerde mal ihracatı, net kapital akışlarının değerinden büyük bir farkla döviz kazançlarının en önemli kaynağıdır. İhracat, ithalat ve ekonomik gelişme kesinlikle birbirleriyle ilişkilidirler. Bu ilişkiler karmaşıktır ve ülkeden ülkeye, onların özeliklerine göre çeşitleneceği beklenebilir; fakat onlar, ekonomik analizler için vazgeçilmezdirler. Gelişme sorunlarının dış ticaret görünüşleriyle ilgilenmek, zengin ülkeler ile fakir ülkeler arasında «genişleyen açık» olgusunun nedenlerine açıklık getirir ([131]).

Gelişmiş ülkeleri incelerken yaptığımız gibi; enflasyon olgusunun gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesizliklerini nasıl etkilediğini incelemeye çalışalım. Ödemeler dengesizliklerini yaratan en önemli faktör olarak sayılmakta olan bu olgunun gelişmekte olan ülkeler için öneminin niçin çok büyük olduğu birkaç cümleyle şöyle açıklanabilir.

Ödemeler dengesi baskıları her zaman ekonomik gelişme gösteren çoğu ülke için vardır. Enflasyon, buna bağlı olarak ciddi biçimde ödemeler dengesi güçlüklerini çoğaltabilir. Enflasyon, ödünç alınan kapitali aşındırma ve ihracat kazançlarını eritmek yoluyla birçok ülkenin temel ithalatını finanslayan kaynakların yetersiz kalmasına neden olmuş ve bu ülkelerin daha fazla gelişmeleri için gereken kapital mallarının sağlanmasını güçleştirmiştir ([132]).

---

(130) Steven Rosen, Walter Jones, **The Logic of International Relations**, Cambridge, Wintrop Publishers Inc., 1974, s. 89.

(131) Helleiner, a.g.k. s. 15.

(132) Jorge Del Canto, «Latin America : Economic Development and Economic Stabilization», **Economic Development and International Trade**, Dallas, Southern Methodist University Press, 1959, s. 117.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Kapital malları bakımından dışarıya bağımlı olan gelişmekte olan ülkelerde dış ticaretin ulusal gelir içindeki payı yüksek olduğundan, ödemeler dengesizliği sorunu gelişmekte olan ülke ekonomilerinin bünyelerinde önemli etkiler yapmaktadır.

Bir mühendislik sanayinden yoksun olan ülkelerde genellikle dış ticaretin önemi büyüktür ve onlar hemen hemen tüm makinaları ithal etmekle yükümlüdürler. Bu tip ülkelerin ihracatında, ekonominin başarılı gelişmesi ve verimli yatırımlar üzerindeki sınırlayıcı faktörler kolaylıkla ortaya çıkabilir. Gelişmekte olan ülkelerde ortak deney; ihracatın yeni yatırımları finanse etmede gerekli desteği sağlamada yeterli olmadığıdır (133).

Gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesizliğinin nedenlerini incelerken, enflasyonist baskıların devalüasyon aracını da etkisiz kıldığını belirtmiştik. Bu olgu, sözkonusu ülkelerde görülen enflasyon oranlarının devalüasyon oranlarından büyük olmasından doğmaktadır. Bu durumu Kindleberger savaş sonrası dönemde gelişmiş ülkeler için belirlemiştir (134). Micheal Connoly ve Dean Taylor ise, gelişmekte olan ülkeler için şu belirlemeyi yapmışlardır.

«Özetlersek; gelişen ülkelerde devalüasyonun önemli derecede enflasyonist etkilere sahip olmadığı görülecektir. Hatta, tersine olarak ,enflasyonun devalüasyona neden olduğu bakışı daha inanılır görünebilir.» (135).

Biz de şimdi, ileri sürülen bu görüşün uygulamadaki durumunu görebilmek için, devalüasyon yapan gelişmekte olan ülkelerin ilk önce devalüasyon oranlarına ve daha sonra ise, bu ülkelerin devalüasyon öncesi toptan satış fiyatlarındaki artış oranlarına bakarak, kaba bir gözlem yapmaya çalışalım.

---

(133) Caincross, «Contribution of Trade to Development», Der. G. Meier, **Leading Issues in Development Economics**, London, Oxford University Press, 1964, s. 364.

(134) «Savaş sonrası dönemde fazla-değerleme; değişmeyen döviz kurları ile içerdeki enflasyonun veya dövizin aşınmasından daha hızlı olan bir enflasyon oranının sonucuydu» (C.P. Kindleberger, a.g.k., s. 94).

(135) Micheal Connoly and Dean Taylor, «Testing the Monetary Approach to Devaluation in Developing Countries», **Journal of Political Enonomy**, 1976, Forthcoming, s. 858.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XIII. DEVALÜASYON YAPAN BAZI GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER

Ülke	Tarih	Yerli Parayla Nominal Devalüasyon Oranı (%)
Venezüela	Ocak 1964	42
Türkiye	Ağustos 1970	65
Peru	Ocak 1967	44
Tunus	Eylül 1964	24
Hindistan	Haziran 1966	58
Filipinler	Şubat 1970	65

Kaynak : Micheal Connoly and Dean Taylor, a.g.m., s. 858.

TABLO XIV. 1970 ÖNCESİ BAZI GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE TOPTAN SATIŞ FİYATLARI İNDEKSİ (1970 = 100)

	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Venezüela	86	90	93	94	95	97	98	100
Türkiye	69	70	75	79	85	87	94	100
Peru*	55	57	61	70	75	92	102	100
Tunus	72	76	86	89	92	95	96	100
Hindistan	63	70	76	85	98	97	99	100
Filipinler	68	71	73	76	78	80	81	100

Kaynak : United Nations, **Statistical Yearbook, 1975, 1976.**

(*) Peru'nun toptan satış fiyatları istatistikleri olmadığından, yalnızca inşaat malzemeleri ve tarım ürünlerinin fiyatlarının ortalaması alınmıştır.

İki tablonun karşılaştırılmasından, bu ülkelerdeki devalüasyon öncesi fiyat artış oranlarının devalüasyon oranlarından büyük olduğu ortaya çıkmaktadır.

Gerçekte, gelişmekte olan ülkeleri yüksek oranlarda devalüasyon yapmak zorunda bırakan; ülke içindeki yüksek fiyat artışları-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

nın nedenlerine inmek gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, gelişmekte olan ülkeler kapital malları bakımından dışarıya bağımlı olduklarından, bu bağımlılık ilişkisi iki yönden bu ülkeler için olumsuz sonuç vermektedir. Birincisi, gelişen ülkeler kendi enflasyonlarını dış ülkelere ihraç etme şansına sahip olmadıklarından hızlı enflasyona sahne olmaktadırlar. İkincisi ise, ödemeler dengesizliğini yaratan döviz yokluğu nedeniyle yeteri kadar dışarıdan kapital malı ithal edemeyen ve bu malları kendileri de üretemeyen sözkonusu ülkeler arzlarını da arttıramamaktadırlar. Aynı zamanda bilindiği gibi, bu ülkelerde massetme de azaltılamadığı için, talebi kısma çaresinin de pek uygulama olanağı yoktur. Böylece hem arzın arttırılamayışı ve hem de talebin kısılamayışı, zaten olmayan arz-talep dengesini bozarak fiyatların artışını hızlandırmaktadır.

Gerçekten, bu ülkelerin ithalat yapılarına ([136]) baktığımızda, kapital malları bakımından ne denli dışarıya bağımlı olduklarını görmekteyiz.

TABLO XV. TİCARİ İTHALATTA MALLARIN % PAYI

	Yiyecek		Petrol		Diğer	
	1960	1975	1960	1975	1960	1975
Düşük Gelirli Ülk.	17	21	7	10	76	68
Hindistan	21	26	6	23	73	51
Pakistan	22	24	10	18	68	58
Orta Gelirli Ülk.	16	14	8	14	77	71
Peru	11	—	3	—	86	—
Türkiye	7	7	11	18	82	75
Brezilya	14	6	19	26	67	68
Irak	18	18	1	—	81	82
İran	13	16	1	—	86	84
Yunanistan	18	12	1	1	81	87
İspanya	17	11	10	17	73	73

Kaynak : World Bank, **World Tables 1976**, London, The John Hopkins University Press, s. 88-89.

(136) İhracat yapısı istatistikleri, dış ticaret hadleri alt ayırımında gösterilecektir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gelişmiş ülkeler ile gelişen ülkelerin ithalat bileşimlerine baktığımızda, gelişen ülkeler aleyhine olan farkı daha rahatlıkla görebiliriz.

TABLO XVI. GELİŞMİŞ ve GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN İTHALAT BİLEŞİMLERİ

İthalat Bileşimi	Gıda ve Hammaddeler				Yakıt ve Yağlar				Makina ve Teçhizat			
Ülkeler	1960	1965	1970	1973	1960	1965	1970	1973	1960	1965	1970	1973
Sanayileşmiş ülkeler	32.9	33.3	29.5	28.6	11.2	9.1	8.0	8.7	27.6	28.3	31.3	32.3
Gelişen ülkeler	31.6	42.2	29.0	23.7	10.3	9.6	5.0	5.4	22.9	26.3	26.1	30.3

Kaynak : World Bank, a.g.k., s. 454, 456.

Tabloda görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkeler (düşük ve orta gelirli ülkeler) gelişmiş ülkelere oranla kapital malları bakımından dışarıya çok bağımlıdırlar. Bu bağımlılık, onların gelişmeleri için dış dengesizliği göze almalarını gerektirmekte ve aynı zamanda parasal bağımlılığı da beraberinde getirmektedir. Çünkü ortaya çıkan durum, sâzkonusu ülkelerde kapital malları için döviz gereksinimini doğurmaktadır. Bu olgu da, tüm gelişmiş ülke paralarının gelişmekte olan ülkeler açısından rezerv para olma niteliğini sağlamaktadır.

«Bağımlılığın yeni biçimi gelişme süreci içindedir ve uluslararası mal ve kapital pazarlarının biçimi tarafından koşullandırılmaktadır. Yeni yatırımları doğurma olanağı, makina ve yerli olarak üretilemeyen işlenmiş hammaddelerin varlığına bağlıdır. Böyle harcamalar iki sınırlamaya konu olmaktadırlar : İhracat sektörü tarafından oluşturulan kaynakların sınırlılığı (yalnız ticareti değil, hizmet ilişkilerini de kapsamına alır) ve tekelci firmaların, satıştan daha çok kapital biçiminde makinaların transferini tercih etmelerine yol açan patentler üzerindeki tekel sınırlamalarıdır. Eğer biz, bu ekonomilerin gelişmelerinde varolan temel ya-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

pısal sınırlamaları anlamak istiyorsak, bağımlılığın bu ilişkilerini analiz etmemiz gerekmektedir» (137).

İşte bu sınırlamalar, gelişmekte olan ülkeleri dışarıdan borç almaya itmektedir ve aynı zamanda bu borç kaynaklarının kullanım amaçları da gelişmiş ülkelerden farklı olduğu için, bağımlılık ilişkilerini yeniden pekiştirmeye yaramaktadır.

III.B.2. *Dış Ticaret Hadleri Yönünden*

Eğer gelişen ülkelerin dış ticaret hadlerinde uzun dönemli kötüleşmeyi reddetmiyorsak ve eğer bu kötüleşme, uluslararası satın alma gücündeki kayıp ve kazançları ölçmemiz için uygun bir ölçüt olarak kalmakta devam ediyorsa, bu olguyu (yani dış ticaret hadlerindeki kötüleşme) katkıda bulunan etmenler nelerdir, bunların incelenmesi gereklidir.

İncelememizin temelini oluşturan bu konu, daha önce de belirtildiği gibi şu biçimde ele alınacaktır: İlk önce konuya genel olarak değinilecek, daha sonra ayrıntılı şekilde incelememiz için gerekli olan; gelişmekte olan ülkelerin ihracat yapıları (bileşimi) ve bu yapının doğal sonucu olan ihraç gelirlerindeki istikrarsızlıklar ele alınacaktır. Sonuçta, bu ülkelerin ticaret hadlerinin tarihsel olarak aleyhe dönmesinin nedenleri daha iyi kavranmış olacaktır. Ayrıca, ticaret hadlerinin aleyhe dönmesinin en önemli sonucunun; ödemeler dengesi açıklarını arttırması olduğu, yani iki olgu arasında ters yönlü bir ilişki olduğu gerçeği «korelasyon» yoluyla kantitatif açıdan saptanmaya çalışılacaktır.

Gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesine yol açan faktörler, bu ülkelerin yapılarında kökleşmiştir ve ödemeler dengesizliğine yol açan faktörlerden en önemlisi olarak sayılmaktadır. Prebisch'e göre; «... gelişmekte olan ülkelerde varolan dış dengesizlik trendi, tamamen bu ülkelerin hammadde ihracatlarındaki artış hızı ile sınaî mal ithalatlarındaki artış hızı arasındaki farkın bir sonucudur.» (138).

(137) Santos, a.g.m., s. 234.

(138) Paul Prebisch, **Kalkınma İçin Yeni Bir Dış Ticaret Politikasına Doğru**, Çev. Erden Öney, Ankara, Sevinç Mat., 1973, s. 13.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu olguyu yaratan asıl kaynağın ne olduğunun araştırmasına geçtiğimizde ödemeler dengesizliği bölümünde de belirttiğimiz gibi, gelişmekte olan ülkeler tarım sektörünün sanayi sektörüne oranla daha ağır bastığı ikili ekonomik yapıya sahiptirler. Faktör seviyesindeki yapısal dengesizlik de işte buradan kaynaklanmaktadır (139).

Gelişmekte olan ülkelerde nüfusun sektörel dağılımındaki bu durum, reel ücret düzeyinde sürekli bir baskı yaratmakta ve bu baskı reel ücretlerin, teknolojik gelişme ile sağlanan verimlilik artışlarına paralel olarak değişmesini zorlaştırmaktadır. Görülüyor ki, çeşitli ülkelerde verimlilik ve ücret trendleri arasında temel bir uyumsuzluk bulunmaktadır. Bu durum, sanayileşmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki yapısal farklılıkların bir sonucudur ve ticaret hadlerindeki bozulma eğiliminin nedeni de bu farklılıklarıdır (140).

Burada şu noktayı belirtmekte yarar vardır: Bu yapısal farklılıklar, hem bu ülkelerin iç dinamiklerinden, hem de dış dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkeler ile olan ilişkilerini gözardı etmemeliyiz.

Günümüz ticaret ilişkileri son derece eşitsiz durumdadır. Kaldı ki, ayrıca bu ilişkiler zengin sanayi ülkeleri ile fakir ilksel üreticiler arasındadır. Gelişmemiş ülkelerin ticaret kazançları ağırlıklı olarak hammaddelerin bir veya birkaç türüne bağlıdır. Bu, şimdiki uluslararası işbölümünün bir sonucudur (141).

Eşitsizliğin hem nedeni, hem de sonucu olan uluslararası işbölümü, dolayısıyla ilksel ve sanayi ürünlerinin fiyatlarının da belirleyicisidir.

Doğal olarak, ilksel ürünlerin fiyatları mal piyasalarında oluştuğundan ,cnların fiyatları, birçok sanayi ürünleri «yöneltilen» fiyatlarda satıldıkları sırada günden güne değişmektedir. Bundan başka, tarımsal ürünler sürekli ürün azalmalarına ve hayvan hastalıklarına konu olduklarından, kahve, patates ve benzerlerinden doğan ihracat kazançları ani ve sık sık oluşan kayıplarla zedelen-

---

(139) Bkz: **II.C.3. Ödemeler Dengesizliğini Yaratan Nedenler ve Dış Ticaret Hadlerinin Rolü.**

(140) Prebisch, a.g.k., s. 18.

(141) Peter Donaldson, **Worlds Apart** (The Economic Gulf Between Nations), London, Penguin Books, 1973, s. 129.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

mektedir. Birçok gelişmekte olan ülke, bir veya iki ihraç malından döviz kazanırlar. Örneğin; Brezilya (kahve), Bolivya (kalay), Kuzey Rodezya (bakır), Seylan (çay), İran (petrol) gibi ([142]).

Böylece, uluslararası işbölümünün adil olmayan dağılımı beraberinde ticaret hadlerinin aleyhe dönmesini içeren tüm olumsuz sonuçları getirmektedir.

Gerçekte, işbölümünün böyle bir dağılımı çok adaletsiz bir durumdur. Dünya geliri artarken, ilkse ve sanayi ürünleri için talep doğal olarak artacaktır. Fakat, onlar tamamen farklı oranlarda artmaktadır. İlkse mallar için talepteki gelişme oranı, sanayi malları için artan talebin ciddi olarak gerisinde kalmaktadır ([143]).

İlkse mallara olan talebin gelişme oranının sanayi mallarına yönelen talebin gerisinde kalmasının nedeni ise, gerçekte teknolojik gelişmenin gelişmekte olan ülkeler aleyhine bir durum yaratmasından doğmaktadır.

«Hammadde ihracatındaki yavaş artış, sanayi ülkelerindeki teknolojik gelişmenin kaçınılmaz bir sonucudur. Bu sonuç, bir yandan; teknolojik gelişmenin doğal ürünler yerine sentetik mallar ikamesine yol açması ([144]) ve nihai mallar içerisindeki hammadde oranının şu veya bu şekilde azalması ile doğrudan ortaya çıkmakta, öte yandan; dolaylı olarak da, teknolojik gelişmenin birey başına gelirde meydana getirdiği artışların, gittikçe artma eğilimi gösteren sınai mal ve hizmet talebi ile karşılaştırıldığında çok küçük bir kısmının gıda ve diğer ana tüketim mallarına yönelmesi nedeniyle oluşmaktadır» ([145]).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ihracat durumlarını gösteren aşağıdaki tabloya baktığımızda, bu durumu daha somut olarak görebiliriz.

---

(142) Stephen Enke, Economics for Development, London, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs, N.J., 1963, s. 468.

(143) Donaldson, a.g.k., s. 130.

(144) Bu mallar, fiyat oluşumunda talebin arza oranla daha önemli bir etken olduğu mallardır.

(145) Prebisch, a.g.k., s. 13.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XVII. SANAYİLEŞMİŞ VE GELİŞEN ÜLKELERİN İHRACAT GELİŞMELERİ (1967-74, milyar $ cinsinden)

	Sanayileşmiş Ülkeler ve Diğer Sanayileşen Ülkeler		Petrol İhaaç Eden Ülkeler		Gelişen Ülkeler (Pet.ihr.eden.hariç)	
Yıllar	İhracat	%Değişme	İhracat	%Değişme	İhracat	%Değişme
1967	151.2	—	13.2	—	26.2	—
1968	169.9	12.4	14.8	12.1	28.5	8.8
1969	196.1	15.4	16.1	8.8	42.5	14.0
1970	226.2	15.3	18.3	13.7	36.2	11.4
1971	252.8	11.8	24.2	32.2	37.8	4.4
1972	410.6	36.6	43.6	80.9	65.5	45.2
1974	544.9	32.7	136.9*	214.0	93.7*	43.0

Kaynak : William R. Cline, «Flexible Exchange Rates and Developing Countries», **International Economic Perspectives**, Vol. 4, Num. 5.
(*) Tahmin edilen.

Tablodan da görüldüğü gibi, gelişmiş ülkelerin özellikle 1973' lere kadar olan ihracat gelişmeleri gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşenden fazladır. Son zamanlarda gelişmekte olan ülkelerin lehine oluşan durum ise, «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» çerçevesinde yapılan girişimlerin başka alanlarda da görülen olumlu yansımalarıdır. Ayrıca, hammadde fiyatlarındaki 1973'deki patlamanın (Commodity Boom) geçici sonuçlarıdır. Gerek «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» kavramını, gerekse «Commodity Boom» olgusunu daha ileride açıklayacağımızı belirterek, şimdi gelişmekte olan ülkelerin ihracat yapılarına ve dolayısıyla gelişmiş ülkelerin ithalat yapılarına önce genelde, daha sonra ayrıntılı olarak yaklaşalım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XVIII. TİCARİ İHRACATTA MALLARIN % PAYI

	İlksel Mallar		Sanayi Malları	
	1960	1975	1960	1975
Düşük Gelirli Ülkeler	99	94	1	8
Orta Gelirli Ülkeler	95	82	5	17
Sanayi Ülkeleri	18	24	52	76
Kapital Fazlası Veren Pet. İhr.	—	99	—	1
Merkezî Plânlı Ülkeler	65	47	35	53

	Yiyecek		Petrol		Diğer	
	1960	1975	1960	1975	1960	1975
Düşük Gelirli Ülkeler	17	21	7	10	76	68
Orta Gelirli Ülkeler	16	14	8	14	77	71
Sanayi Ülkeleri	17	11	10	17	73	73
Petrol İhracatçıları	—	—	—	—	—	—
Merkezî Plânlı Ülkeler	11	—	10	—	80	—

Kaynak : Wolds Bank, a.g.r., s. 88-89.

Tablonun incelenmesinden şu sonuçları çıkarabiliriz: Bilindiği gibi, düşük ve orta gelirli ülkeler büyük ölçüde ilksel mal ihracatçısı, buna karşın sanayi malları ithalatçısıdırlar. Gelişmiş ülkeler ise, bunun tersine sanayi malları ihracatçısı ve ilksel mal ithalatçısıdırlar. Bu durumun diğer bir yansıması şudur : Sanayi mallarının talep elastikiyeti yüksek, ilksel malların talep elastikiyeti ise düşüktür. Teorik olarak böyle olmakla beraber, ileride uygulamada durumun bundan farklı olduğunu belirleyecek ve teori ile pratik arasındaki çelişkiyi açıklamaya çalışacağız. Şimdi, bu elastikiyet düşüklüğünün nedenlerini daha ayrıntılı olarak inceleyelim.

İlksel mal ihracat fiyatları ve gelirlerinin kararsızlığının belki de en önemli tek nedeni; ilksel maddelerin genellikle kabul edilen özellikleri olan, gerek dünya talebinin ve gerekse iç arzın düşük fiyat elastikiyetleridir ([146]).

(146) Goodman, a.g.k., s. 73.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fakat yalnızca fiyat elastikiyetinin değil, aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin ihraç mallarının gelir elastikiyetlerinin de gelişmiş ülkelerin ihraç mallarının gelir eastikiyetlerinden düşük olduğu belirtilmelidir.

Uzun dönem sürecinde çok sayıda gelişmekte olan ülke ödemeller dengesi güçlükleriyle karşılaşmışlardır. Bu, bir taraftan ilksel ihraç malları için talebin oldukça düşük bir gelir elastikiyetine ve diğer taraftan, ithalatları için talebin oldukça yüksek olan gelir elastikiyetine bağlıdır (özellikle, gelişmenin ve sanayileşmenin bir sonucu olarak) ([147]).

Arzdaki ve talepteki istikrarsızlığın nedenlerine daha derinlemesine inmeye çalıştığımızda ise, şunları görmekteyiz :

Bazı malların arzında meydana gelen dalgalanmalar, diğer mallardakinden daha şiddetlidir. Bilindiği gibi, çeşitli bitki hastalıklarına konu olan ve üretimin büyük ölçüde hava koşullarına bağlı olduğu gıda ve tarımsal hammaddelerin arzı sık sık değişmektedir. Bu nedenle, ihracatlarında istikrarsız arz eğrilerine sahip olan bu tür malların büyük payı oluşturduğu ülkelerin ihracat gelirlerinde büyük istikrarsızlıklar meydana gelecektir. Ancak;

Arz istikrarsızlığının belli bir derecesinin bir ülkenin ihraç gelirleri üzerindeki etkisi, yabancı talebin elastikiyetine bağlı olmaktadır. Bu elastikiyetin birimden sapması (birden büyük olması), talep etkisinin, arzdaki bir değişimin ihraç gelirleri üzerindeki etkisinden daha büyük olduğunu gösterir. Herhangi bir ülkenin talep elastikiyeti kısmen kendi ürünü için toplam talebin elastikiyeti tarafından etkilenir, fakat çok daha önemli olan bir faktör, bu ülkenin dünya pazarlarındaki payıdır ([148]).

Burada önemli bir nokta gözden uzak tutulmamalıdır: Şöyle ki, bir malın bir ülke için elastikiyeti ile o malın nihai veya toplam elastikiyeti arasında ayırım yapılmaktadır. Gelişmekte olan ülke mallarının nihai elastikiyetleri, daha önce de belirtildiği gibi, çoğunlukla birimden küçüktür. Oysa, bu malın, ihraç eden ülke için

---

(147) Victor Argy, «Structural Inflation in Developing Countries», **Oxford Economic Papers (New Series)**, Vol. 22, Num. 1, March 1970, s. 79.

(148) Benton F. Massell, «Export Instability and Economic Structure», **American Economic Review**, September 1970, s. 621.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

elastikiyetini sonsuz kabul edebiliriz. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerin herbiri dünya pazarlarında küçük paya sahip olup, rekabet halindedirler. Bu da, onların rekabet piyasasında oluşan fiyatları değiştirme güçlerinin azlığından dolayı, talep elastikiyetlerini adı geçen ülkeler için sonsuz kabul etmeyi gerekli kılmaktadır.

Herhangi bir ülke için bir malın talebinin fiyat elastikiyetinin, o malın genel dünya talep elastikiyetinden daha büyük olmaya meyledeceği açıktır. Ülke, dünya fiyatını hiç etkileyemiyorsa elastikiyet sonsuz olacaktır. Şu halde, iç arz sabit iken ya dünya talebindeki çok ufak bir kayma ,ya da dünya talebi sabit iken iç arzda dünya fiyatını etkileyecek büyüklükte ufak bir kayma fiyatta mutlaka önemli değişikliklere neden olacak, ancak çıktı üzerindeki etkisi nispeten az olacaktır. O zaman, ihracat gelirleri doğrudan fiyatla beraber dalgalanacaktır. Ürünün kötü, ya da ortalamanın üstünde olması, dış piyasalar talebinde ufak bir artma, ya da azalma, gelişme yolundaki ülkelerin hayat seviyelerinde etki yapacak güçte ve yeterlilikte olaylardır. Çünkü, ihracattaki değişiklik hem doğrudan temsil ettiği üretim seviyesini, hem de çıktıları ve hepsinden önemlisi ithalat ve iç yatırımı etkileyecektir ([149]).

Elastikiyetler konusunun teorik incelemesini tamamlamadan önce bazı noktaları açıklığa kavuşturmaya çalışalım :

Toplam tarımsal ürün talebi, konjonktürel dalgalanma veya büyük dünya olaylarının dönüş noktalarında şiddetli değişim gösterir. (Bu dönüş noktalarında fiyatlarla, satın alınan miktarlar aynı yönde değişir). Toplam tarımsal arz elastikiyetinin düşüklüğü dolayısıyla, toplam talep, refah dönemlerinde yükseldiği zaman, ticaret hadleri tarımsal ürünler lehine döner, oysa depresyonda, arz elastikiyetinin düşüklüğü dolayısıyla, ticaret hadleri aleyhe döner ([150]).

Bu olgunun ,yani ticaret hadlerinin gelişmekte olan ülkeler aleyhine dönmesinin ülke ekonomileri ve ödemeler dengeleri açısından olumsuz sonuçları olarak genellikle şunlar gösterilmektedir :

---

(149) Goodman, a.g.k., s. 73.

(150) G. Kazgan, Tarım ve Gelişme, 2. bası, İstanbul, Fakülteler Mat., 1977, s. 312, 338.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Gerçekte, talep azalışından ötürü ihracat gelirinin azalmasının ilk etkisi, deflasyonisttir; böyle olmakla beraber, buna uyum sağlamak, ekonomide enflasyonu gerektirebilir ve ödemeler dengesi sürekli açık verebilir. Ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi, üretim faktörlerini, ithalatı ikame eden veya diğer ihraç malları üreten alanlara kaydırmak için bir işarettir. Ülke, ticaret hadleri sürekli aleyhe döndüğü için yukardaki uyumlarda bulunmak zorunda kalıyorsa, kronikleşen ödemeler bilançosu açıkları ve enflasyonun bir kaynağı da bu olur (151).

İhraç gelirlerindeki artış, gelişmekte olan ülkelerin gerek duydukları sermaye oluşumunu sağlaması açısından olumlu bir gelişmedir. İhraç maddelerindeki fiyat artışları, fakir ülkelerin ihracat kârlarını arttıracak, dolayısıyla bu ülkelerin ekonomik kalkınmaları için gerekli olan sermaye mallarını daha bol miktarlarda alabileceklerdir (152).

Ancak, böyle olumlu bir gelişme bile, bu ülkeleri her alanda olduğu gibi yine çelişkili bir durumla karşı karşıya bırakacaktır. Şöyle ki; yukarıda da belirtildiği gibi ödemeler dengesi açığını azaltmak için enflasyona katlanmak.

Bir ülkenin yüksek ihraç fiyatlarından doğan ihracat kârlarındaki artış, o ülkenin nakit gelir akımına girer ve onu genişletir. Sonuçta bu ülkeler bir gelir artışına sahip olacaklardır. Bu gelir fazlalığının bir kısmının, ya içte üretilmiş, ya da ithal edilen mallara harcanacağı da bir gerçektir. Kısa dönemde genel olarak arz koşulları elastik olmayan bir tarım ülkesinde, tüketim harcamalarının artışı ve ülke içinde üretilen mal ve hizmetlerin daha çok tüketilişi giderek mal fiyatlarında yükselişlere neden olacaktır. Bu fiyat yükselişleri ithalatı arttıracak ve bu konudaki eğilimler kuvvetlenecektir (153).

Görüldüğü gibi, ödemeler dengesizliğinin sonuçları bakımından da gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında fark vardır. Yani ödemeler dengesi açığı veren gelişmiş ülkelerde ticaret hadlerinin leyhe dönmesi, bu ülkelerin ödemeler dengesi açıklarını

---

(151) Kazgan, a.g.k., s. 383.

(152) Bkz; s. 6, (dipnot: 90).

(153) R. Nurkse, **Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü**, Çev. Şevki Avlalı, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1964, s. 146.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

azaltmakta ve enflasyonu azaltan bir etmen olmaktadır. Çünkü, sözkonusu ülkelerin ihracat gelirlerinin artmasından dolayı artan talebi karşılayacak üretim kapasiteleri vardır ve bilindiği gibi, sorun kapasitenin tam kullanılmamasına yol açan talep azlığından doğmaktadır. Böylece, bu sorunu da ticaret hadlerini iyileştirmek yoluyla asgari düzeye indirebilmektedirler.

Şimdi tekrar gelişmekte olan ülkelerin arz ve talep elastikiyetlerinin uygulamadaki durumlarının teorik açıklamaları yansıtıp yansıtmadıklarını inceleyelim :

TABLO XIX. UZUN VE KISA DÖNEM ARZ VE TALEP ELASTİKİYET HESAPLARININ ÖZETİ

	Arzın Fiyat Elastikiyeti		Talep Elastikiyeti	
	Kısa Dönem	Uzun Dönem	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Kahve	.0	.3	—.3	.4
Kakao	.0	.3	—.1	1.4
Çay	.1	.2	—.1	.4
Şeker	.0	.2	—.1	.8
Pamuk	.1	.1	—.2	.5
Kauçuk	.0	.4		
Jute	.2	.2		
Sisal	.1	.2		
Buğday	.0	.6	—.5	.0
Pirinç	.0	.0	.0	.0
Sığır ve Dana (Eti)	.0	.5		
Yün	.0	.5	—.2	1.1

Kaynak : R. Behrman, «International Commodity Agreements», **International Economic Perspectives** (Portfolio), Vol. 5, Num. 4, s. 55-61.

Tablodan da görüldüğü gibi, gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri çoğu malların gerek arzının, gerek talebinin toplam elastikiyetleri oldukça düşüktür. Ancak, diğer taraftan ise, gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelerin ürettikleri hammaddelere ne kadar bağımlı olduklarını aşağıdaki tabloda somut olarak görebiliriz.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XX. ABD, AET (AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU) VE JAPONYA'NIN İTHAL ETTİKLERİ SEÇİLMİŞ HAMMADDELERE BAĞIMLILIKLARI (1973, %)

	ABD	AET	JAPONYA
Boksit	86	60	100
Kronyum	91	100	100
Kobalt	96	100	100
Bakır	6	96	83
Demiz Filizi	20	59	99
Kurşun	26	70	70
Manganez	98	99	86
Doğal Kauçuk	100	100	100
Nikel	72	100	100
Fosfat	Tek ihracatçı	100	100
Kalay	87	99	93
Tungsten	68	100	100
Çinko	63	60	68

Kaynak : Silviu Brucan, Inga Thorsson, Victor L. Urguidi, «Strategies of Change», **Reshaping the International Order.**, Der. Jan Tinbergen, London, Hutchinson Co. Publishers Ltd., 1977, s. 106.

O halde, böylesine güçlü bir bağımlılık durumunu, gelişmekte olan ülkeler pazarlık güçlerine arttırmak yolunda kullanabilirler. Bu konuda, Brucan düşüncelerini şöyle belirtmektedir :

«Üçüncü Dünya, kıt ulusal kaynakları üzerindeki kontrolünü kullanmak yoluyla güç durumunu arttırabilir. Bu stratejinin etkinliği, kısmen OPEC (Organization of Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği) grubu tarafından gösterilmiştir. Gerçekten de, sanayileşme ülkelerin refahı, Üçüncü Dünyadan gelen hammaddelerin düzenli arzına bağlı bulunmaktadır.» ([154]).

Diğer mallar için de ve toplu olarak gelişmekte olan ülkelerin ihracat paylarına bakarsak, bu mallardaki gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere bağımlılık durumunu daha açık olarak görebiliriz.

(154) Brucan, a.g.k., s. 106.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXI. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN BAŞLICA MALLARININ DÜNYA İHRACATINDAKİ PAYLARI

Mallar	Dünya İhracatında Gelişen Ülkelerin Payı (%)
Kakao*	100.0
Hindistan cevizi	99.1
Abaca	98.9
Lif bitkisi	96.3
Muz	95.4
Kahve*	94.4
Jute	93.8
Kereste	87.9
Hurma Yağı	82.6
Çay*	82.6
Öğütülmüş Fındık	82.0
Kalay*	80.7
Boksit*	79.6
Hindistan Cevizi Yağı	79.6
Rafine Yağ	76.0
Petrol*	76.0
Şeker	75.3
Kauçuk	72.3
Keten Tohumu Yağı	65.8
Manganez Madeni Filizi	60.5
Fosfat Taşı*	60.2
Balık Yemi	60.0
Pamuk	57.1
Bakır*	56.4

Kaynak : Marian Radetzki, «The Potential for Monopolistic Commodity Princing», Der. Helleiner, a.g.k., s. 59.

Ancak böyle bir girişimin başarılı olabilmesi için, üzerinde kontrol kurulabilecek malların arz ve ikame elastikiyetlerinin düşük olması gerekmektedir.

«Petrol kartelinin etkinliği, ilk olarak, onun dünya ihracatında aşırı derecede yüksek payı olmasına rağmen, kartel üreticilerinin ulaştığı seviyenin dışında, çok düşük bir arz elastikiyetinin olma-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

sına bağlıdır. Ve ikinci olarak, kısa ve uzun dönemde petrol tüketimi ikamesinin çok sınırlanmış olanaklara bağlı bulunmasıdır... Petrole ek olarak gelişen ülke üreticileri tarafından etkin bir kartel kontrolü kurmak için gerekli asgari özelliklere sahip olduğu görünen diğer sekiz tür mal vardır (tabloda işaretlenenler). Hepsinin arz ve ikame elastikiyetleri düşüktür. Bu mallardaki Üçüncü Dünya ihracatı, dünya ticaretinin %50'sini aşar.» ([155]).

Burada bir noktayı açıklamak gerekmektedir ki, o da; şimdiye dek yaptığımız tüm açıklamalarımızın sonucundan çıkan ve daha önce de ileride açıklayacağımızı belirttiğimiz şu çelişkidir: «Gelişmekte olan ülkeler ürünlerinin dünya ticaretindeki paylarının yüksek olmasına karşılık, toplam talep elastikiyetlerinin düşüklüğü olgusunun uygulamada karşılaşılan durumuyla ters düşmesidir.»

Şimdi konunun açıklanmasına geçelim: Bilindiği gibi «...fiyat değişimlerinin şiddetini belirleyen bir etken olarak, talep elastikiyetini değiştiren piyasa örgütlerinin de ele alınması gerekir.» ([156]). «Bu, bizim deyişimizle yalnızca fiyat oluşturma sürecine müdahalenin çok yüksek bir derecede olduğunu anlatır. Bu müdahale iki görünüme sahiptir. İlki, fiyatı oluşturma sürecinin etkilemek için daha büyük kapasite, az elastik talep ve diğeri, arz üzerinde büyük kontrol ki, bu yüzden gelişmiş ülkelerdeki monopol avantajlarının azgelişmiş ülkelerdekinden daha büyük olduğu bir gerçektir.» ([157]).

Bu nedenle, ilk olarak, talep elastikiyetinin durumunu uygulamada değiştiren piyasa örgütlerini ele alalım : Gelişmiş ülkelerin mallarının talep elastikiyetlerinin yüksek olması uygulamada geçerli değildir. Çünkü, bu ülkelerin dünya piyasalarında tekelci durumda olmaları, gerçekte mallarının elastikiyetlerinin düşüklüğüne bağlıdır. Devalüasyonun da, bu ülkelerce uygulandığında başarılı olması buradan kaynaklanmaktadır. Hatta, ihraç fiyatlarını arttırsalar, yani enflasyonlarını gelişmekte olan ülkelere aktarsalar bile, sattıkları miktar daha doğrusu ihraç kazançları azalmamaktadır (Yani, sanayi ürünlerinin talep elastikiyeti, fiyat yükselirken düşük, fiyat düşerken ise yüksektir). Oysa, gelişmekte olan ülkeler açısından durum değişiktir: Bu ülkeler mallarının elasti-

(155) Radetzki, a.g.m., s. 61.
(156) Kazgan, a.g.k., s. 326.
(157) Kindleberger, a.g.k., s. 242-243.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

kiyetlerinin düşük ve dünya üretimindeki paylarının yüksek olmasına karşın, kısaca toplam elastikiyetleri düşük olduğu halde, uygulamada her ülke için elastikiyet sonsuza yakın olmaktadır. Bunun nedeni, tarımsal ürünlerinin çoğunun fiyatları dünya piyasalarında tam rekabet koşullarına göre belirlenmektedir. Böylece, dünya piyasasındaki tarımsal ürünler ticaret hadlerindeki değişme tek bir ülkedeki değişmeden bağımsız olduğundan, ürün arzında tekeli bulunmayan bir ülke için dünya fiyatları veridir.

Ayrıca, gelişmiş ülke mallarının arz elastikiyetlerinin yüksekliği dolayısıyla arz ve talebe göre belirlenen mallarının fiyatlarının düşmesi durumunda bile üretimlerini rahatlıkla kısabilmek olanağına sahip olduklarından, bu olumsuz durumu giderebilmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerde ise, devalüasyonun başarılı olamamasının nedeni de işte bu çelişkide yatmaktadır. Ancak, gelişmekte olan ülkeler kendi aralarında örgütlenmeye gittikleri, yani birbirleriyle rekabet etme yerine, piyasa mallarının fiyatlarının düşmemesi için birlikte hareket ettikleri sürece durumlarını düzeltebilirler. Bu amaçla, son zamanlarda fiyatlarını istikrarlı tutmak için yaptıkları girişimler ileride açıklanacaktır.

Yukarıda açıklanan olgunun sonuçları da, gelişmekte olan ülkelere olumsuz bir biçimde yansımaktadır. Bilindiği gibi, teknoloji dünyada hızla ilerlemektedir. Teknolojik gelişmenin ürünleri «daha ucuza maliyet, daha çok refah olması» gerekirken, dünyaya baktığımızda ise, bunun tam tersi sonuçlarla karşılaşmaktayız.

«Verimlilikte sağlanan çok yüksek artışlara rağmen, sözkonusu sanayileşmiş ülkelerde iç fiyat seviyesi, genellikle, uluslararası piyasalarda oluşan fiyatlara oranla daha yüksek bir düzeyde tutulmuştur.» ([158]).

Kuşkusuz bu gelişim, teknolojinin nasıl kötü bir biçimde kullanıldığının bir göstergesi olmaktadır. Gelişmiş ülkeler verimlilik artışlarını ihraç fiyatlarına değil, kendi faktör gelirlerine yansıtmaktadırlar. Oysa, gelişmekte olan ülke mallarının fiyatları, yukarıda da değindiğimiz gibi, dünya piyasalarında serbestçe belirlendiğinden düşme eğilimindedir.

Bu çelişkiyi daha somut olarak görebilmek için; ülkelerin ih-

(158) Prebisch, a.g.k., s. 14.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

racat fiyatları ile toptan satış fiyatlarını gösteren tablolardan ve grafiklerden yararlanabiliriz. Yalnız grafiklerde önceden yaptığımız gibi, gelişmiş ülkelerden üçünü; ABD, Japonya ve Almanya'yı, gelişmekte olan ülkelerden de; Brezilya, Hindistan ve Türkiye'yi ele alacağız.

TABLO XXII. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN İHRACAT FİYAT İNDEKSİ (1975 = 100, $ cinsinden)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
Fransa	49	52	58	72	84	100	98	105	120	139
Kanada	56	58	61	69	94	100	106	104	106	124
İtalya	51	54	60	70	89	100	94	107	119	143
İngiltere	57	61	66	72	86	100	98	112	134	166
ABD	57	59	60	70	89	100	104	108	119	135
Japonya	58	65	79	100	100	100	99	109	134	141
Almanya	48	52	58	73	88	100	102	112	129	145

Kaynak : IMF, **International Financial Statistical Yearbook**, 1979.
IMF, **Financial Statistics**, Vol. XXXIII, Num. 5, May 1980.

GRAFİK VII. JAPONYA'NIN İHRACAT FİYATLARI İLE TOPTAN SATIŞ FİYATLARI KARŞILAŞTIRILMASI
(1970 = 100. $ Cinsinden)

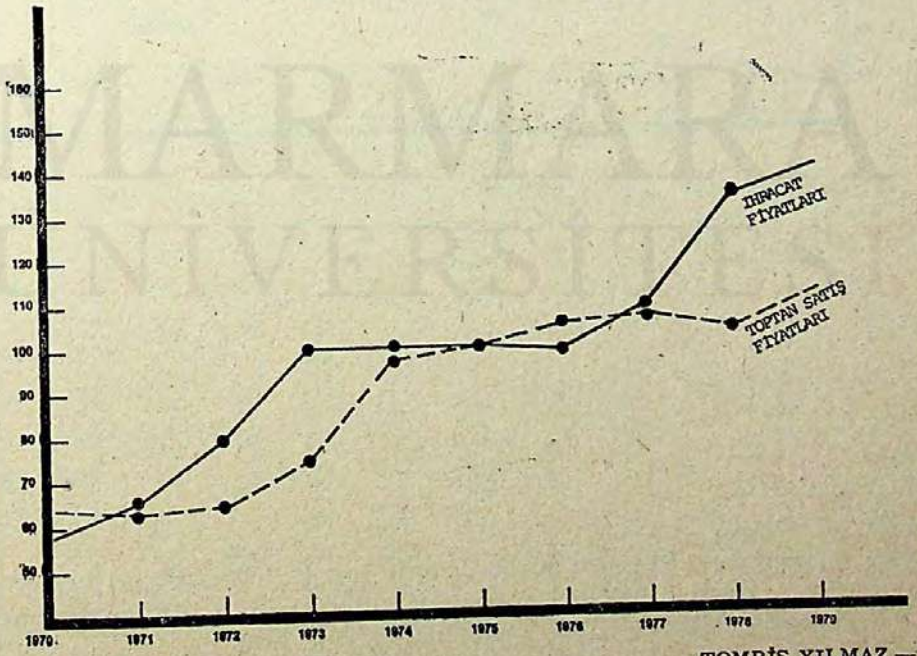

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Şimdi bu tablodaki üç gelişmiş ülkenin ihracat fiyat indeksini ve toptan satış fiyatları indeksini ([159]) alıp, grafiğe dökelim ([160]).

Çizilen grafiklerden de görüleceği gibi, gelişmiş ülkelerden ikisinde ihracat fiyatlarının genellikle toptan satış fiyatlarının üstünde seyrettiğini görmekteyiz. ABD'de ise, bu iki fiyat indeksi birbirine paralel biçimde seyretmektedir.

GRAFİK VIII. ALMANYA'NIN İHRACAT FİYATI İLE TOPTAN SATIŞ FİYATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
(1970 = 100, $ Cinsinden)

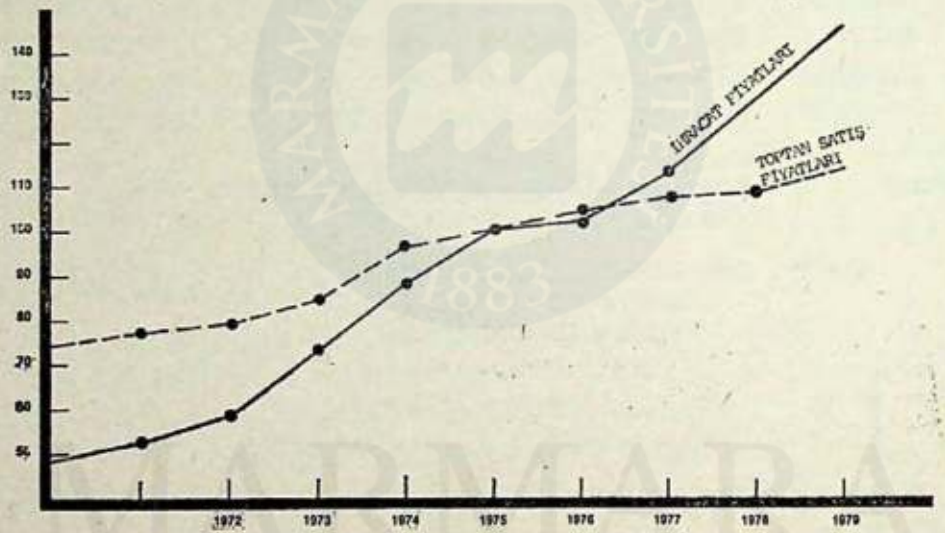

Kaynak : Her iki grafik de, Tablo VI ve XXII'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

(159) Bkz : Tablo : VI, s. 64.

(160) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Irving B. Kravis and Robert E. Libsey, «Export Prices and the Transmission of Inflation» **American Economic Association**, Vol. 67, No. 1, February, 1977.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK IX. ABD'NİN İHRACAT FİYATLARI İLE TOPTAN SATIŞ FİYATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
(1970 = 100, $ Cinsinden)

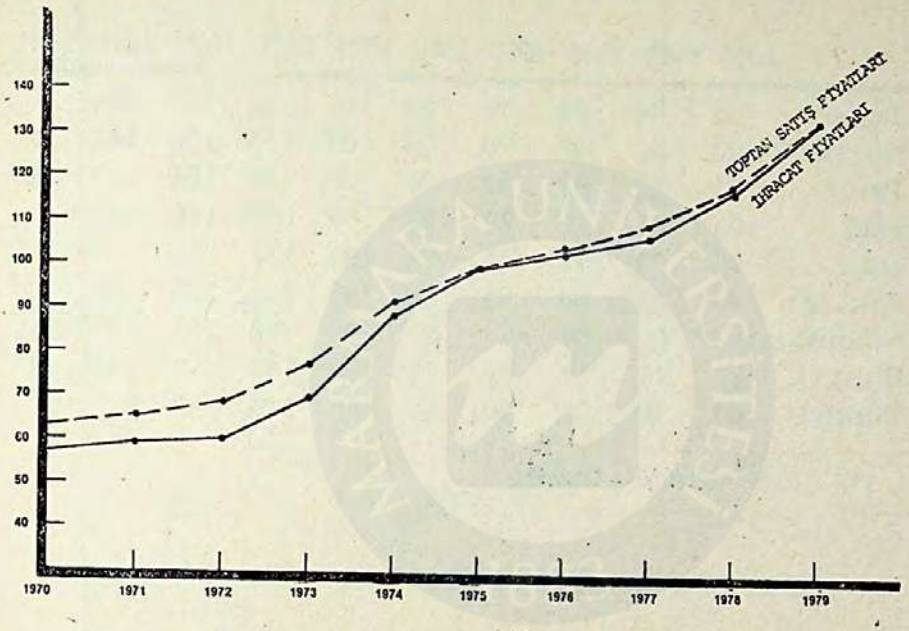

Kaynak : Tablo VI ve XXII'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

TABLO XXIII. BAŞLICA GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN İHRACAT FİYAT İNDEKSİ
(1975 = 100, $ cinsinden)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
İspanya	54	56	63	76	95	100	99	112	114	—
Yunanistan	55	55	57	73	97	100	96	105	110	—
Peru	52	47	47	87	112	100	101	114	—	—
İran	14	17	19	25	93	100	106	117	117	177
Irak	14	17	19	26	94	100	107	117	117	173
Pakistan	58	56	56	87	113	100	109	131	131	—
Hindistan	58	60	65	79	93	100	99	112	—	—
Brezilya	53	51	58	79	100	100	115	141	133	—
Türkiye	52	56	61	78	106	100	104	114	119	—

Kaynak : IMF, **International Financial Statistical Yearbook** 1970. 1980 rakamları adı geçen örgütün **International Financial Statistics**, May 1980'den alınmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXIV. BAŞLICA GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE TOPTAN SATIŞ FİYAT İNDEKSİ (1975 = 100, $ cinsinden)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979
İspanya	61	64	68	75	89	100	115	135	154	—
Yunanistan	52	54	58	70	92	100	114	130	143	173
Peru*	55	59	63	69	81	100	134	184	210	485
İran	63	67	71	79	93	100	109	128	140	—
Irak	75	80	77	81	91	100	111	—	—	—
Pakistan	60	64	68	75	89	100	115	135	154	—
Hindistan	58	60	64	75	96	100	98	105	105	119
Brezilya	37	44	52	61	79	100	143	204	281	438
Türkiye	43	49	58	70	91	100	116	143	219	—

(*) Tüketici Fiyat İndeksi.
Kaynak : Ibid.

Gelişmekte olan ülkelerde 1970'lerden sonra, ihracat ve toptan satış fiyatları karşılaştırmasını gösteren aşağıdaki grafiğe baktığımızda; Hindistan hariç, Türkiye ve Brezilya'nın özellikle 1975'lerden sonraki fiyat artışlarının ihracat fiyatlarının üstünde seyrettiğini, yani ürettikleri mallarda tekel durumunda olmadıklarından, (bu malların fiyatları serbest dünya piyasalarında oluştuğundan) içteki fiyat artışlarını dışarıya yansıtamadıklarını görüyoruz. Hindistan'ın her iki fiyat indeksi ise birbirine paralel birbiçimde seyretmektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK X. BREZİLYA'NIN İHRACAT FİYATLARI İLE TOPTAN SATIŞ FİYATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
(1970 = 100, $ Cinsinden)

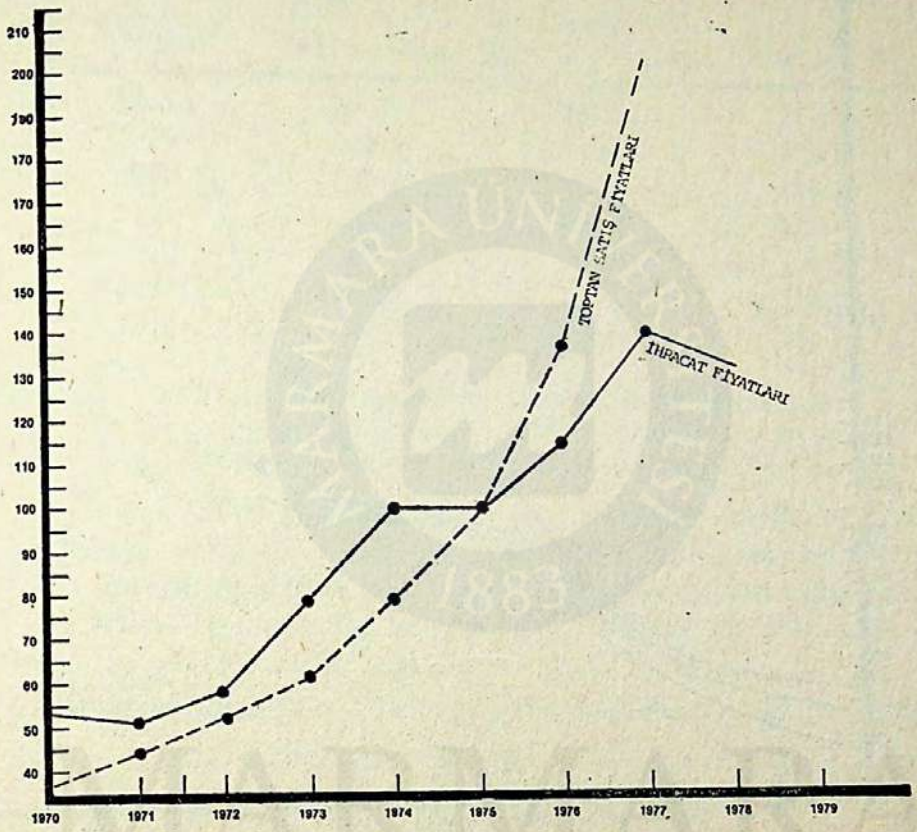

Kaynak : Tablo XXIII ve XXIV'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK XI. TÜRKİYE İLE HİNDİSTAN'IN İHRACAT FİYATLARI İLE TOPTAN SATIŞ FİYATLARININ KARŞILAŞTIRILMASI
(1970 = 100, $ Cinsinden)

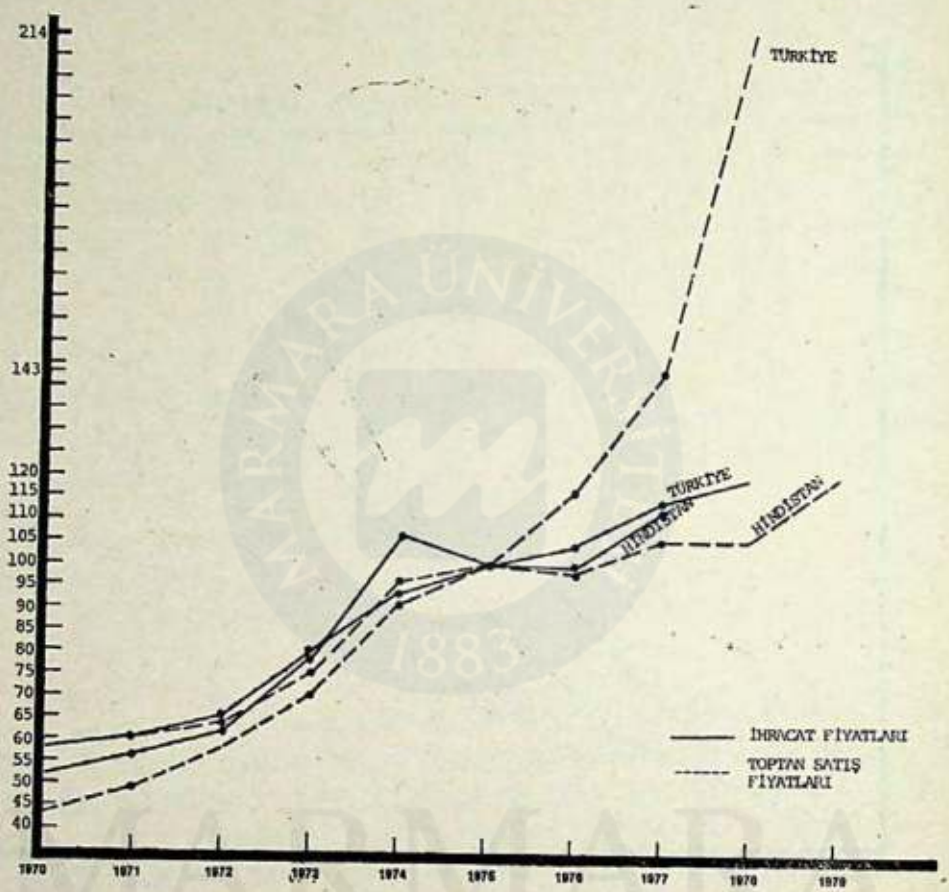

Kaynak : Tablo XXIII ve XXIV'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Şimdi ise, ülkemizi daha yakından inceleyelim : (161)

İlk olarak, 1968'den sonraki ihracat ve toptan satış fiyatları artış indeksleriyle birlikte mal ticaret hadleri trendlerine bakalım.

(161) Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Hikmet Çetin, Ülkü Eğeci, **Türkiye Ticaret Hadleri**, DPT y. (teksir), Ankara, 1965.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXV. TÜRKİYE'NİN (1968-1974) DÖNEMİNDEKİ İHRACAT, TOPTAN SATIŞ FİYATLARI ve MAL TİCARET HADLERİ (1968 = 100, TL. cinsinden)

Yıllar	Mal tic. had.	İhracat Fiyatları	Top. Sat. Fiyat.
1968	100.0	100.0	100.0
1969	99.1	100.5	107.2
1970	96.2	118.2	114.5
1971	85.1	155.0	132.7
1972	97.0	171.8	156.6
1973	102.0	219.2	188.7
1974	84.0	294.6	245.0

Kaynak : Devlet İstatistik Enstitüsü, **Aylık İstatistik Bülteni**, 1975, I-IV; Toptan satış fiyatları 1973 = 100 olarak verildiğinden, bu rakamlar 1968 = 100 alınarak **tarafımızdan** yeniden hesaplanmıştır.

Grafik XII'de görüldüğü gibi; TL cinsinden indeksler hesaplandığında ve 1968 yılı baz yıl olarak ele alındığında, 1968'lerden sonra, ihracat fiyatlarının içerdeki fiyat artışlarından daha çok olduğu ortaya çıkmaktadır. Mal ticaret hadlerinin ise istikrarsız bir durumda olduğu gözlenmektedir.

Şimdi ise, Türkiye'nin 1970'lerden sonraki durumunu ele alalım:

TABLO XXVI. TÜRKİYE'NİN 1970 SONRASI İHRACAT, TOPTAN SATIŞ FİYATLARI ve MAL TİCARET HADLERİ (1973 = 100, TL. cinsinden)

Yıllar	Mal Ticaret Had.	İhr. Fiyatları	Top. Sat. Fiyatları
1973	100.0	100.0	100.0
1974	94.8	137.6	129.9
1975	80.0	134.4	142.9
1976	81.0	153.0	165.2
1977	82.2	191.5	205.0
1978 (Temmuz, Ağustos ve Eylül ortalaması)	77.9	271.7	323.7

Kaynak : DİE, **Aylık İstatistik Bülteni**, IX-XI, 1978.
Toptan Satış Fiyatları İndeksi, 1963 = 100 olarak verildiğinden, 1973 = 100 alınarak **tarafımızdan** yeniden hesaplanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK XII. TÜRKİYE'NİN (1968-1974) DÖNEMİNDEKİ İHRACAT FİYATLARI İLE TOPTAN SATIŞ FİYATLARI KARŞILAŞTIRMASI VE MAL TİCARET HADLERİ (1968 = 100, TL cinsinden)

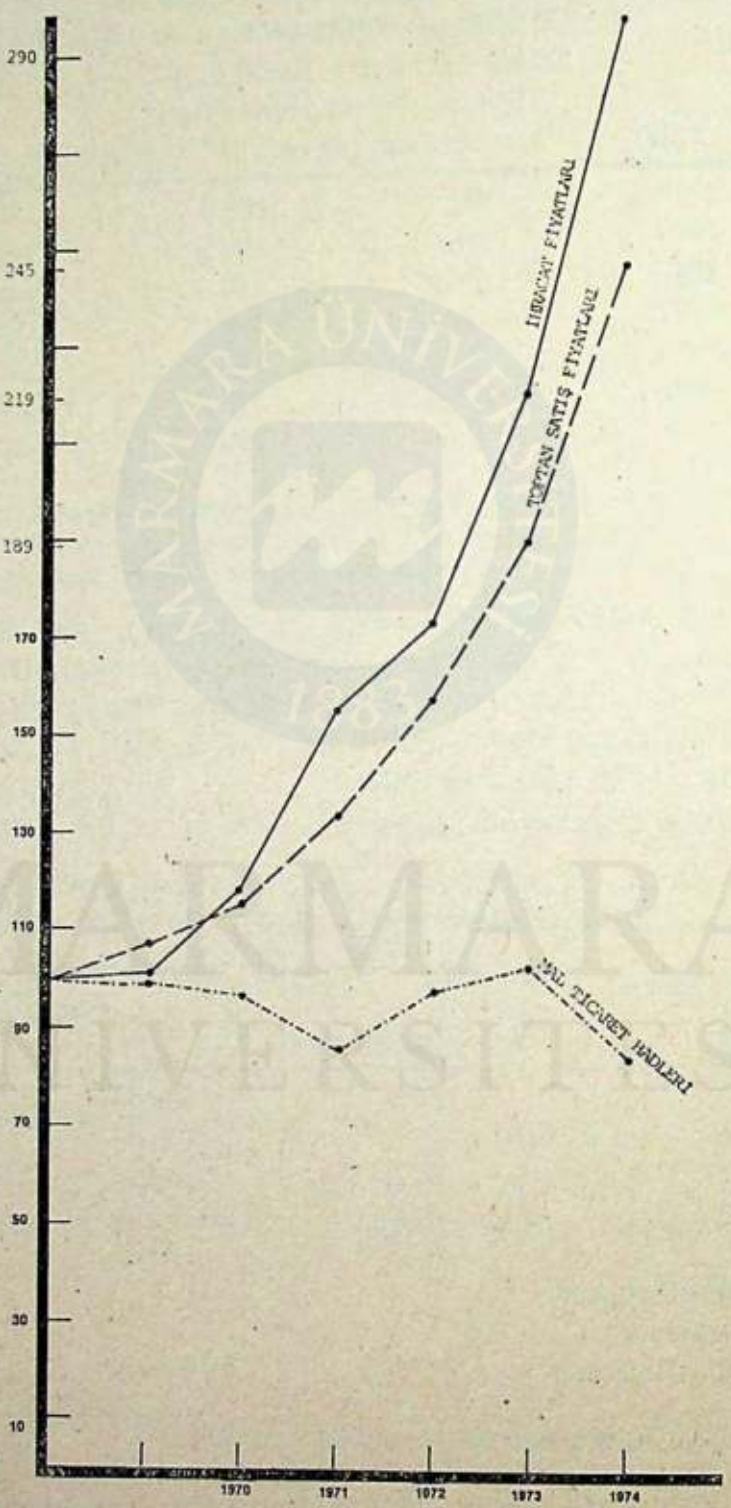

GRAFİK XIII. TÜRKİYE'NİN 1970 SONRASI İHRACAT FİYATLARI İLE TOPTAN SATIŞ FİYATLARI KARŞILAŞTIRMASI VE MAL TİCARET HADLERİ (1973 = 100, TL cinsinden)

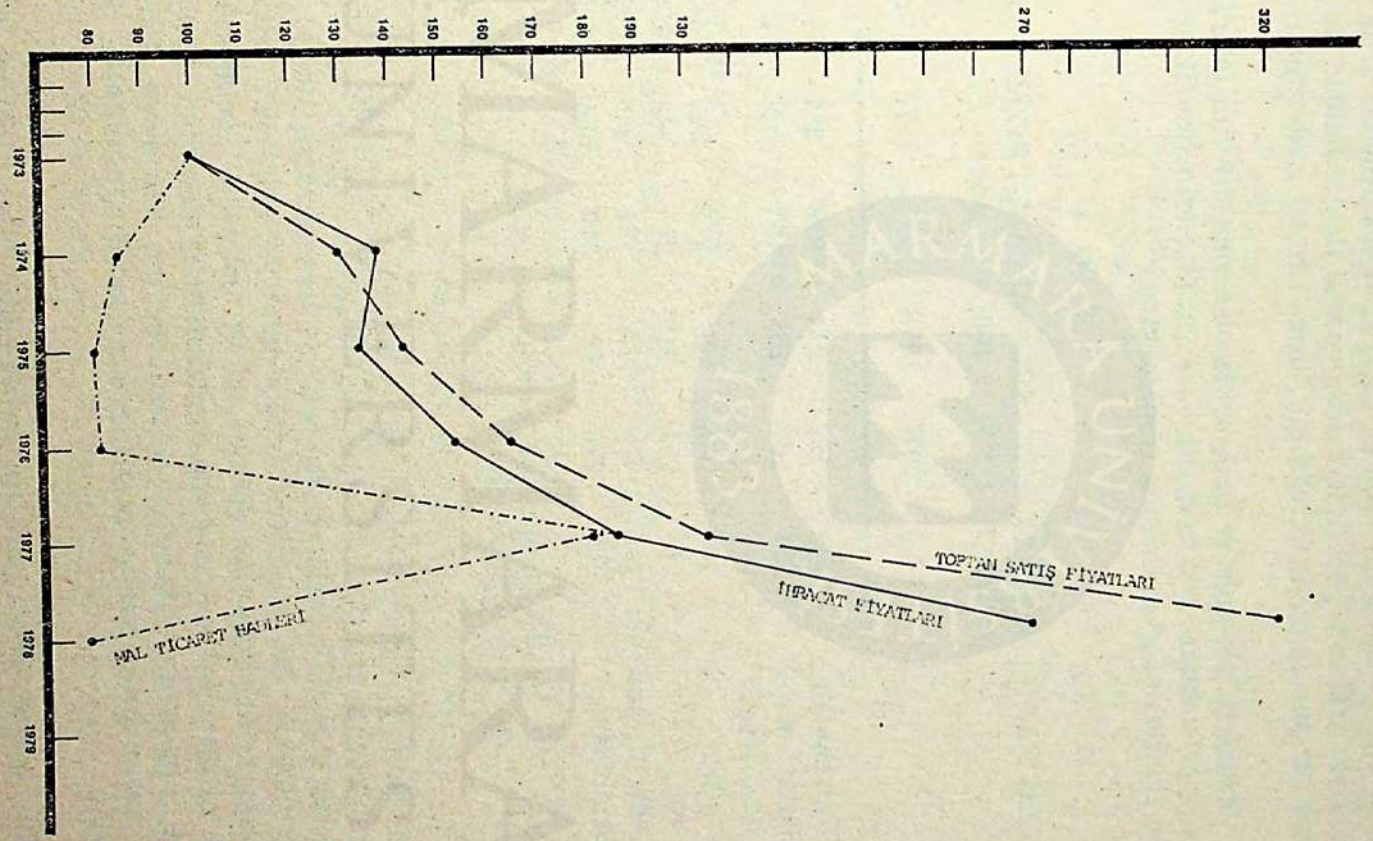

Kaynak : Tablo XXVI'daki verilerek dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Grafik ve tablodan doğal olarak çıkan sonuç şudur : 1974'den sonra, önceki tablonun tersine; ihracat fiyatlarındaki artış, içerdeki fiyat artışının gerisinde kalmış ve mal ticaret hadleri de istikrarsız bir durum değil, sürekli bir düşme eğilimi göstermiştir.

Yeniden, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri tüm olarak ele alan incelememize dönersek, ilk önce, bu ülkelerin ürettikleri malların fiyatlarını göstermemiz gerekmektedir.

TABLO XXVII. SANAYİ ve İLKSEL MALLARIN FİYAT İNDEKSİ (1970 = 100, $ cinsinden)

	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Tüm mallar	142	199	214	218	237	250
Sanayi mal.	133	162	182	183	200	215
İlksel mal.						
Toplam	180	308	302	311	342	343
Gıda	175	232	219	215	244	250
Gıda dışındakiler	196	224	196	218	236	229
Madenler	173	473	494	510	554	556

Kaynak : U.N. **Monthly Bullettin of Statistics**, Vol. XXXII, No: 8 (August 1978), s. xiii (Special Table A).

Tablonun incelenmesinden görülebileceği gibi, sanayi ülkelerinin mallarının fiyatları istikrarlı olarak artma eğiliminde iken, madenler dışındaki ilksel malların fiyatları istikrarsız bir durum göstermektedir. Bu istikrarsız durum daha çok gelişmiş ülkelerdeki konjonktürel değişmelere bağlı olarak meydana gelmektedir. Şimdi ilk önce, istikrarsızlığın nedenlerini daha yakından inceleyelim ve daha sonra, istikrarsızlığın sonuçlarının gelişmekte olan ülkeler açısından ne kadar önemli ve olumsuz olduğunu göstermeye çalışalım.

Bu nedenle, ilksel malların fiyatlarının yıllar itibariyle nasıl bir gelişme gösterdiğini aşağıdaki tablodan izleyelim.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXVIII. OCAK 1973 ve MART 1974 ARASINDA, SEÇİLMİŞ MALLAR İÇİN DOLAR CİNSİNDEN AYLIK ORTALAMA FİYATLARDAKİ DEĞİŞME (Ocak 1973 = 100)

Mallar	Fiyatlar
Çinko	424
Pirinç	330
Petrol	315
Lif bitkisi	301
Yenir tohumlar ve yağlar	299
Pamuk	272
Bakır	246
Kakao	237
Kalay	219
Şeker	211
Kauçuk	210
Buğday	184

Kaynak : Radetzki, a.g.k., s. 56.

Radetzki, tabloyu verdikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır :

«Tablodan görüldüğü gibi, son mal fiyat yükselmeleri özel mallar için farklı faktörler ile açıklanmaktadır. Yiyecek ürünlerinin fiyatları kötü hava koşulları ve zayıf ürün alma yüzünden, yani arz kıtlığı dolayısıyla yükselmiştir. Endüstri hammaddeleri fiyatları (1972 - 1973) ün çok güçlü sanayi büyümesi (boom) sırasında talepteki genişleme ile yukarıya itilmiştir.».

Çoğu ilksel malların fiyatları 1972'de hızla yükselmeye başladı (hernekadar 1971 de birkaç defa yükseldiyse de). Fiyatlar, 1973 yazında doruklarına vardılar. 1974 baharında bazı tarımsal ürünler ile birçok madenler ikinci bir tırmanış kazandılar. Bakır, kahve, şeker, sığır (eti) ve tahıllar tarafından oluşan 28 malın dolar indeksi, 1974 mayısında önceki iki yıl düzeyinin %115 yükseğine ulaştı ve ondan sonra 1975 haziranında %21 düştü ([162]).

(162) Richard N. Cooper and Robert Z. Lawrance, «The Commodity Boom», **American Economic Perspectives**, Vol. 4, No. 2, s. 672-673.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Bu alışılmadık fiyat yükselmelerinin temeldeki nedeni neydi ve geçici bir durum muydu?

Dünya ekonomisi halen eski Kore Savaşı önceki seviyesi ve oranlarının üstüne çıkan, 1973-1974'deki ilksel mal fiyatlarındaki önemli fiyat yükselmelerinden sarsılmaktadır. Hernekadar, özellikle 1974-1975'de, sanayi ülkelerinin gerilemenin başlaması ile birçok ülkelerde fiyat düşüşleri olduysa da, sorun, fiyatların gelecekteki yönünün ne olabileceğinden doğmaktadır ([163]).

Sanayi ülkelerinde hammadde fiyatlarındaki yükselmeler nedeniyle başlayan gerileme, ödemeler dengesinin en önemli kalemi olan dış ticaret hacmini de doğal olarak etkilemiştir.

1973-75 ekonomik gerilemesi ve Batının bir türlü ekonomik durgunluktan çıkamaması gelişmekte olan ülkelere ek güçlükler yüklemiştir. Örneğin, petrol ihraç etmeyen gelişmekte olan ülkelerin 1976 daki dış ticaret açığı 30 milyar dolardır. Bu rakamın 1977'de (35-40) milyar dolara çıkacağı hesaplanmaktadır ([164]).

Görülüyor ki, gelişmekte olan ülke ürünlerinin fiyatları gelişmiş ülke ekonomilerinin konjonktürel durumuna doğrudan bağlı bulunmaktadır. (1972-73) sanayinin genişlemesi döneminde hammaddelere gereksinme arttığından, bu ilksel malların fiyatları artmıştır ve daha sonra ise (1974-1975)'de ekonomik gerileme sonucunda ilksel mallar fiyatlarında yeniden gerileme görülmüştür. Gerçekte, karşılıklı bir etkileşim sözkonusudur. Ancak önemli olan, gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerinin ve ödemeler dengelerinin alacağı durumun sonuçta gelişmiş ülkelerin ekonomik durumlarına bağlı olduğudur.

«Eğer, tarihi herhangi bir yol gösterici olarak ele alırsak, özellikle rekabetçi dünya pazarlarında üretilen ve ticareti yapılan mallar için (1973-74) için kaydedilen alışılmamış fiyat yükselmelerinin gelecekte ister istemez *tekrarlanabilmeyen özel koşullara* bağlı olduğu ileri sürülebilir.» ([165]).

---

(163) Robert M. Stern, «World Market Instability in Primary Commodities», **American Economic Perspectives**, Vol. 5, Num. 5, s. 175.

(164) Ahmet Aker, «OPEC Önderliği ve Üçüncü Dünya Tavrı», **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1976 Özel Sayısı (Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen), Ankara, 1976, s. 47.

(165) Stern, a.g.m., s. 177.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fiyatların 1974'den sonraki gelişimini daha yakından görmek istersek, aşağıdaki tabloya bakabiliriz :

TABLO XXIX. İLKSEL MALLAR İÇİN FİYAT İNDEKSİ
(1970 = 100, $ cinsinden)

Yıllar	İçecekler Dahil	İçecekler Hariç
1974	122	126
1975	100	100
1976	112	99
1977	135	101
1978 (7 Ay)		
Ocak	128	102
Şubat	126	103
Mart	125	104
Nisan	127	106
Mayıs	125	107
Haziran	127	107
Temmuz	122	106

Kaynak : IMF, Survey (29th Report on Exchange Restrictions), August 14, 1978, s. 254.

Tablonun yorumunu aynı kaynak şöyle yapmaktadır: Dolar cinsinden tüm fiyat indeksi %3.7 düşmüştür. Bu azalma, içecekler (— % 10.4) ve gıda (— % 3.1) maddelerindeki azalmalara bağlı olmuştur. Çünkü fiyatlar, tarımsal hammaddeler için (% 0.5) ve madenler için (% 0.9) marjinal olarak yükselmiştir. En hızlı fiyat azalmaları, kahve (— % 15.4), şeker (serbest piyasada % 9.7), mısır (— % 8.8) ve çoğu yağlar ve sıvı yağlarda (grup için % 3.2) kaydedilmiştir. Fiyatlar yalnızca birkaç mal için az bir oranda yükselmiştir ([166]).

Daha önce de belirtildiği gibi, son yıllarda yeniden gelişmekte olan ülkelerin ihraç malları fiyatlarının düşme eğilimi içine girdiğini görmekteyiz. İhraç mallarının fiyatlarını doğrudan ticaret

(166) Bu arada, gelişmekte olan ülkelerin ithal mallarının fiyatları Aralık 1974'de doruğuna; önceki iki yıla oranla %127 yükseldi (Cooper, a.g.k., s. 673).

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

hadleri ile bağlantılı olduğu için inceledik. Böylelikle şimdi ikinci bölümümüzün konusunu oluşturan; ticaret hadlerinin uygulamadaki durumunu daha sağlıklı olarak inceleyebiliriz.

Ticaret hadlerinin gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki durumunu karşılaştırmalı olarak ele alacak, tablolar ve grafikler ile göstermeye çalışacağız. Ayrıca konu daha önceki bölümde yapıldığı gibi yine tarihsel açıdan incelenecektir.

Gelişmekte olan ülkelerin 1938'den itibaren ticaret hadlerini incelemeye başlarsak, 1938-1972 dönemindeki gelişmeleri gösteren aşağıdaki grafiği verebiliriz.

GRAFİK XIV. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN (1938 - 1972) DÖNEMDEKİ DIŞ TİCARET HADLERİ

NOT : 1960-1972 yıllarında yalnız Latin Amerika'nın dış ticaret hadleri gösterilmiştir. Ayrıca 1958 verileri mevcut değildir.

Kaynak : Powelson, a.g.m., s. 36.

Grafik, gelişmekte olan ülkelerinin dış ticaret hadlerinin 1938 den 1948'e kadar önemli oranda yükseldiği ve 1954'e kadar yükselmeye devam ettiğini göstermektedir. Yetmiş ülke için alınan veriler, petrol fiyatlarındaki yükselmeler ile değişmiştir. Fakat petrol hariç tutulsa bile, ticaret hadlerinin ilk on yıl içinde gelişen ülkeler için iyileştiği görülmektedir. Birleşmiş Milletler tarafından görevlendirilen gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin uzmanları da raporlarında şu hususu belirtmişlerdir. «Her ne kadar istatistikler, ticaret hadlerinin kısa dönemli dalgalanmalara konu olduğunu ileri sürerlerse de, gelişen ülkelerin ticaret hadlerinde uzun dönemli bir azalmanın herhangi açık bir kanıtını sağlamamaktadırlar.» 1950-1954 döneminde, ticaret hadleri alışılmışın dışında iyidir. Bunun nedeni iki tanedir: Kore Savaşı, minerallere olan talebi arttırmıştır. 1954 ve 1955'de Brezilya'daki ekonomik durgunluk kahve

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

fiyatlarını arttırmıştır. 1955 den 1960'ların ortalarına kadar, ticaret hadleri normal seyrine dönmüştür. 1973'de, petrol dahil edilmese bile, 1948'deki durumuna çıkmıştır ([167]).

Ayrıca, Birleşmiş Milletler Örgütü'nün bu konudaki bir çalışmasında özetle şöyle denmektedir: Çalışmada gelişmemiş ülkelerin yalnızca Birleşik Krallık ve Birleşik Devletler ile ticaret yaptıkları varsayıldığından, veriler, onların ticaretinin yalnızca belli bir kısmını kapsar. Tablolar, 1938 ile 1946 veya 1947 arasında, gelişmemiş —şimdiki gelişen— ülkelerin ticaret hadlerinin ne iyileştiğini, ne de kötüleştiğini gösterir. Çünkü bu ülkelerde ticaret hadlerini etkileyen faktörler çok karmaşıktır. Hernekadar ilksel malların fiyatları genellikle sanayi mallarının fiyatlarından daha hızlı yükselmişse de, bu nisbi bir yükseliştir ve gelişmemiş ülkelerin ticaret hadlerinde buna paralel bir değişim görülmez. Sözkonusu ülkeler için dış ticaret hadlerindeki değişim, ilksel malların sanayi mallarıyla, özellikle kapital mallarıyla olan fiyat ilişkilerinden daha az lehtedir. Aşağıdaki tabloda ticaret hadlerindeki tüm değişmeler hakkında genelleştirmenin güçlüğünü görebiliriz.

(167) Powelson'un ticaret hadlerini teorik açıklaması için bkz; s. 45-46.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXX. BELİRLİ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN TİCARET HADLERİNDE SAVAŞ-ÖNCESİ İLE KARŞILAŞTIRMALI OLARAK SAVAŞ-SONRASI DEĞİŞMELERİ

Bölge ve Ülke	Gelişmemiş Alanın Ticaret Hadleri		
	İyileşme	Değişme Yok	Kötüleşme
Meksika ve Karayipler alanını kapsayan Orta Amerika (17)	8	2	7
Bahama	X		
Barbodos			X
İngiliz Hondurası			X
Kosta Rika	X		
Küba	X		
— Birleşik Krallık	X		
— Birleşik Devletler	X		
Dominik	X		
Grenada	X		
Guadelop		X	
Guatemala	X		
Haiti-Birleşik Devletler	X		
Jamaika			X
Martinik		X	
Meksika	X		
Nikaragua			X
Porto Riko			X
St. Vincent			X
Trinidad ve Tobago			X
Güney Amerika (11)	4	2	5
Arjantin	X		
Bolivya			X
Brezilya	X		
— Birleşik Krallık	X		
— Birleşik Devletler	X		
İngiliz Ganası			X
Şili			X
Kolombiya	X		
Ekvator	X		

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Fransız Ganası			X
Peru		X	
Surinam			
Venezuela			
— Birleşik Amerika	X		
Avrupa (1)	1		
Doğu Avrupa	X		
Afrika (8)	3	1	4
Belçika Kongosu	X		
Fransız Ekvator Afrikası			X
Fransız Batı Afrikası	X		
Altın Sahil			X
Kenya ve Uganda			X
Madagaskar	X		
Sierra Leone			X
Tanganika		X	
Asya (7)	3	1	3
Burma - Birleşik Krallık	X		
Çin - Birleşik Devletler			X
Lübnan ve Suriye			
Hindistan ve Pakistan		X	
Endenozya - Birleşik Devletler			X
İran			X
Türkiye - Birleşik Devletler	X		
TOPLAM (44)	19	6	19

Kaynok : U.N. **Economic Affairs**, a.g.k., s. 51-55.

Gelişmiş ülkelerin ticaret hadleri 1950-1957 döneminde bozulmuş, azgelişmiş ülkelerin ticaret hadleri ise düzelmiştir. Özellikle Kore buhranı sırasında 108 ve 115 puana kadar (1958 = 100) yükselmiş ve daha sonra devamlı olarak düşme göstermiştir. Dönemin ikinci yarısında ise (1958-1968), gelişmiş ülkelerin ticaret hadleri düzelmiş, azgelişmiş ülkelerin ticaret hadleri bozulmuştur. Düşme yönündeki seyir artma yönündeki seyirden biraz daha hızlıdır. Görüldüğü üzere, gelir ticaret hadleri genellikle devamlı bir artış gösterdiği halde, gayrisafi ticaret hadleri daha dalgalı bir gelişme göstermektedir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXXI. GELİŞMİŞ ÜLKELER VE AZGELİŞMİŞ ÜLKELERİN TİCARET HADLERİ
(1958 = 100, $ cinsinden)

Yıllar	Gelişmiş Ülkelerin Mal Ticaret Hadleri	Az Gelişmiş Ülkeler Mal.Tic.Had.	Gelir Tic.Had.	Gayrisafi Tic.Had.
1938	106	77	(1948) 63	(1948) 90
1948	99	93	86	86
1950	96	108	92	101
1951	92	115	79	105
1952	95	103	86	93
1953	98	103	93	98
1954	96	109	98	99
1955	96	108	101	98
1956	97	104	99	105
1957	96	100	100	100
1958	100	100	106	94
1959	102	99	112	97
1960	103	99	115	96
1961	104	97	121	91
1962	105	95	130	89
1963	104	97	137	91
1964	104	97	147	89
1965	104	97	153	93
1966	104	97	(1967) 156	(1967) 93
1967	104	97		

Kaynak : Necdet Serin, Kalkınma ve Dış Ticaret (**Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden**), İkinci Bası, Sevinç Mat., Ankara, 1972, s. 130-138.

Dönemleri daha ayrıntılı olarak incelemeye çalışalım :

TABLO XXXII. TİCARET HADLERİNİN ORTALAMA DEĞERLERİ (1953 = 100, $ cinsinden)

	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960
Sanayileşmiş Ülkeler	100	99	99	96	100	100	101
Az gelişmiş Ülkeler	108	106	110	98	90	88	89

Kaynak : T. Morgan, «Trends in Terms of Trade and Their Repercussions of Primary Producers», **International Trade Theory in a Developing World**, Der. Roy Harrod and Douglas Hague, New York, Mac Millan, St. Martin's Press, 1968, s. 60.

Morgan, verdiği rakamları grafiğe aşağıdaki biçimde yansıtmıştır.

GRAFİK XV. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN MAL TİCARET HADLERİ (1953 = 100, $ cinsinden)

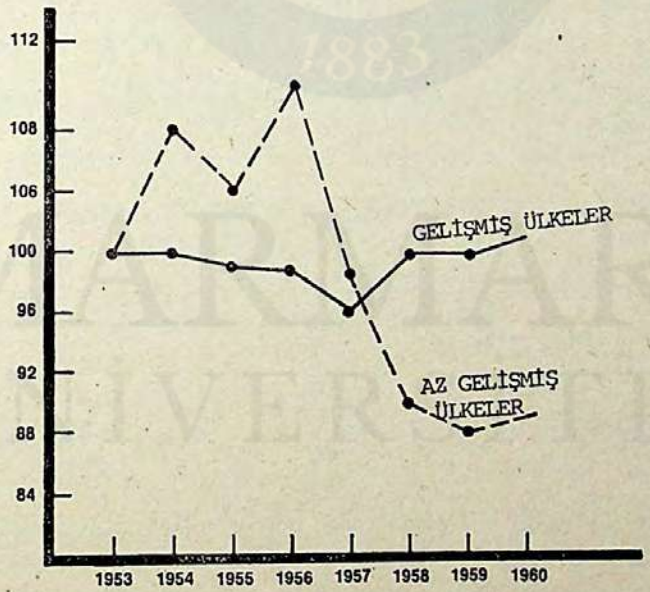

Kaynak : Morgan, a.g.k., s. 60.

Görüldüğü gibi, ticaret hadleri 1956'dan sonra gelişmekte olan ülkeler aleyhine dönmüştür. Şimdi de, 1960'dan sonraki, hem mal hem de gelir ticaret hadlerini gösterir aşağıdaki tabloya bakalım.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXXIII. 1969 YILI GELİR VE MAL TİCARET HADLERİ
(1963 = 100, $ cinsinden)

Ülkeler	Mal Ticaret Haddi	Gelir Ticaret Haddi
Afrika	108	174
Latin Amerika	103	130
Orta Doğu	94	164
Diğer Asya	103	151
Toplam Gelişen Ülkeler	102	151

Kaynak : Helleiner, a.g.k., s. 23.

Helleiner yukarıdaki tabloyu verdikten sonra, şunları eklemektedir. Tablo, 1963 baz yıl olarak alınırsa mal ve gelir ticaret hadlerini göstermektedir. Her ne kadar sonraları gerçekten çoğu alanlarda bozulma olmamışsa bile, mal ticaret hadlerinden daha çok gelir ticaret hadleri için iyimser tablo açıkca çizilebilir. İhracat hacmi yükselmeleri, bu ülkelerin mal ticaret hadlerinde leyhte olan kuvvetli eğilimlerin yokluğuna rağmen, genişleyen ithalat hacmini finanse etmeyi fakir ülkeler için olanaklı kılmıştır.

Ticaret hadlerinin son yıllardaki durumunu aşağıdaki tablodan görebiliriz :

TABLO XXXIV. GELİŞEN ÜLKELERİN TİCARET HADLERİ
(Petrol İhraç Edenler Hariç)

	İhracat Fiyatları	İthalat Fiy.	Tic. Had.
1954-64'den, 1963-1970'e	— 1	+12	—12
1968-70'den, 1972'ye	+12	+17	— 5
1954-56'dan, 1972'ye	+11	+32	—16
1972'den, 1973'e	+29	+21	+ 6

Kaynak : Alfred Maizels, «A New Internatinal Strategy for Primary Commodities», Der. Helleiner, a.g.k., s. 26-37.

Maizels, 1972'den sonra gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerinin iyileştiğini yukarıdaki tabloya dayanarak belirttikten sonra, düşüncelerini şu sözlerle ifade etmektedir: Ancak, petrolü olmayan gelişen ülkelerin 1973'deki ticaret hadlerindeki iyileşme; 1950'lerin ortalarından beri onların dış ticaret durumlarında egemen olan bir

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

özelliğin oluşturduğu daha uzun dönemdeki kötüleşmeyi geçici olarak tersine çevirmekten daha başka biçimde düşünülemez. Bunun nedeninin ilki, bu ülkelerin, petrol ve sanayi maddelerini kapsayan gerekli ithalatlarının daha yüksek fiyatlarla hesabı yüzünden artan maliyetlerle karşılaşmalarıdır. Diğeri, gelişmiş ülkelerde ekonomik faaliyet seviyesindeki değişmelere, gelişen ülkelerin ilksel mal ihracat fiyatlarının yüksek derecede duyarlılığıdır ve bu nedenle, ekonomik durgunluğun, pek çok ilksel malların fiyatlarında ve petrolü olmayan gelişen ülkelerin pek çoğundan sağlanan ihracatın birim değerinde belirli azalmayı sonuçlandırması olasıdır.

Gerçekten aşağıdaki tabloya baktığımızda, son yıllarda gelişmiş ülkelerin ticaret hadlerinin düzeldiğini ve buna karşın, bu düzelmeye hemen hemen eşit oranda, petrol ihraç etmeyen gelişmekte olan ülkeler ticaret hadlerinin bozulduğunu görmekteyiz.

TABLO XXXV. TİCARET HADLERİNDEKİ GELİŞMELER (1962-1978) (% Değişmeler)

	Yıllık Ortalama	Bir Önceki Yıla Göre Değişim					
	1962-1978	%1973	1974	1975	1976	1977	1978
Sanayileşmiş Ülkeler	—	—1	—11	2½	—1	—1	3
Belli başlı petrol ihracatçıları	1	15	137	—5	—5	1/2	—101½
Petrol ihraç etmeyen gelişmekte olan ülkeler	—1	7½	—8	—9½	3½	3	—4
Referanslar : Belli başlı mal grupları için dünya ticaret fiyatları ($ cinsinden)							
a) Mamul mallar	3	17½	22	12½	—	9	14½
b) Petrol	4	40½	226	5½	6	9½	—
c) Petrol dışındaki hammaddeler (piyasa fiyatları)	2½	55	28	—18	12	20	—5

Kaynak : IMF, Survey, World Economic Outlook Supplement, June 25, 1980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Daha önceden, 1960'lara kadar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ticaret hadlerini karşılaştırdığımız gibi, şimdi de 1970'lere kadar aynı karşılaştırmayı yapalım.

GRAFİK XVI. 1970'LERE KADAR GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN MAL TİCARET HADLERİ
(1950 = 100, $ cinsinden)

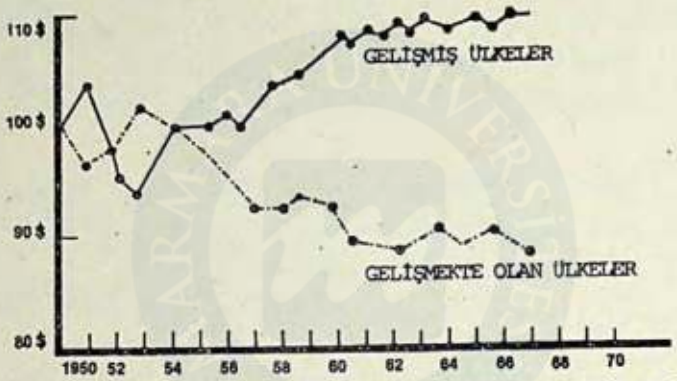

Kaynak : Steven Rosen, Walter Jones, a.g.k., s. 109.

Daha önce de gösterildiği gibi, 1954'lerden sonra gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerin mal ticaret hadleri arasındaki uzaklık, gelişmiş ülkeler lehine büyümektedir.

Şimdi ise, 1970-1976 arası dönemindeki mal ticaret hadlerini inceleyelim. Ancak, mal ticaret hadleri tek başına yeterli bir ölçüt olmadığından, gelir ticaret hadlerini de beraber incelemek gerekmektedir.

TABLO XXXVI. 1970'LERDEN SONRA GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN MAL TİCARET HADLERİ (1970 = 100, $ cinsinden)

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
Gelişmiş piyasa ekonomileri	99	100	99	87	90	89	89
Gelişen piyasa ekonomileri	104	102	112	156	140	146	151
Petrol hariç gelişen piyasa ekonomileri	95	94	101	94	84	87	

Kaynak : U.N. Statistical Yearbook, 1978, s. 54.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK XVII. 1970'LERDEN SONRA GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN MAL TİCARET HADLERİ
(1970 = 100, $ cinsinden)

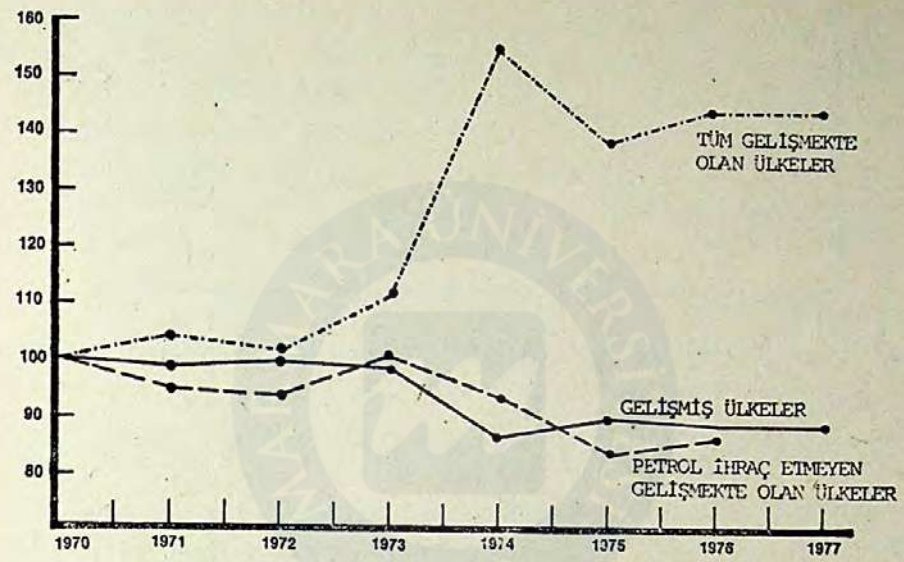

Kaynak : Tablo XXXVI'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Grafikte görüldüğü gibi durum, gelişmekte olan ülkeler için yalnızca 1972-1975 döneminde daha iyidir. Fakat, göstergeler belirgin olmaktan uzaktır. Bu nedenle, gelir ticaret hadlerine baktığımızda, gelişmekte olan ülkeler aleyhine olan aradaki açığı daha net olarak görebiliriz.

TABLO XXXVII. 1970'DEN SONRAKİ, GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN GELİR TİCARET HADLERİ (1970 = 100, $ cinsinden)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976
Gelişmiş piyasa ekonomileri	100	106	117	129	122	121	132
Petrolsüz az gelişmiş ülkeler	100	98	109	130	117	100	123

Kaynak : U.N. **Statistical Yearbook**, 1977.
(*) Rakamlar, (ihracat fiyatları x ihracat hacmi / ithalat fiyatı) alınarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

GRAFİK XVIII. GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN GELİR TİCARET HADLERİ (1970 = 100, $ cinsinden)

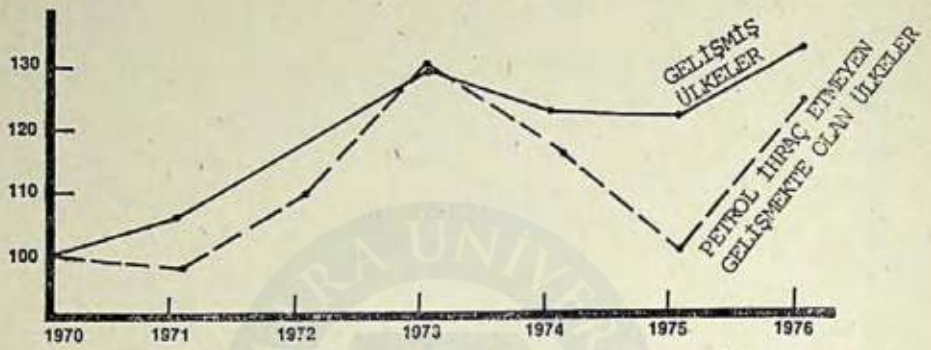

Kaynak : Tablo XXXVII'deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Açık, gelişmekte olan ülkeler aleyhine gittikçe büyümektedir.

Ticaret hadlerindeki önceki ve sonraki gelişmeleri böylece gördükten sonra, bir de, gelişmekte olan ülke mallarının fiyatlarında görülen istikrarsızlığın sonuçlarına değinmek istiyoruz.

«İhracat istikrarsızlığı, ilksel mal üreten ülkeler için ve ileri ülkeler ile karşılaştırıldığında, gelişmekte olan ülkeler için daha önemlidir. Dengesizliğin özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik gelişmeye zarar verebileceği beklenebilir» ([168]).

İhracat fiyatları istikrarsızlığının bir sonucu olarak, dış ticaret hadlerinde görülen istikrarsızlık da uluslararası işbölümünün bir ürünüdür. Bu istikrarsızlığı gidermek için son yıllarda «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» çerçevesinde aşağıdaki girişimlerde bulunulmuştur :

«Uzun dönemli ve gerçek bir bölüşüm sorunu fiyat eğilimleri, yani dış ticaret hadleri üzerinde etkili olan büyük hareketlerde sözkonusu olur. Nitekim, son yıllarda Üçüncü Dünya tezlerinin oy çokluğuyla egemen olduğu uluslararası forumlarda 'temel maddelerin reel fiyatlarındaki durgunluk veya gerileme eğiliminin tersine döndürülmesi' ve 'gelişmekte olan ülkeler için tatminkar ticaret hadleri sağlanması' ya da 'temel maddeler alanında gelişmekte

(168) Stern, a.g.m., s. 180.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

olan ülkelerin dış ticaret hadlerinin düzeltilmesi' ısrarla talep edilmektedir» ([169]).

Bu öneriler, uygulamada UNCTAD tarafından başlatılan, Bütünsel programı çerçevesinde *tampon stokların* oluşturulması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Bu stoklarla, ilkel malların fiyatlarının dalgalanmasını önlemek ve talep elastikiyetini düşük kılmak için, fazla ürün alındığı yıllarda ürün fazlasının piyasaya sürülmemesi amaçlanmıştır. Ancak, bu girişimin finansman zorluğu, gerçekleşme ve başarı şansını azaltmaktadır.

OPEC önderliğiyle başlayan gelişmekte olan ülkelerin birlikte hareket tavrı, bu ülke ürünleri fiyatlarının istikrara kavuşması için atılan olumlu adımlardır. Ve, bu atılımların olumlu sonuçlarını ve katkısını gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadlerinde son yıllarda görülen artışlar olarak tablolarda ve grafiklerde görmekteyiz. Ancak, bu iyileşmelerin geçici değil de kalıcı olabilmesi, sözkonusu ülkelerin birlikte hareket etme gücüne bağlı olacaktır. Böylelikle, adeta gelişmiş ülkelerin uluslararası tekelleri karşışına başka biçimde tekelleşme eğilimi doğacaktır. Bununla birlikte burada önemli bir noktayı işaret etmemiz gerekiyor: Gelişmiş ülkelerin tekelleri, bu ülkelerin ekonomik gelişmelerinin ve sistemlerinin doğal bir sonucuyken, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarında oluşturdukları güç birliği yapay tekelleri oluşturmaktır. Bunun için, bu ülkelerin asıl sorunu; ekonomilerini, kendi mallarını işleyecek ve sanayi mallarını üretecek, yani gelişmiş ülkeler ile rekabet edecek düzeye ulaştırmalarıdır. Kısaca amaç; kalkınma olmalıdır. Yoksa, güç birliği, ulusal çıkarların çatışması nedeniyle uzun dönemde olumlu sonuçlanmayabilir. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler bugünkü uluslararası ilişkiler çerçevesinde kalkınmalarını sağlayabilirler mi, bu da ayrı bir inceleme konusudur.

En son olarak, asıl konumuzu oluşturan; ticaret hadleriyle ödemeler dengesi arasındaki ilişkiyi daha belirgin kılabilmek için, (gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesi açığı ile mal ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi arasındaki), gerek grafikle, gerekse korelasyon yardımıyla matematiksel olarak saptamaya çalışalım.

---

(169) Korkut Boratav, «Temel Maddeler ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen», ODTÜ, a.g.d., s. 72.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Grafikten görüldüğü gibi, gelir ve mal ticaret hadleri ile ödemeler dengesi açıkları arasında ters bir ilişki vardır. Yani, ödemeler dengesi açıkları artarken, ticaret hadleri gelişmekte olan ülkelerin giderek aleyhine dönmektedir. Ödemeler dengesi açığını arttırmada, dış ticaret hadlerinin payını saptamak veya bu ilişkinin kuvvet derecesini ölçmek için korelasyon hesabından yararlanabiliriz.

GRAFİK XIX. PETROL İHRAÇ ETMEYEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN ÖDEMELER DENGESİ İLE TİCARET HADLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ
(1973 = 100, $ cinsinden)

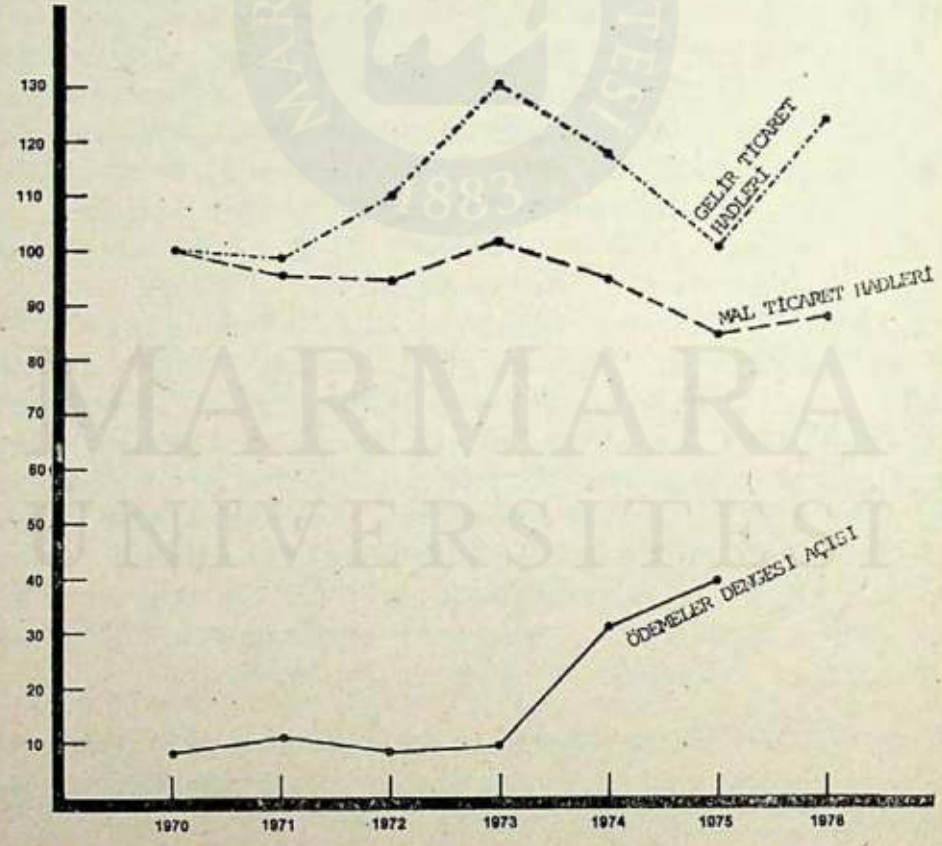

Kaynak : Tablo XXXVIII, (s. 129) deki verilere dayanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXXVIII. PETROL İHRAÇ ETMEYEN GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN ÖDEMELER DENGESİ İLE MAL TİCARET HADLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ (1970 - 1975)

Yıl		Mal tic. had. (x)		Öde. açığı (y(1×10⁸)	xi/x-x	yi/y-ȳ	xi.yi	xi²	yi²
1970	x^1	100	y^1	8.3	5.34	—9.53	—50.89	28.51	90.82
1971	x^2	95	y^2	11.2	0.34	—6.63	— 2.25	0.1156	43.95
1972	x^3	94	y^3	8.8	—0.66	—9.03	5.95	0.4356	81.54
1973	x^4	101	y^4	9.0	6.34	—8.83	—55.98	40.1956	77.96
1974	x^5	94	y^5	30.5	—0.66	12.67	— 8.36	0.4356	160.52
1975*	x^6	84	y^6	39.2	—10.66	21.37	—227.80	113.6356	456.67

Kaynak : Mal ticaret hadleri; s. 124, Tablo XXXVI.
Ödemeler dengesi açıkları için; «Ek», Tablo VIII.

$Ex = 568$ $Ey = 107.0$ $Exi.yi = -339.33$

$\bar{x} = Ex/n = 568/6 = 94.66$ $\bar{y} = 107/6 = 17.83$ $Exi^2 = 183.3$

$Eyi^2 = 911.46$

$$r = \frac{Exi.yi}{\sqrt{Exi^2.Eyi^2}} = \frac{-339.33}{\sqrt{(183.3).(911.46)}} = \frac{-339.33}{\sqrt{167070.6}} = \frac{-339.33}{408.74}$$

$r = -0.83$

Bu hesaplama ile, ilişkinin duyarlılık derecesini ölçmüş olduk. Sonuç; ödemeler dengesi açığı ile (dolaysız yatırımlar hariç) mal ticaret hadleri arasındaki korelasyon ters yönlü ve kuvvetlidir. Çünkü, korelasyon katsayısı, (—0.5) ile (—1) arasında olup, (—1)'e çok yakındır. Bu ise, mal ticaret hadleri düştükçe, ödemeler dengesi açığının buna bağlı olarak arttığını matematiksel açıdan kuvvetli olarak ispat etmektedir ([170]).

(170) Tabloda ele alınan dönemin 1975 sonrasını içermemiş olması, kuşkusuz bize son yıllardaki gelişmeyi verememektedir. Bununla beraber tabloyu burada vermemizin nedeni tablonun taşıdığı önemden kaynaklanmaktadır. Çünkü, tüm gelişmekte olan ülkelerin ödemeler bilançoları birleştirilerek analiz edildiğinden, bu ülkelerin ticaret hadleri ile ödemeler dengesizlikleri arasındaki ilişki yani «korelasyon» hesaplama olanağına kavuşmaktayız.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Türkiye'nin ödemeler dengesizliği ile mal ticaret hadleri arasındaki ilişkinin hassasiyet derecesini, yani korelasyonu hesaplayalım :

TABLO XXXIX. TÜRKİYENİN MAL TİCARET HADLERİ İLE ÖDEMELER DENGESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ (1972 - 1978)

Yıllar	(Ödem. Den.)	(Mal Tic. Had.)	$x_i = (x-\bar{x})$	$y_i = (y-\bar{y})$	$x_i\ y_i$	x_i^2	y_i^2
1972	8	103.8	—1310.14	17.77	—23.281.18	1.716.466.81	315.77
1973	—484	106.4	—1802.14	20.37	—36.709.59	3.247.708.57	414.94
1974	719	84.6	— 599.14	—1.43	856.77	358.968.73	2.04
1975	1880	76.0	561.86	—10.03	— 5.635.45	315.686.65	100.60
1976	2301	81.6	932.86	— 4.43	— 4.354.06	966.013.77	19.62
1977	3385	76.9	2066.86	— 9.13	—18.870.43	4.271.910.25	83.36
1978	1418	72.9	99.86	—13.13	— 1.311.16	9.972.01	172.40

Kaynak : Ödemeler dengesi için bkz: «Ek» Tablo: XVI,
Mal Tic. hadleri için bkz: «Ek» Tablo: XXII,

$$\bar{x} = \frac{Ex}{n} = \frac{9227}{7} = 1318{,}14 \qquad \bar{y} = \frac{Ey}{n} = \frac{602.2}{7} = 86.02857 = 86.03$$

$Ex = 9227$
$Ey = 602.2$
$Ex_i \cdot Ey_i = -89.305.10$
$Ex_i^2 = 10.886.726.79$
$Eyi_i^2 = 1.108.73$

$$r = \frac{-89.305.10}{\sqrt{10.886.726.79 \times 1.108.73}} = \frac{-89.305.10}{3.299.50 \times 33{,}29} = \frac{-89.305.10}{109.840.355} = -0.81$$

$r = -0.81$

Görüldüğü gibi, Türkiye ile ilgili korelasyon katsayısı, gelişmekte olan ülkelerin (—0.83) olan korelasyon katsayısına yakındır. Bu nedenle, ödemeler dengesi açıklarının en büyük nedeni olarak, ticaret hadlerindeki aleyhe olan gelişmeleri gösterebiliriz. (Ödemeler Dengesi Açığı olarak burada da Cari İşlemler Açığı alınmıştır.)

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SONUÇ

Dış ticaret ile ilgili sorunların incelenmesinde kamuoyunu bilinçli kılmak için, gerek kamu otoritelerince ve gerekse ekonomistlerce en güvenilir bir araç olarak dış ticaret hadlerinin seçildiği görülmektedir. Çünkü dış ticaret hadleri, ülkelerin dış ticaret hacimlerinin hem parasal, hem reel ulusal gelirleri içinde büyük yer tutması dolayısıyla, ülkelerin ödemeler dengeleri ve ulusal gelir pozisyonları içinde önemli bir yere sahip bulunmaktadır. Bu nedenle, ulusların yaşam standartları arasındaki farklılıkların en iyi ölçütü olarak literatürde dış ticaret hadlerinin gelişimi kabul edilmektedir.

Bilindiği gibi tezimizin ana temasını, gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesizliklerini yaratan dış ticaret hadlerinin tarihsel olarak aleyhe dönmesi olgusunu teorik ve kantitatif açıdan inceleme oluşturmaktadır. Çünkü bu ülkelerin en önemli ihraç malları olan ilksel malların fiyatları, gelişmiş ülkelerin egemen ihraç malları olan sanayi malları fiyatlarına oranla nisbi olarak düşmektedir. Bu tez çeşitli yönlerden eleştirilmiş olmasına rağmen, biz, çalışmamızda yapılan eleştirilerin; istatistiklerin genel eğilimleri saptamadaki doğruluk ve geçerliliklerini azaltmadıkları sonucuna varmış bulunuyoruz. Oysa, bu konuyu temel alan çalışmamızın ilk bölümünde yaptığımız teorik yaklaşımda; ticaret hadlerine genel denge analizi içinde yaklaşan Klasikler'in ünlü «Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi»ne göre, ülkeler karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları mallarda uzmanlaştıkları zaman dünya ticaretinden alınan payın ülkelere hemen hemen eşit olarak dağıldığının savunulduğunu gördük. Ancak bilindiği gibi, tarımsal ürünlerde nisbi üstünlüğe sahip oldukları kabul edilen gelişmekte olan ülkelerin halen niye kalkınamadıkları sorusunu teori cevaplıyamamaktadır. Ayrıca, ikili ekonomik yapıya sahip oldukları görünen bu ülkelerde ortaya çıkan; üretim faktör fiyatları ile marjinal verim arasındaki çarpıklık nedeniyle karşılaştırmalı üstünlüğü saptamada sanayi sektöründeki mi, yoksa tarım sektöründeki mi marjinal verimin mi temel alınacağı konusunda da bir açıklık getirilmemiştir.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Teorik bölümümüzün ödemeler dengesi konusuna ağırlık veren incelememizde de; Klasikler'in adı geçen teorisinin doğal sonucu olarak, ödemeler dengesizliği sorununun da olmaması gerekmekteydi. Çünkü onlara göre, ödemeler dengesizliği altın veya fiyat hareketleri ile otomatik olarak dengeye gelmekteydi. Oysa, günümüzün ödemeler dengesi anlayışının veya denge kavramının anlamının farklı olduğu bilinmektedir. Yani, ödemeler dengesinin otomatik olarak dengeye gelmediği; fazla ve açıkların oluştuğu bilinen ve yaşanan bir gerçektir. O halde, dengesizliğin varolduğu gözlenen bir gerçek ise, bu dengesizliğin nedenleri nelerdir, araştırılması gereken asıl konunun bizce bu olduğunu teorik yaklaşım yaptığımız bölümde vurgulayarak, bu konuya ağırlık vermeye çalıştık. Gerçekten, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri ayıran en önemli kıstas da; dengesizliği yaratan faktörlerin farklılığı oluşturmaktadır. Örneğin, dönemsel dengesizlik daha çok bugünün gelişmiş ülkelerinde görülmüş ve görülmektedir. Dönemsel olarak arz ve talepte, dolayısıyla ulusal gelirde görülen değişimler birçok ülkenin ödemeler dengesini zincirleme olarak etkilemektedir. Gerçekte dönemsel dengesizliğin mallar seviyesindeki yapısal dengesizlik türünden başka birşey olmadığını ve bu dengesizliğin giderilmesi güçlüğünün ekonomilerin yapısının yeteneğine bağlı olduğu görülmektedir. Yapısal dengesizliği yaratan faktörlerin bir bileşiminin sonucunda oluşan ve asıl belirleyici faktör olarak kanıtlamaya çalıştığımız dış ticaret hadlerinin rolünün araştırılmasına girdiğimizde ise gördük ki; gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret hadlerinin tarihsel olarak kötüleşmesine yol açan faktörler bu ülkelerin yapılarında kökleşmiştir ve bu olgunun doğal sonucu da, ödemeler dengesizliklerinin gittikçe artma eğilimi içinde bulunmasıdır. Parasal dengesizlik türünü ise, ödemeler dengesine yaklaşımlar çerçevesi içinde inceledik ve bu dengesizliğin diğer dengesizlik türlerinin farklı bir biçimde açıklanışından ibaret olduğunu ev varlığının, ülkelerdeki farklı enflasyon olgusu (bunun doğal sonucu olarak da, farklı enflasyon oranları) ile açıklandığını gözlemiş bulunuyoruz.

Ülkelerin gerek ödemeler dengeleri durumları ve gerekse dış ticaret hadleri gelişmelerini son bölümdeki uygulamalı çalışmamızda yakından incelemeye ve bu bölümde anlatılanların teoridekiler ile uygunluk gösterdiğini saptamaya çalıştık. İlk kısımda gelişmiş ülkeleri ele alarak, sözkonusu ülkelerin ödemeler dengesiz-

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

liklerini incelememizden şu sonuçlara varmış bulunuyoruz: Gelişmiş ülkelerde ödemeler dengesi fazlalıkları ve açıkları, bu ülkelerin kendi aralarındaki veya dünya pazarlarındaki rekabet güçlerine göre değişken bir nitelik kazanmıştır. Ayrıca, dengesizliğin sonuçları gelişmekte olan ülkelere oranla fazla önem taşımamaktadır. Çünkü, gelişmiş ülkeler dengesizliklerini giderecek ve/veya bunun olumsuz sonuçlarının etkilerini azaltacak hem ekonomik bünyeye ve hem de uluslararası mekanizmaya sahiptirler. Gelişmiş ülkelerin dış ticaret hadlerini incelememizden çıkan sonuçlar ise, ödemeler dengesine ilişkin vardığımız sonuçlar ile paralellik içindedir. Şöyle ki ,dış ticaret hadleri uluslararası işbölümünün bir yansıması olduğundan, gelişmiş ülkelerde gözlenen durum da, bu ülkelerin kendi aralarındaki rekabet gücünü yansıtmakta ve zaman süreci içinde rekabet güçlerinin değişmesinden dolayı yeniden belirlenmektedir.

Bu bölümün ikinci kısmında gelişmekte olan ülkeler aynı yaklaşımla ele alınmıştır. Varılan sonuçlara göre; tarihsel açıdan bu ülkelerin yapısal ödemeler dengesi açıkları ile karşılaştıkları görülmektedir. Kuşkusuz bu olgunun sonuçları, sözkonusu ülkelerin ekonomilerini derinden etkilemektedir. Çünkü bilindiği gibi, en büyük sorunları; kalkınmadır. Yine, gelişmekte olan ülkeler tarihsel açıdan dış ticaret hadlerinin aleyhe seyretmesi olgusu ile karşılaşmışlardır ve bu da, adı geçen ülkelerin kalkınmaları için sağlam finansman kaynaklarını oluşturma olanaklarını giderek daraltmaktadır. Ödemeler dengesizliği ve mal ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi olgusu arasındaki ilişkiyi daha somut olarak, hazırladığımız tablolar ve grafiklerden de görmüş bulunmaktayız.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengeleri ve dış ticaret hadlerinde zaman zaman geçici iyileşmeler görülmüşse de, bu iyileşmeler gelişmiş ülkelerdeki dönemsel dalgalanmalara bağlı olarak meydana gelmiştir. Bu da, sözkonusu ülkelerin gelişmiş ülkelere ne denli bağımlı olduklarını kanıtlayan bir gösterge olmaktadır. Ayrıca, bu geçici iyileşmeler bir süre sonra yerini yeniden olumsuz eğilimlere bırakmışlardır. Çünkü, gelişmiş ülkelerin kendi ekonomik sorunlarını başka ülkelere aktaracak ekonomik ve parasal düzene sahip oldukları bilinmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerin, aleyhlerine olan durumları gidelrmek için, bugün «Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen» çerçevesi

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

içinde yaptıkları girişimlerin bazı olumlu sonuçlar vermekte olduğu görülmekte ise de, gelişmiş ülkelerin daha önce yaptıkları gibi, ileride durumu yeniden kendi lehlerine çevirmeleri olasıdır. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkelerin başlıca sorunu; olumsuz sonuçları tüm kurumlarına yansımış olan sanayileşememe sorununu çözmektir. Şu halde, getirilecek öneriler, bu ülkelerin kalkınmalarının hem nedenini, hem de sonucunu oluşturan ve dolayısıyla dış piyasalarda önemli bir güç olmalarını sağlayacak olan yapısal değişimi her alanda gerçekleştirecek doğrultuda yapılmalıdır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

EK

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO I. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN (1950) ÖNCESİ ÖDEMELER DENGESİ ÖZETİ

Ülkeler	Yıl	Cari Hesap	Özel Kapital	Resmi Kapital	Parasal Altın	Net Hata ve Noksan
Yunanistan	1938	— 5.3	9.0	— 1.3	— 2.5	+ 0.1
($)	1946	—107.3	+ 22.6	+122.4	+ 9.0	— 1.5
	1947	—129.1	+ 43.7	+ 77.1	+ 4.8	+ 3.5
Peru	1938	— 39.2	+ 11.5	+ 25.6	+ 2.6	+ 0.5
(Sol)	1946	—123.3	+ 64.2	+ 23.1	+ 26.4	+ 9.6
	1947	—120.3	+123.9	— 31.7	+ 24.8	+ 3.3
İran	1946	+377	+820	— 9	—719	—469
(Rial)	1947	—641	+945	—641	+239	+ 98
Hindistan	1938	—157	—101	+ 36	—	+121
(Rupi)	1946	—328	—814	384	—	45
	1947	—1314	—164	1209	—	919
	1948	—1225	—	1404	—	— 15
Türkiye	1946	+187.8	+ 0.7	— 64.5	+ 10.8	134.8
(TL)	1947	— 54.2	+ 3.8	—159.2	+182.6	+ 27.0
Arjantin	1938	—164	— 22	+189		— 3
($)	1946	+421	— 98	—301		— 22
	1947	— 16	— 41	+194		—137
Brezilya	1947	—3356	+3017	+963	—	—624
(Kruzo)						
Venezuela	1938	+ 10.5	+ 28.0	— 2.3	— 4.3	— 31.9
($)	1946	— 3.4	+ 71.3	— 23.7	— 10.7	— 33.5
	1947	—171.3	+194.2	— 6.6	—	— 16.3
Şili	1946	— 29.4	— 10.9	+ 17.1	+ 17.6	+ 5.6
($)	1947	— 47.7	+ 1.9	+ 29.6	+ 19.5	— 3.3
Küba	1946	+142.1	— 42.8	— 33.2	— 35.0	— 31.1
(Pezo)	1947	+117.4	— 12.9	— 39.3	— 53.0	— 12.2
Meksika	1938	+ 51	+ 6	— 5	— 5	— 47
($)	1946	—164	— 52	+ 21	+113	+ 82
	1947	—154	+ 22	+ 36	+ 80	+ 16
	1948	— 38	—	—	+ 59	— 21
Mısır	1946	— 20.4	—	+ 9.5	— 0.3	+ 11.2
(Mısır Lirası)	1947	— 25.8	+ 0.4	+ 19.1	—	+ 6.3

Kaynak : United Nations, **Statistical Yearbook**, 1948, s. 345-347.

TABLO II. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN (1950) SONRASI ÖDEMELER DENGELERİ ÖZETİ
($ Cinsinden)

Ülkeler	Yıllar	Dış Ticaret İhracat	Dış Ticaret İthalat	Uluslararası Nakliyatta Navlun ve Sigorta	Yatırım Geliri	Özel Transfer Ödemeleri ve Diğer Hizmetler	Kamu Transfer Ödemeleri	Parasal Sektör Kapitali Özel	Parasal Sektör Kapitali Kamu	Para Dışındaki Kapital Özel Kurumlar	Para Dışındaki Kapital Kamu Kurumları	Net hata ve Noksan
İspanya	1956	427	—731	— 15	— 4	172	24	18	28	—	135	— 54
	1957	455	—817	— 30	— 5	196	29	13	— 1	—	95	65
	1958	528	—831	— 20	— 9	166	21	15	— 20	—	165	— 15
	1959	523	—767	— 14	— 10	206	33	42	53	—	— 93	27
	1960	745	—696	— 4	— 14	330	33	106	17	—	—465	— 52
	1961	759	—1048	— 11	— 19	494	46	191	19	22	—396	— 57
Yunanistan	1956	210	—418	— 16	2	114	39	49	26	1	— 3	— 7
	1957	227	—471	+ 17	2	137	3	62	17	6	11	2
	1958	246	—482	12	2	127	30	52	7	4	15	— 11
	1959	221	—422	14	6	136	39	43	22	— 2	— 50	— 13
	1960	210	—474	21	6	148	29	42	25	— 5	— 8	6
	1961	235	—532	38	— 1	171	25	59	44	— 2	— 27	— 10
Peru	1956	321	—341	— 47	— 32	4	7	93	23	1	— 14	— 15
	1957	333	—397	— 55	— 33	12	10	100	19	— 7	33	— 15
	1958	292	—331	— 46	— 32	12	6	102	4	— 1	13	— 19
	1959	323	—274	— 37	— 49	9	3	55	— 19	6	— 18	1
	1960	445	—319	— 43	— 62	11	2	13	— 14	4	— 33	— 4
	1961	511	—401	— 54	— 57	19	2	14	— 3	— 1	— 34	4
İran	1956	511	—442	—	—139	— 36	44	31	23	— 2	1	9
	1957	644	—480	1	—211	— 39	20	17	80	—	— 46	14
	1958	704	—591	1	—248	— 34	18	83	27	— 2	46	— 4
	1959	785	—598	1	—265	— 32	43	— 4	27	1	26	16
	1960	825	—641	1	—296	— 21	37	18	11	3	57	6
	1961	872	—597	1	—300	— 7	43	— 20	61	5	— 60	2

ANKARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Irak	1956	478	—324	1	—181	— 2	1	13	13	26	— 59	34
	1957	360	—361	1	—127	— 2	—	36	25	—22	90	—
	1958	567	—312	1	—217	12	3	6	4	—11	— 27	— 26
	1959	606	—336	1	—238	— 3	— 3	17	— 6	2	—	— 40
	1960	654	—403	—	—263	— 13	— 5	13	— 8	20	35	— 30
	1961	662	—428	—	—260	— 20	— 3	— 1	2	11	44	— 7
Pakistan	1956	367	—172	— 15	— 6	—336	87	23	71	6	— 22	— 3
	1957	359	—170	— 15	— 2	—343	67	11	51	—11	54	1
	1958	293	—169	— 17	— 4	— 13	106	2	62	—	47	— 5
	1959	334	—150	— 18	— 7	—263	100	7	76	7	— 89	3
	1960	397	—618	— 31	— 7	22	134	24	90	6	— 27	10
	1961	399	—646	— 35	— 6	18	167	29	47	— 3	40	— 10
Hindistan	1956	1323	—2124	66	24	155	74	19	74	10	421	— 42
	1957	1463	—2626	69	— 15	203	49	— 4	229	—14	702	— 26
	1958	1186	—2220	66	— 32	168	56	— 47	594	—24	249	— 44
	1959	1332	—1970	60	— 56	206	66	— 23	535	—24	—108	— 66
	1960	1316	—2260	51	— 90	181	69	146	552	—26	67	— 58
	1961	1388	—2084	51	—112	94	21	129	475	—17	58	— 1
Brezilya	1956	1483	—1046	—130	—146	—163	4	240	22	—28	—172	— 64
	1957	1392	—1285	—139	—137	—143	4	341	— 41	23	116	—131
	1958	1244	—1179	—117	—114	—110	3	275	— 23	7	175	—161
	1959	1282	—1210	—105	—150	—164	5	251	— 29	— 2	88	34
	1960	1270	—1293	— 95	—194	—239	8	196	— 2	16	376	— 43
	1961	1405	—1292	— 91	—184	—130	5	242	154	—62	— 49	2
Türkiye	1956	304	—358	— 11	— 21	64	85	— 29	61	—	— 54	— 41
	1957	331	—346	— 15	— 25	24	64	— 61	105	— 7	28	— 98
	1958	247	—284	— 15	— 18	— 13	88	74	33	— 8	— 73	— 31
	1959	336	—428	— 28	— 19	— 7	83	14	85	—	2	— 70
	1960	336	—421	— 25	— 31	29	68	24	30	— 3	— 56	49
	1961	366	—449	— 43	— 37	44	79	— 34	44	11	— 32	51

Kaynak : IMF, **Balance of Yearbook**, Washington, D.C., Vol, 14, 1957-61, Page. 1 - Page. 12.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO III. BİR BÜTÜN OLARAK AZ GELİŞMİŞ ÜLKELERİN (1960-1969) ARASI ÖDEMELER DENGELERİNİN SEÇİLMİŞ KALEMLERİ ($ cinsinden)

	1960-62	1965-7	1969
GELİRLER			
Mal İhracatı	26.9	37.2	49.8
Resmi Akışlar (Net)	5.6	7.9	8.3
Özel Yatırım	3.3	4.9	5.9
Net Hizmet ve Özel Transfer Ödemeleri	0.3	0.4	0.6
TOPLAM	36.1	50.4	64.6
KULLANIMLAR			
Mal İthalatı	30.1	39.5	49.0
Borç Hizmeti	2.2	3.3	—
Diğer yatırım ödemeleri	3.2	4.9	14.2
Çeşitli	1.0	1.5	—
Rezervlerdeki değişimler	—0.4	1.3	1.4
TOPLAM	36.1	50.4	64.6

Kaynak : Helleiner, a.g.k., s. 16.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO IV. PETROLÜ OLMAYAN GELİŞEN ÜLKELERİN BİRLEŞTİRİLMİŞ ÖDEMELER DENGESİZLİĞİ (milyar $)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975*
İhracat	35.3	36.7	44.9	64.2	92.0	88.3
İthalat	44.6	49.9	54.7	76.2	128.5	132.5
Ticaret Açığı	—9.3	—13.2	— 9.8	—17.0	—34.5	—44.2
Net hizmetler ve özel transferler	1.0	2.0	1.0	3.0	4.0	5.0
Cari Hesap Den.	—8.3	—11.2	— 8.8	— 9.0	—30.5	—39.2
Direkt yatırım	1.9	2.2	2.3	4.0	4.8	5.0
Resmi Bağışlar	1.9	2.3	2.8	3.0	4.2	4.0
Net orta ve uzun dönemli devlet borçları	4.9	6.2	6.6	9.3	17.5	20.4
(Bankalardan)	(2)	(1.0)	(1.3)	(3.7)	(6.7)	(7.2)
(OPEC kaynakları)	—	—	—	—	(2.4)	(4.4)
(Diğer)	(4.7)	(5.2)	(5.3)	(5.6)	(8.4)	(8.8)
Net IMF kaynakları	—.4	.1	.4	—.1	1.6	1.6
(Petrol kolaylığı)					(.9)	(1.5)
Hiçbir yere dahil olmayan kapital akımları (yanlışlık ve unutmalar dahil)	2.5	2.2	2.2	.9	4.7	5.2
Rezervlerdeki değişim (artı; azalmayı gösterir.)	—2.5	—1.8	—5.5	—8.1	—2.3	3.0

Kaynak : John A. Holsen and Jean L. Walebroeck, «The Less Developed Countries and the International Monetary Mechanizm», **American Economic Association**, Vol. 66, No. 2, May 1976, s. 171-176.

*) Tahmini rakamlar.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO V. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN (1950) ÖNCESİ ÖDEMELER DENGESİ ÖZETİ

Ülkeler	Yıl	Cari Hesap	Özel Kapital	Resmi Kapital	Parasal Altın ve	Net Hata Noksan
Fransa	1946	—2386	— 3	+1688	+ 706	— 5
($)	1947	—1688	+ 71	+1177	+ 438	+ 2
	1948	— 988	+ 115	+ 860	+ 20	— 7
Kanada	1938	100	— 89	— 13	— 4	+ 6
($)	1946	+ 357	+ 80	— 239	— 202	+ 4
	1947	+ 47	— 197	— 100	+ 249	+ 1
	1948	+ 453	+ 5	— 346	— 115	+ 3
İtalya	1938	— 75	—	— 8	+ 24	+ 59
($)	1946	+ 79	— 76	+ 102	— 4	— 101
	1947	— 491	184	+ 327	— 27	+ 7
	1949	+ 39	121	— 138	— 27	+ 5
İngiltere	1938	— 70	— 39	—	+ 130	— 21
(L)	1946	— 349	+ 68	+ 213	—	+ 68
	1947	— 580	+ 51	+ 626	+ 152	— 249
	1948	+ 3	+ 180	— 30	+ 55	— 208
A.B.D.	1938	+1109	+ 91	+ 350	—1799	+ 249
($)	1946	+4922	+ 134	+4321	— 623	+ 156
	1947	+8897	— 900	—6839	—2162	+1004
	1948	+1901	—1116	— 497	—1530	+1242
Japonya	1936	+ 110	— 63	— 15	— 23	— 9
($)	1946	— 231	—	+ 251	—	— 20
	1947	— 346	—	+ 361	—	— 15

Kaynak : U.N. Statistical Yearbook, 1948, s. 345-347.

TABLO VI. GELİŞMİŞ ÜLKELERİN (1950) SONRASI ÖDEMELER DENGELERİ ÖZETİ ($ Cinsinden)

Ülkeler	Yıllar	Dış Ticaret		Uluslararası Nakliyatta Navlun ve	Yatırım	Transfer Ödemeleri ve Diğer	Kamu Transfer	Parasal Sektör Kapitali		Para Dışındaki Kapital		Net hata v
		İhracat	İthalat	Sigorta	Geliri	Hizmetler	Ödemeleri	Özel	Kamu	Özel Kurumlar	Kamu Kurumları	Noksan
İngiltere	1956	9456	— 9307	—	627	— 101	— 95	— 333	— 210	— 196	39	120
	1957	9825	— 9858	902	669	— 773	— 140	— 482	143	— 28	— 510	292
	1958	9498	— 9400	960	823	— 764	— 199	— 384	— 185	31	— 549	169
	1959	9820	—10116	927	739	— 840	— 219	— 392	— 182	— 3	330	— 64
	1960	10380	—11480	843	672	— 991	— 266	— 255	— 252	— 403	473	873
	1961	10816	—11217	924	692	—1109	— 322	190	— 104	— 204	109	225
Kanada	1956	5312	— 5880	11	— 397	— 403	— 30	1435	39		—87	—
	1957	5502	— 5940	— 1	— 492	— 544	— 42	1078	33		106	—
	1958	5427	— 5387	— 20	— 489	— 642	— 55	1080	163		—77	—
	1959	5778	— 5988	— 61	— 556	— 666	— 75	1499	85		—16	—
	1960	5978	— 5872	— 58	— 537	— 731	— 62	1168	66		48	—
	1961	6231	— 5780	— 52	— 608	— 711	— 56	1113	— 46		—91	—
Fransa	1956	3688	— 4621	—272	50	329	91	121	— 74	— 146	873	— 39
	1957	3752	— 4886	—409	41	95	82	265	— 122	196	1008	— 22
	1958	3868	— 4079	—177	— 5	102	117	215	— 96	— 129	200	— 16
	1959	4262	— 3857	— 79	— 7	413	— 20	481	— 133	386	—1554	— 108
	1960	4962	— 4982	— 47	— 37	642	— 38	304	— 171	— 14	— 701	8
	1961	5758	— 5387	— 38	19	608	43	323	— 110	122	—1392	54
İtalya	1956	2083	— 2815	— 11	— 27	690	— 14	138	8	26	— 124	46
	1957	2480	— 3249	— 52	— 25	915	— 36	106	84	66	— 296	7
	1958	2523	— 2896	— 41	— 34	1021	— 9	174	— 12	137	— 900	37
	1959	2860	— 2993	— 96	— 5	1016	— 27	262	32	90	— 939	— 200
	1960	3571	— 4204	—130	— 30	1147	— 37	325	21	— 333	— 104	— 226
	1961	4108	— 4658	—182	— 51	1334	— 48	511	21	12	— 586	— 461

Almanya	1956	7333	— 5969	—148	—104	154	— 217	41	— 229	217	—1211	133
	1957	8546	— 6785	—139	— 94	205	— 350	68	— 643	— 6	—1220	418
	1958	8777	— 6990	— 35	—139	178	— 367	— 22	— 261	— 221	— 824	— 96
	1959	9732	— 7886	— 43	—237	23	— 616	— 264	— 821	— 249	371	— 10
	1960	11460	— 9417	—129	—189	— 50	— 593	185	— 261	540	—1966	420
	1961	12639	—10210	—108	—305	— 527	— 745	352	—1036	— 58	— 60	58
A.B.D.	1956	17350	—12776	128	2912	—3354	—1901	—2733	— 629	360		643
	1957	19362	—13263	151	3474	—3158	—1828	—3419	— 958	—1190		748
	1958	16240	—12927	—127	3081	—3649	—1849	—3038	— 971	2860		380
	1959	16282	—15294	—239	3106	—3308	—1906	—2463	— 353	3647		528
	1960	19458	—14722	—270	3375	—3493	—1937	—3489	—1105	2775		—592
	1961	19903	—14502	—263	3608	—3300	—2224	—2717	— 926	1023		—602
Japonya	1956	2483	— 2608	—182	— 39	320	— 8	— 2	24	54	— 56	14
	1957	2847	— 3242	—353	— 49	242	— 65	67	2	—	546	5
	1958	2876	— 2500	— 15	— 40	178	— 234	37	41	— 76	— 338	71
	1959	3412	— 3047	— 35	— 37	138	— 70	— 81	53	97	— 487	57
	1960	3982	— 3711	— 90	— 33	76	— 80	— 99	27	394	— 498	32
	1961	4149	— 4707	—292	— 48	14	— 99	— 20	27	552	405	19

Kaynak : IMF, **Balance of Yearbook**, Washington, D.C., Vol. 14, 1957-61, **Page 1 - Page 12.**

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO VII. TOPLAMIN YÜZDESİ OLARAK AÇIK YILLARI

Açık Yılları	Gelişmiş Ülkeler	Gelişen Ülkeler	Toplam
1967-76	39.3	37.8	38.2
1967-60	42.3	42.7	42.6
1970-73	16.3	30.1	27.0
1974-76	66.7	43.6	48.6

Kaynak : IMF, **Survey**, June 5, 1978, s. 162.

TABLO VIII. CARİ İŞLEMLER BİLANÇOSUNUN TOPLAM YAPISI (milyar $)

Gruplar	1967-72 Ortalaması	1973	1974	1975	1976	1977
En çok petrol ihraç eden ülk.	0.7	6	67	35	41	37
Sanayi ülk.	10.2	12	—10	19	— 1	— 1
Diğer petrolü olmayan ülk.						
Daha gelişmiş	—1.7	1	—14	—15	—14	—12
Az gelişmiş	—8.1	—11	—30	—38	—26	—25
Toplam	1.1	8	—14	—	—	— 1

Kaynak : IMF, **Survey, Annual Report** Issue, September 19, 1977, s. 292.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO IX. CARİ HESAPLARDA ÖDEMELER DENGESİNİN ÖZETİ (milyar $)

Ülkeler	1973	1974	1975	1976	1977	1978
Sanayi Ülkeleri	9.8	—13.0	16.4	— 2.4	— 7.6	4
Kanada	—	— 1.6	— 4.7	— 4.3	— 4.0	— 3
A.B.D.	1.6	0.4	14.4	1.7	17.4	—16
Japonya	0.1	— 4.5	— 0.4	3.9	11.2	11.5
Fransa	— 0.4	— 5.5	0.5	— 5.3	— 1.8	— 0.5
Batı Almanya	6.8	12.5	7.5	7.1	7.6	8.5
İtalya	— 1.2	— 6.9	0.8	— 1.8	3.4	3.5
İngiltere	— 1.3	— 7.5	— 2.8	— 0.6	1.9	4
Diğer	4.3	0.2	1.1	— 3.3	— 8.5	— 4
Büyük petrol ihracatçıları[1]	6.5	67.8	34.7	40.8	34.9	23
Daha gelişmiş ilksel mal üreten ülk.[2]	1.1	—14.5	—14.8	—14.3	—13.6	—12.5
Avrupa	0.2	— 9.7	—10.8	—10.5	—11.5	—10
Avusturalya, Yeni Zelanda Güney Afrika	0.9	— 4.8	— 4.0	— 3.8	— 2.1	— 2.5
Petrolü olmayan gelişen Ülkeler[3]	—11.3	—29.8	—37.3	—25.6	—22.1	—30
Afrika	— 1.9	— 2.3	— 5.3	— 5.0	— 6.0	— 7.5
Asya	— 2.5	— 8.6	— 6.9	— 2.4	— 1.4	— 4
Latin Amerika, Karayip[4]	— 4.6	—13.3	—16.6	—11.8	— 8.6	—11.5
Orta Doğu	— 2.4	— 5.8	— 8.5	— 6.4	— 6.1	— 7.5
Toplam	6.1	10.4	— 1.0	— 1.5	— 8.4	—15

Kaynak : IMF, Survey, May 8, 1978, s. 140.

1) Cezayir, Endonezya, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Nijerya, Umman, Katar, Suudi Arabistan Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezuela.
2) Avusturalya, Finlandiya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, Malta, Yeni Zelanda, Portekiz, Romanya, Güney Afrika, İspanya, Türkiye ve Yunanistan.
3) Kıbrıs ve İsrail, Karayip ve Latin Amerika'daki Hollanda Antillerini ve Orta Doğuyu içine alır.
4) Arjantin, Şili ve Uruguay.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO X. DÜNYA İHRACATI, İTHALATI VE DIŞ TİCARET BİLANÇOSU (milyar $)

SANAYİ ÜLKELERİNDEN...

	Petrol ihraç eden ülkelere			Petrolü olmayan gelişen ülkelere			Dünyaya		
	İhracat	İthalat	Ticaret Bilançosu	İhracat	İthalat	Ticaret Bilançosu	İhracat	İthalat	Ticaret Bilançosu
1973	15.9	33.9	—18.0	72.6	62.5	10.1	400.3	413.7	—13.4
1974	28.0	92.1	—64.1	105.2	86.7	18.5	533.2	587.6	—55.4
1975	45.8	89.1	—43.3	110.7	83.9	26.8	568.3	588.3	—20.0
1976	52.9	107.5	—54.6	112.7	100.0	12.7	632.5	677.5	—45.0
1977	65.6	120.2	—54.6	129.2	119.5	9.7	718.4	769.3	—50.9
1978	77.5	117.7	—40.2	157.7	136.7	21.0	861.3	890.7	—29.4
1979	75.2	163.3	—88.1	194.1	176.8	17.3	1056.4	1142.3	—85.9

PETROL İHRAÇ EDEN ÜLKELERDEN...

	Sanayi ülkeleri			Petrolü Olmayan gelişen ülkelere			Dünyaya		
1973	30.4	15.3	15.1	7.8	3.3	4.5	39.2	20.0	19.2
1974	87.8	24.7	63.1	24.3	5.3	19.0	114.6	32.5	82.1
1975	87.7	41.0	37.7	23.5	7.2	16.3	105.9	51.3	54.6
1976	94.6	50.5	44.1	30.1	9.0	21.1	129.9	63.5	66.4
1977	106.0	67.3	38.7	33.0	12.2	20.8	143.8	85.5	58.3
1978	106.5	82.6	23.9	33.4	12.7	20.7	143.1	100.5	42.6
1979	152.9	82.7	70.2	46.3	15.2	31.1	201.9	103.8	98.1

PETROLÜ OLMAYAN GELİŞEN ÜLKELERDEN...

	Sanayi Ülkelerine			Petrol İhraç Ed. Ülkelere			Dünyaya		
1973	54.3	68.4	—14.1	2.6	7.6	—5.0	83.9	101.4	—17.5
1974	76.2	102.9	—26.7	5.5	24.1	—18.6	120.2	164.2	—44.0
1975	71.8	110.4	—38.6	7.0	24.9	—17.9	118.4	173.2	—54.8
1976	89.7	108.9	—19.2	8.0	29.8	—21.8	140.8	180.2	—39.4
1977	103.4	126.2	—22.8	10.9	32.3	—21.4	166.3	207.5	—41.2
1978	118.9	155.1	—36.2	12.4	34.8	—20.4	191.0	248.1	—57.1
1979	154.6	197.3	—42.7	14.6	47.6	—33.0	244.4	318.0	—73.6

Kaynak : **IMF, Direction of Trade Yearbook**, 1980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XI. FON KAYNAKLARININ NET KULLANIMI

	1967-69	1970-73	1974-75	1967-76
Açık yıllarında Fon kaynaklarından kullanım		(sayı)		
Bütün Ülkeler	34	26	92	152
Gelişmiş ülkeler	8	28	23	33
Az gelişmiş ve Gelişen Ülkeler	26	24	69	119
Açık yıllarının yüzdesi olarak Fon kaynaklarından satınalmalar		(yüzde)		
Bütün Ülkeler	28	22	54	37
Gelişmiş Ülkeler	27	13	446	34
Gelişen Ülkeler	28	23	58	38

Kaynak : IMF, Survey, June 5, 1978.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XII. GELİŞMİŞ VE GELİŞEN ÜLKELERİN DIŞ TİCARET HADLERİ (1970 = 100, $ cinsinden)

	1960	1976
Az Gelişmiş Ülkeler		
İran	94	406
Venezuela	85	323
Yunanistan	92	83
Portekiz	83	95
Brezilya	90	99
Meksika	87	91
Tunus	101	152
Peru	68	80
Hindistan	77	73
Pakistan		
Afganistan	103	128
Mısır	88	154
Filipinler	108	69
Meksika	87	91
Şili	63	43
Uruguay	102	82
İspanya	93	69
Sanayi Ülkeleri		
İtalya	104	77
İngiltere	95	83
Japonya	102	71
Fransa	93	95
Almanya	90	101
Kanada	98	111
ABD	93	82
Suudi Arabistan	97	432
Libya	93	337
Kuveyt	99	462

Kaynak : World Bank, a.g.r. s. 86-87.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XIII. TÜRKİYE'NİN (1923-1929) DÖNEMİNDEKİ DIŞ TİCARETİ (Milyon Tl.)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1923	85	145	—60
1924	159	194	—35
1925	192	242	—50
1926	186	235	—49
1927	158	211	—53
1928	174	224	—50
1929	155	256	—101

Kaynak : Erol Zeytinoğlu, **Türkiye Ekonomisi**, 6. baskı, İstanbul, Metler Mat., 1975, s. 563.

TABLO XIV. TÜRKİYE'NİN (1930-1974) DÖNEMİNDEKİ DIŞ TİCARETİ (Milyon $)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark
1930	82	79	+ 3
1931	68	68	0
1932	55	46	+ 9
1933	52	40	+12
1934	50	40	+ 4
1935	51	48	+ 3
1936	63	50	+13
1937	74	62	+12
1938	78	81	— 3
1939	69	64	+ 5
1940	60	37	+23
1941	66	40	+26
1942	89	79	+10
1943	139	110	+29
1944	125	89	+36
1945	118	68	+50
1946	223	221	+112
1947	219	240	—21
1948	193	270	—77
1949	247	287	—40
1950	263	283	—20
1951	314	402	—88
1952	363	456	—193

MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

1953	396.0	532.5	—136.5
1954	334.9	478.4	—143.5
1955	313.3	497.6	—184.3
1956	305.0	407.3	—102.3
1957	345.2	397.1	— 51.9
1958	247.3	315.1	— 67.8
1959	354	470	—116
1960	320.7	468.1	—147.4
1961	364.7	509.4	—144.7
1962	381.1	622.2	—241.1
1963	368.0	687.2	—319.2
1964	410.7	537.2	—126.5
1965	463.7	572.0	—108.3
1966	490.5	718.3	—227.8
1967	622.3	648.7	—162.4
1968	496.3	763.7	—274.0
1969	536.8	801.2	—264.4
1970	588.5	947.6	—359.1
1971	676.6	1.170.8	—494.2
1972	885.0	1.562.6	—677.6
1973	1.317.1	2.086.2	—769.1
1974	1.532.2	3.776.6	—2.244.4

Kaynak : Zeytinoğlu, a.g.k., s. 564-571.

TABLO XV. TÜRKİYE'NİN (1975-1979) DIŞ TİCARET HACMİ (Milyon $)

Yıllar	İthalat	İhracat	Fark
1975	4.738.56	1.401.08	—3.337.48
1976	5.128.65	1.960.21	—3.168.44
1977	5.796.28	1.753.03	—4.043.25
1978	4.599.02	2.288.16	—2.310.86
1979	5.069.43	2.261.20	—2.308.23

Kaynak : Türkiye Odalar Birliği **İktisadi Rapor** (1980)'den derlenmiştir.

TABLO XVI. TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİ DURUMU (1963 - 1971) (Milyon $)

KALEMLER	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970	1971
I. CARİ İŞLEMLER									
A. DIŞ TİCARET									
1. İhracat (FOB)	368	411	464	490	523	496	537	588	677
2. İthalat (CIF)	—688	—537	—572	—718	—685	—764	—801	—948	—1.171
DIŞ TİCARET DENGESİ	—320	—126	—108	—228	—162	—268	—264	—360	—494
B. GÖRÜNMEYEN KALEMLER									
1. Dış Borç Faiz Öd.	— 24	— 31	— 28	— 28	— 28	— 34	— 39	— 47	— 47
2. Turizm ve Dış Sey. (net)	— 13	— 13	— 11	— 14	— 14	— 9	— 5	4	21
3. İşçi gelirleri	—	9	70	115	93	107	141	273	471
4. Kâr transferleri	— 8	— 10	— 15	— 16	— 25	— 32	— 32	— 33	— 36
5. Proje kred. hizmet ödem.	—	— 4	— 7	— 7	— 9	— 15	— 13	— 30	— 32
6. Diğer Görünmeyenler (Net)	16	7	5	1	21	25	— 5	14	2
GÖRÜNMEYEN KALEMLER DENGESİ	— 29	— 42	14	51	34	37	42	181	379
C. ENFRASTRÜKTUR ve OFF-SHORE	22	59	18	19	14	9	8	8	6
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	—327	—109	— 76	—158	—114	—222	—214	—171	—109

ANKARA ÜNİVERSİTESİ SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ YAYINEVİ

II. SERMAYE HAREKETLERİ									
1. Dış Borç Öd.	—100	— 85	—145	— 97	— 79	— 72	— 87	—131	— 91
2. Türk Lirası Gıda İth. veya PL 490	88	31	29	17	—	—	41	83	55
3. Özel Yab. Sermaye	21	24	22	30	17	13	24	58	45
4. Proje Kredisi	61	47	48	71	83	127	174	179	219
5. Bedelsiz ithalat	5	5	5	11	12	22	20	34	27
6. Program kredileri	154	126	190	153	134	118	96	142	89
7. Kredili İthalat	10	10	—	—	—	—	—	—	—
SERMAYE HAREKETLERİ DENGESİ	23	158	149	185	167	208	268	365	344
GENEL DENGE	— 88	49	73	27	53	— 14	54	194	235
III. IMF NET DURUMU	4	3	— 15	—	8	27	— 11	48	—
IV. REZERV HAREKETLERİ (Azalış)	48	— 12	— 13	39	25	(..)	(..)	—236	—345
V. ÖZEL ÇEKİLİŞ HAKLARINDAN KULLANMA							—	18	11
VI. KISA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ	— 21	— 15	— 35	— 39	— 21	—	—	—	—
VII. NET HATA VE NOKSAN	57	— 25	— 10	— 27	— 15	— 19	— 43	— 24	99

Kaynak : DPT, **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı,** (3. Beş Yıl, 1973-1977) Ankara 1977.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XVII. 1971'DEN SONRA TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİ DURUMU (milyon $)

KALEMLER	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979*
I. CARİ İŞLEMLER								
A. DIŞ TİCARET								
1. Dış Satım	885	1317	1532	1401	1960	1753	2288	2261
2. Dış Alım	—1563	—2086	—3778	—4739	—5128	—5796	—4599	—5069
DIŞ TİCARET DENGESİ	— 678	— 769	—2245	—3338	—3168	—4043	—2311	—2808
B. GÖRÜNMEYEN KALEMLER								
1. Dış Borç Faiz Öd.	— 62	— 59	—102	—124	—217	—320	—389	—546
2. Turiz mve Dış Sey.	44	78	42	46	— 28	— 64	145	186
3. İşçi Gelirleri	740	1183	1426	1322	983	982	983	1694
4. Kâr Transferleri	— 35	— 35	— 71	— 36	— 84	—116	— 47	— 42
5. Proje Kredileri Hizmet Ödemeleri	— 35	— 24	— 17	— 15	— 15	— 60	— 56	—
6. Diğer Görünmeyenler	— 12	92	222	252	213	224	254	330
GÖRÜNMEYEN İŞLEMLER DENGESİ	640	1235	1500	1435	852	646	890	1622
C. ENFRASTRÜKTÜR ve OFF-SHORE	30	18	27	23	15	12	3	—
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	— 8	+484	—719	—1880	—2301	—3385	—1418	—1186

II. SERMAYE HAREKETLERİ								
1. Dış Borç Ana Para Ödemeleri	—235	—107	—156	—118	—119	—214	—256	—485
2. TL. Gıda Dışalımı	18	—	—	—	—	—	—	—
3. Özel Yabancı Sermaye	43	27	88	153	27	67	47	86
4. Proje Kredileri	222	328	237	382	485	499	450	356
5. Bedelsiz Dışalım	39	50	58	98	136	102	120	123
6. Program Kredileri	73	48	33	6	6	3	110	682
7. Diğer Sermaye Hareketleri	—	—	—	—	197	710	561	—397
SERMAYE HAREKETLERİ DENGESİ	160	433	290	520	854	1168	1032	365
GENEL DENGE	152	917	—429	—1360	—1447	—2217	—386	—821
III. REZERV HAREKETLERİ (Azalış)	—564	—728	354	487	148	551	— 45	—111
IV. ÖZEL ÇEKİŞ HAKLARINDAN KULLANMA	— 19	—	—	243	148	—	170	3
V. KISA VE ORTA SÜRELİ SERMAYE HAREKETLERİ	413	—224	63	939	1895	2284	486	597
NET HATA VE NOKSAN	18	35	138	—309	—448	—633	—225	322

(*) 1979 yılı gerçekleşme değerleri geçicidir.

Kaynak : DİE, **Türkiye İstatistik Yıllığı**, Ankara, 1979.
DİE, **İsctatistik Cep Yıllığı**, Ankara, 1979.
T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor**, (1976) Ankara, 1977.
T.C. Merkez Bankası, **Yıllık Rapor** (1979), Ankara, 1980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XVIII. TÜRKİYE'NİN EN SON ÖDEMELER DENGESİ DURUMU (Milyon $)

KALEMLER	Ödemeler Dengesi 1979 (Ocak-Şubat)	1980 (Ocak-Şubat)	Değişim	1980 Ocak	1980 Şubat	Önceki yıla göre % değişim
I. CARİ İŞLEMLER						
A. DIŞ TİCARET						
1. İhracat	4655	4703	1.0	2279	2424	64
2. İthalat	—6685	—10063	505	—4195	—5868	399
DIŞ TİCARET DENGESİ	—2030	—5360	1640	—1916	—3444	798
B. GÖRÜNMEYEN KALEMLER						
1. Dış Borç Faiz Ödemeleri	718	— 571	— 205	— 149	— 422	1832
2. Turizm ve Dış Seyahat	87	185	1126	410	145	— 646
3. İşçi Gelirleri	1585	2565	618	832	1733	1083
4. Kâr Transferleri	— 43	— 55	279	26	— 29	115
5. Proje ve Hizmet Öd.	—	—	—	—	—	—
6. Diğer Görünmeyenler	474	245	—483	72	173	1403
GÖRÜNMEYEN KAL. DEN.	1385	2369	711	769	1600	1081
C. ENFR. OFF - SHORE	09	09	—	—	10	—
CARİ İŞLEMLER DEN.	—636	—2981	3687	1147	1834	599

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

II. SERMAYE HAREKETLERİ						
1. Dış Borç Ödemeleri	—747	—818	95	—466	—352	—245
2. Özel Yabancı Sermaye	65	124	908	25	99	2960
3. Proje Kredileri	866	1238	430	933	305	—673
4. Bedelsiz İthalat	156	124	—205	54	70	296
5. Program Kredileri	882	5020	4692	1575	3445	1187
6. Diğer sermaye harcamaları	—1826	—135	—926	48	—183	—4813
SERMAYE HAREKETLERİ DENGESİ	604	5553	10194	2169	3384	560
GENEL DENGE	—1240	2572	3074	1022	1550	517
III. REZERV HAREKETLERİ	812	—2337	—3878	617	—2954	—5788
IV. IMF'DEN KULLANMA	— 45	639	15200	—	639	—
V. KISA VE ORTA VADELİ SERMAYE HAREKETLERİ	1896	2112	114	40	2072	50800
VI. NET HATA VE NOKSAN	—1423	—2986	1098	—1679	—1307	— 222

Kaynak : DİE, **Aylık Ekonomik Göstergeler,** Nisan 1980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XIX. TÜRKİYE'NİN (1930-1939) DÖNEMİNDEKİ DIŞ TİCARET HADLERİ
(1927-1928 = 100, $ cinsinden)

Yıllar	Tic. Hadleri
1930	113
1931	95
1932	93
1933	85
1934	95
1935	113
1936	119
1937	124
1938	114

Kaynak : N. Serin, **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası** (1923-1973), Ankara, Ankara Üniversitesi Yayını 1975, s. 58, Tablo 9.

TABLO XX. TÜRKİYE'NİN (1956-1965) DÖNEMİNDEKİ DIŞ TİCARET HADLERİ
(1963 = 100, $ cinsinden)

Yıllar	Tic. Hadleri (1963 = 100)
1956	126.6
1957	113.3
1958	102.7
1959	97.0
1960	88.1
1961	84.1
1962	88.8
1963	100.0
1964	95.4
1965	92.7

Kaynak : Hikmet Çetin ve Ülkü Eğeci, «Türkiye'de Ticaret Hadleri» DPT y. Ankara, 1965, (Teksir), s. 24.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXI. TÜRKİYE'NİN (1948-1967) DÖNEMİNDEKİ DIŞ TİCARET HADLERİ (1958 = 100, $ cinsinden)

	Mal Dış Ticaret Hadleri	Gelir Dış Ticaret Hadleri
1948	82.2	64
1950	120.3	137
1951	130.7	135
1952	134.1	170
1953	136.8	212
1954	131.1	189
1955	109.2	132
1956	111.1	125
1957	111.3	125
1958	100.0	100
1959	98.9	157
1960	83.5	113
1961	104.3	157
1962	89.0	141
1963	89.2	120
1964	88.7	123
1965	94.6	163
1966	97.3	197
1967	99.1	202

Kaynak : Necdet Serin, **Kalkınma ve Dış Ticaret,** s. 204, 212.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXII. TÜRKİYE'NİN 1960'LARDAN SONRAKİ DIŞ TİCARET HADLERİ İNDEKSİ
(1967 = 100, TL. cinsinden)

Yıllar	Mal Ticaret Hadleri
1960	85
1961	87
1962	81.
1963	100.4
1964	98.2
1965	93.6
1966	98.1
1967	100.0
1968	104.3
1969	103.1
1970	99.8
1971	83.8
1972	90.2
1973	96.2

Kaynak : Ticaret Bakanlığı, Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü, **Konjonktür,** Temmuz - Aralık, 1974.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXIII. TÜRKİYE'NİN (1969-1979) DÖNEMİNDEKİ DIŞ TİCARET HADLERİ (1963 = 100, $ cinsinden)

Yıllar	Mal Ticaret Hadleri	Yüzde Artış
1969	99.1	— 0.9
1970	96.8	— 2.3
1971	97.6	0.8
1972	103.8	6.4
1973	106.4	2.5
1974	84.6	—20.5
1975	76.0	—10.2
1976	81.6	7.4
1977	76.9	— 5.8
1978	72.9	— 5.8

Yıllar	Mal Ticaret Hadleri (1973 = 100)	(TL cinsinden)	($ cinsinden)
1974	94.8	92.0	
1975	80.0	77.7	
1976	81.0	79.8	
1977	82.2	79.4	
1978	75.9	73.8	
1979	72.8	73.7	

Kaynak : DİE, **Aylık İstatistik Bülteni**, X-XI, 1977 ve XII, 1978.
» , **Aylık Dış Ticaret Özeti**, Ocak 1980.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

TABLO XXIV. MAL TİCARET HADLERİ (1970 = 100, $ cinsinden)

	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977
ABD	99	95	96	88	89	89	
AET (Lokuzlar)	100	102	99	86	93	92	
Japonya	100	105	101	79	73	72	
Gelişmekte olan ülkeler (petrol ihraç edenler hariç)	95	92	97	96	88	89	
Türkiye	100.8	107.2	109.9	87.4	78.5	84.3	79.4

Kaynak : DPT; **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Yayın No. 1664, Ankara, 1979.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

MARMARA
ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

YARARLANILAN KAYNAKLAR

KİTAPLAR

Agarwala, A.N. and Singh, S.D., **The Economics of Development**, London, Oxford University Press, 1975.

Aren, Sadun; **İstihdam, Para ve İktisadi Politika**, Ankara, Bilgi Bas., 1972.

Arlin, Kramer D., and Root, **International Trade**, Ohio, Southern Western Company, 1959.

Beter, Peter., **The Consiparcy Against the Dollar**, New York. George Braziller Inc., 1973.

Brainard, Harry G., **Uluslararası İlişkiler**, Çev. Osman Tekok, Ankara, A.İ.T. İ.A. yayını : 84, 1975.

Britton, Samuel., **The Price of Economic Freedom** (A Guide to Flexible Rates), London, MacMillan, StMartin's Press, 1970.

Cairness, J.E.*, **Some Leading Principles of Political Economy**, New Expounded, London. MacMillan and Co., 1887.

Çetin, Hikmet, Eğeci, Ülkü, **Türkiye Ticaret Hadleri**, DPT. yayını (teksir). Ankara, 1965.

Chalmers, Eric., **The Money World**, London. MacMillan Press, Ltd., 1977.

Dasgupta, Ajit K., **Economic Theory and the Developing Countries**, London, The MacMillan Ltd., 1974.

Donaldson, Peter, **Worlds Apart** (The Economic Gulf Between Nations), London, Penguin Books, 1973.

Ellsworth and Leith, J. Clark., **The International Economy**, Fifth Edition, New York, MacMillan Publishing Co., Inc., 1975.

Enke, Stephen., **Economics for Development**, London, Prentice-Hall Inc., Englewood Cliffs. N.J., 1963.

Findlay, Ronald., **International Trade and Development Theory**, New York, Columbia University Press, 1973.

Subrata, Ghatak, **Development Economics**, London, Richard Clay Ltd., 1978.

Goodman, Seymour S., **Dış Ticaret ve Gelişme Hakkında Denemeler**, Çev. Asaf Akat, İstanbul, Fakülteler Mat., 1968.

Haberler, G., **The Theory of International Trade**, 7.B., London, William Hodge and Com., Ltd., 1959.

» **Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış**, Çev. Necati Mumcu, İ.Ü. Yayın No. 1503, 1970.

Harris, Seymour E., **The New Economics**, London, Dennis Dobson Ltd., 1952.

Harris, Seymour E., **International and Interregional Economics**, Tokyo, Tokyo Printing Co., Ltd., 1957.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Marrod, Roy and Hague, Daugles., **International Trade Theory in a Developing World**, New York, MacMillan, St.Martin's Press, 1968.

Harvey, J., **Modern Economics**, Second Edition, London, 1976.

Helleiner, G.K., **International Trade and Economic Development**, London, Penguin Books, 1972.

Helleiner, G.K., **A World Divided : The Less Developed Countries in the International Economy**, Cambridge University Press, 1976.

Hirsch, Fred., **Money International**, London, A Pelican Books, 1969.

International Monetary System, London, Prentice - Hall Ing., 1969.

İyibozkurt, Erol., **Çağdaş Dış Ticaret Kuramı**, Bursa İ.T.İ.A. Yayını, No. 36, Bursa, 1979.

Karluk, Rıdvan., **Gelişen Türkiye'de İhracatın Yapısal Analizi ve İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası**, Yayınlanmamış Doktora tezi, Eskişehir, 1979.

Kazgan, Gülten., **Uluslararası Ekonomi** (C.P. Kindleberger'den Uyarlama), İstanbul, Yalkın Ofset Mat., 1972.

Kazgan, Gülten., **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, II. Basım, İstanbul, Bilgi Bas., 1974.

Kazgan, Gülten., **Tarım ve Gelişme**, II. Basım, İstanbul, Fakülteler Mat., 1977.

Killough, Hugh B., and Killough, Lucy W., **International Economics**, New Jersey, D. Von Nostrand Comp., Inc., 1960.

Kindleberger, C.P., **The Terms of Trade, A European Case Study**, Cambridge Mars., The MIT Press, 1956.

Kindleberger, C.P., **Uuluslararası İktisat**, Çev. Necdet Serin, Doğan Yayınevi, 1970.

Kreinin, Mordechai., **International Economics, A Policy Approch**, Second Edition, New York, Harcourt Brace Javanovich Inc., 1975.

Lerner, A.P., **The Economics of Control**, New York, 1944.

Marshall, A., **The Pure Theory of Foreign Trade**, 1879 ve yeniden basım 1930.

Marshall, A., **Money, Credit and Commerce**, London, MacMillan and Co., Ltd., 1929.

Meade, J.E., **The Balance of Payments**, Vol. 1, London, Oxford University Press, 1960.

Meier, Gerald M., **International Trade and Development**, Japan, A Harper International Student Reprint, 1964.

Meier, Gerald M., **Leading Issues in Development Economics**, New York, Oxford University Press, 1971.

Mill, J.S.*, **Essays on Some Unsettled Questions**, 1944.

Mill, J.S.*, **Autobiography**, 1873.

Mill, J.S.*, **Principles of Political Economy**, Cilt II, Ninth Edition, London, Longmens Green Co., 1886.

Mumcu, Necati., **Pür Dış Ticaret Teorisi ve İktisadi Gelişme**, İstanbul, İ.Ü. İktisat Fakültesi Yayın No. 1477, 1969.

Myint, H., **Eonomic Theory and the Underdeveloped Countries**, London Oxford University Press, 1971.

Nurkse, Ragnar., **Az Gelişmiş Ülkelerde Sermaye Teşekkülü**, Çev. Şevki Avlalı, İstanbul, Menteş Kitabevi, 1964.

Officer, Lawrance L., and Willett, Thomas D., **The International Monetary System**, London, Prentice-Hall Inc., 1969.

Oser, Jacob and Bloomfield, William., **The Evolution of Economic Thought**, New York, Harcourt Brace Javonovich Inc., 1975.

Pennigton, James.*, **A Letter on the Importation of Foreign Corn**, 1840.

Prebish, Paul., **Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru**, Çev. Erden Öney, Ankara, Sevinç Mat., 1973.

Ricardo, D.*, **The Works of David Ricardo**, J.R. McCulloch ed., 1852.

Ricardo, D.*, **Notes on Malthus.**, «Principles of Political Economy», Baltimore, Jacob H. Hollander and T.E. Gregoryed, 1928.

Robertson, D.H., **Utility and All That**, London, George Allen and Unwin Ltd., 1952.

Rosen, Steven.; Jones, Walter., **The Logic of International Relations**, Cambridge, Wintrop Publishers Inc., 1974.

Savaş, Vural., **Kalkınma Ekonomisi**, Bursa, Bursa İ.T.İ.A Yayını, 1973.

Scammell, W.M., **International Trade and Payments**, London, MacMillan Press Ltd., 1974.

Serin, Necdet; **Kalkınma ve Dış Ticaret** (Azgelişmiş ülkeler ve Türkiye yönünden), İkinci bası, Sevinç Mat., Ankara, 1972.

Serin, Necdet; **Dış Ticaret ve Dış Ticaret Politikası** (1923-1973), Ankara, Ankara Üniversitesi Yayını, 1975.

Seyidoğlu, Halil., Uluslararası İktisat (Teori ve Politika), Ankara, Baylan Mat., 1975.

Smith, Adam.*, **Causes of the Wealth of Nations.** Edwin Carnon ed., 1904.

Snider, Delbert A., **Introduction to International Economics**, Third Edition, Homewood Illinois, Richard D. Irwin Inc., 1963.

Snider, Delbert A., **Introduction to International Economics**, Fifth Edition, 1971.

Södersten, B., **International Economics**, London, MacMillan, 1971.

Taussig, F.W., **International Trade**, New York, 1927.

Tinbergen, Jan., **Reshaping the International Order**, London, Hutchinson Co., Publishers Ltd., 1977.

Türk, İsmail, **İktisadi Plânlama Prensipleri**, Ankara, Emel Mat., 1970.

Uludağ, İlhan.*, **Ödemeler Dengesinin Ayarlanmasında Parasal Teoriler**, Doç. tezi, Bursa İ.T.İ.A. Yayını, No. 34, 1977.

Uludağ, İlhan., **Uluslararası Para Sorunları**, Dok. tezi, İstanbul, Cem Ofset A.Ş., 1980.

United Nations, Department of Economic Affairs, **Relative Prices of Exports and Imports of Under Developed, Countries** (A Study of Postwar Terms of Trade Between Under-Developed and Industrial Countries), Lake Success, New York, December, 1949.

Viner, Jacob, **Studies in the Theory of International Trade**, London, Oxford University Press, 1964.

Young, David., **International Economics**, London, Billing and Sons Ltd., 1969.

Zeytinoğlu, Erol., **Türkiye Ekonomisi**, 6. Baskı, İstanbul, Metler Mat., 1975.

Zook, Paul D., **Economic Development and International Trade**, Dallas, Southern Methodist University Press, 1959.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MAKALELER

Aker, Ahmet., «OPEC Önderliği ve Üçüncü Dünya Tavrı», **ODTÜ Gelişme Dergisi, 1976 Özel Sayısı : Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen,** Ankara, 1976.

Alexander, S.S., «Effects of a Devaluation on a Trade Balance», **IMF Stuff Papers,** April 1952.

Argy, Victor., «Structural Inflation in Developing Countries», **Oxford Economic Papers New Series,** Vol. 22, Num., 1, March 1970.

Behrman, R., Price Instability and «International Commodity Agreements», **International Economic Perspertives** (PORTFOLIO), Washington, D.C., 1975, Vol. 5, Num. 4.

Bergsten, Fred., and Cline, W., «Increasing International Economic Interdependence, The Implications for Research», **The American Economic Association,** Vol. 66, No. 2, May 1976.

Bloomfield, Arthur., «Foreign Exchange Rate and Policy», **The New Economics** Der. Seymour E. Harris, London, Dennis Dobson Ltd., 1952.

Boratav, Korkut., «Temel Maddeler ve Yeni Uluslararası Ekonomik Düzen», **ODTÜ Gelişme Dergisi.**

Brucan, Silviu.; Thorsson, Inga.; Urguidi, Victor L., «Strategies of Change», Der. Jan Tinbergen, **Reshaping the International Order,** London, Hutchinson Co. Ltd., 1977.

Brunner, Karl and Meltzer, Allan H., «The Explanation of Inflation: Some International Evidence», **American Economic Association,** Vol. 67, No. 1, February 1977.

Connoly, Micheal and Taylor, Dean, «Testing the Monetary Approach to Devaluation in Developing Countries», **Journal of Political Economy,** 1976, Furthcoming.

Caincross; «Contribution of Trade to Development», Meier, Leading **Issues in Development Economies,** New York, Oxford University Press, 1974.

Cline, William R., «Flexible Exchange Rates and Developing Countries, **International Economic Perspertives,** Vol. 4, Num. 5.

Cooper, Robert N., and Lawrance, Robert Z., «The Commodity Boom», **International Economic Perspectives,** Vol. 4, Num. 2.

Del Canto, Jorge., «Lâtin America: Economic Development and Economic Stabilization», Der. Paul D. Zook, **Economic Development and International Trade,** Dallas, Southern Methodist University Press, 1969.

Despres, Emile.; Kindleberger, C.P.; Salant, Walter.; «The Dollar and World Liguidity», Der. Lawrance H. Officer and Thomas D. Willett.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Dorrance, G.S., «The Income Terms of Trade», **The Review of Economic Studies**, Vol. 16.

Dos Santos, Theotonio, «The Structure of Dependence», **The American Economic Association**, Vol. 66, No. 2, May 1976.

Edgeworth, F.Y., «The Pure Theory of International Trade», **Papers Relating to Political Economy**, London, MacMillan, 1925.

Eianuidi*; «James Pennigton or James Mill; on early correction of Ricardo», **Quarterly Journal of Economics**, XLIV, (1929-1930).

Friedman, M., «Inflation and Unemployment», **International Economic Perspectives**, Vol. 6, Num. 1 (1976 by theNobel Foundation).

Haberler, G., «The Dollar - Mark - Yen Crisis», **International Economic Perspectives** Vol. 1, Num. 3.

Harberger; «Currency Depreciation, Income and the Balance of Trade», **Journal of Political Economy**, February 1959.

Hirschman, A.O., «Devaluation and Trade Balance-A Note», **Review Economic Studies**, February 1949.

Holsen, John A., and Waelbroeck, «The Less - Developed Countries and the International Monetary Mechanizm», **American Economic Association**, Vol. 66, No. 2, May 1976.

Johnson, Harry G., «Money and the Balance of Payment», **International Economic Perspectives**, Vol. 4, Num. 5.

Lawrance, Robert Z., «An Analysis of the 1977 U.S. Trade Deficit», **Brooking Papers in Economic Activity**, Washington D.C., 1978.

Machlup, Fritz., «Relative Prices and Aggregate Spending in the Analysis of Devaluation», **The American Economic Review**, June 1955.

Maizels, Alfred., «A New International Strategy for Primary Commodities», Der. Helleiner, **A World Divided: The Less-Developed Countries in the International Economy**, Cambridge University Press, 1975.

Massell, Benton P., «Export Instability and Economic Structure», **American Economic Review**, September 1970.

Metzler, Lloyd A., «The Theory of International Trade», Der. Howard S. Ellis, **A Survey of Contemporary Economics**, Phidelphia, The Blokiston Company, 1949.

Michealy, Micheal, «The Responsiveness of Demand Policies to Balance of Payments. Postwar Patterns», **National Bureau of Economic Research**, New York, 1971.

Morgan, T., «Trends in Terms of Trade and Their Repercussions on Primary Producers», Der. Roy Harrod and Douglas Hague, **International Trade Theory in a Developing World**, New York, MacMillan, St.Martin's Press, 1968.

Kravis, Irving B., and Libsey., Robert A., «Export Prices and the Transmission of Inflation», **American Economic Association**, Vol. 67, No. 1, February 1977.

Mundell, Robert., «The Dollar and the Policy Mix», **Essays in International Finance**, No. 85, May 1971.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

Nurkse, Ragnar., «Some International Aspects of the Problem of Economic Development», Der. A.N. Agarwala and S.G. Singh, **The Economics of Development,** London, Oxford University Press, 1975.

Powelson, John P., «The Less-Developed Countries's and the Terms of Trade», **Economic Impact,** Number: Twenty-Two, 1978/2.

Radetzki, Marian., «The Potential for Mopopolistic Commodity Pricing», Der. Helleiner, a.g.k.

Robinson, Joan., «Rising Supply Price», **Economic,** VII, February 1941.

Roosa, Robert V., «Benefits and Responsibilities of U. Sas World Banker», Der. Lawrance H. Officer and Thomas D. Willett, a.g.k.

Smith, Warren L., «Background Notes : The Working of Our International Monetary System», Der. Officer, a.g.k.

Sraffa.*, «An Alleged Correction of Ricardo», **Quarterly Journal of Economics,** XLIV, (1929-1930).

Stern, Robert M., World Market Instability in Primary Commodities», **International Economic Perspectives,** Vol. 5, No. 5.

Torrens, R.*, «Tracts on Finance and Trade», No. 2, 1852.

Whitman, Marina N., «Global Monetarism and the Monetary Approach to the Balance of Payments», **International Economic Perspectives,** Vol. 4, Num. 5.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

SÜRELİ YAYINLAR

DİE; **Aylık İstatistik Bülteni**, 1977, 1978.

DİE; **İstatistik Cep Yıllığı**, 1979.

DİE; **Türkiye İstatistik Yıllığı**, 1979.

DİE; **Aylık Ekonomik Göstergeler**, 1979, 1980.

DİE; **Aylık Dış Ticaret Özeti**, 1980.

DPT; **Yeni Strateji ve Kalkınma Planı**, (3. Beş Yıl, 1973-1977) Ankara, 1978.

DPT; **IV. Beş Yıllık Kalkınma Planı**, Y.N.: 1664, Ankara, 1979.

IMF; **Balance of Yearbook**, Washington, D.C., Vol: 141, 1957-61.

IMF; **Direction of Trade Yearbook**, 1980.

IMF; **Stuff Papers**, April 1952.

IMF; **Survey**, October 1977.

IMF; **Survey**, February 1978.

IMF; **Survey**, May 1978.

IMF; **Survey**, June 1978.

IMF; **Survey, Annual Report Issue**, September 1977.

IMF; **Survey, 29th Report on Exchange Restrictions**, August 1978.

IMF; **Survey, Word Economic Qutlook Supplement**, June 1980.

IMF; **International Financial Statistics**, Vol. 28, Num. 1, January 1975.

IMF; **International Financial Statistics**, Vol. 31, Num. 3, March 1978.

OECD; **Economic Surveys**, 1977, 1978.

OECD; **Main Economic Indicators**, September 1978.

T.C. Merkez Bankası; **Yıllık Rapor** (1976), Ankara, 1977.

T.C. Merkez Bankası; **Yıllık Rapor** (1979), Ankara, 1980.

Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürlüğü; **Konjonktür**, Temmuz - Aralık 1974.

Türkiye Odalar Birliği, **İktisadi Rapor** (1980).

U.N.; **Monthly Bulletein of Statistics**, Vol. XXXII, No. 8, August 1978.

U.N. Proceedings of the UNCTAD Second Session on Problems and Policies of trade in Manufactures and semi-Manufactures, New York, 1968.

U.N.; **Statistical Yearbook**, 1945, 1948, 1965, 1975, 1976, 1977, 1978.

U.N. Conference; **Technical Co-operation Among Developing Countries**, Case Studies on T.C.D.C.

United States, Department of Commerce, Bureau of the Census; **Statistical Abstract of the United Nations**, 1977.

World Bank, **World Tables** 1976, London, The John Hopkins Press.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

DÜZELTME LİSTESİ

1) Kindleberger'in *Uluslararası Ekonomi* kitabının çevirisine 10. dipnottan sonra yapılan atıflar, adı geçen kitabın II. cildine aittir.

2) Sayfa: 91, dipnot: 152'deki sayfa numarası 54'dür.

3) Sayfa: 87, tablo: XVII'nin kaynağında unutulmuş olan sayfa numarası 36'dır.

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

MARMARA ÜNİVERSİTESİ 1883

CAN MATBAA
Cağaloğlu, Biçkiyurdu Sokak
Güz Han Kat 2 İstanbul
Tel. : 523 74 13